

OTDK-dolgozat

2023

Varga Patrik Zsolt

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar

**A HAGYOMÁNYOS VENDÉGFOGADÓKTÓL
A MODERN SZÁLLODÁKIG.
AZ IDEGENFORGALOM ÉS VENDÉGLÁTÁS VÁLTOZÁSAI
PÉCSETT A 19. SZÁZADBAN**

**FROM THE TRADITIONAL TAVERNS TILL THE MODERN HOTELS.
THE CHANGES OF HOSPITALITY AND CATERING OF PECS IN THE
19TH CENTURY**

Témavezető: Dr. Kaposi Zoltán

Kézirat lezárásának dátuma: 2022. november 14.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés: témaválasztás, motiváció, célok.....	1
2. Források, feldolgozási módszerek, kutatási kérdések	3
3. Pécs 19. századi gazdasági fejlődésének fontosabb vonásai.....	5
4. A foglalkoztatottság alakulása, a vendéglátás és a turizmus fejlődése	16
5. A vendéglátás tradicionális formái és lehetőségei Pécssett	20
5.1. A Magyar Korona fogadó.....	22
5.2. A Magyar Király fogadó	25
5.3. A Hét Választófejedelem.....	30
5.4. A Fehér Farkas vendégfogadó.....	33
5.5. Mátyás Király fogadó.....	36
5.6. Az Aranyhajó	40
5.7. A Nádorhoz címzett vendégfogadó	45
6. A modern szállodaipar megszületése Pécssett 1867 után.....	50
6.1. A Vadászkürt.....	53
6.2. Vadember Szálló	56
6.3. Nemzeti Szálloda.....	59
6.4. A Nádor Szálló megújulása.....	62
6.5. A Pannonia Grand Hotel	66
7. Összefoglalás és eredmények.....	70
Felhasznált irodalom és források jegyzéke	73

Táblázatjegyzék

1. táblázat: A Dunántúl piacközpontjai és piackörzetük népessége 1828-ban (fő).....	7
2. táblázat: Pécs népessége 1869–1910 között (fő).....	10
3. táblázat: Vendéglátási tevékenységek és foglalkoztatottak száma Pécsen 1876-ban	17
4. táblázat: A pécsi vendéglátás ágazataiban kereső lakosság száma 1876–1910 között (fő) .	18
5. táblázat: A Magyar Korona díjszabása 1908-ból (részlet)	24
6. táblázat: A Magyar Király díjszabása 1907-ből (részlet).....	27
7. táblázat: Labrencz Gusztáv vagyona, egyszerűsített felsorolásban (Koronában)	38

Ábrajegyzék

1. ábra: Pécs lakóházainak és népességének változása 1695–1843 között	6
2. ábra: Pécs város kereskedőinek és népességének növekedése 1870–1910 között.....	11
3. ábra: Az 1870. évi kereső lakosság megoszlása az ágazatok között (12.713 fő).....	16
4. ábra: Az 1910-es pécsi, kereső lakosság megoszlása az ágazatok között (23.973 fő).....	18

A dolgozat „az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-1 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

Képjegyzék

1. kép: Pécs piacai és elhelyezkedésük a reformkorban.....	8
2. kép: A pécsi Széchényi-tér a századfordulón.....	15
3. kép: A pécsi fogadók (kék) az országutak (sárga) viszonyában 1850 előtt	21
4. kép: A Magyar Korona 1940-ben (bal) és 2022-ben (jobb).....	23
5. kép: A Magyar Király tervezett homlokzata 1927-ben (bal) és a mai állapota (jobb).....	26
6. kép: A Magyar Király alaprajza 1876-ban, Weidinger Ferdinánd építési kérelmében.....	29
7. kép: A Hétfejedelem fogadó az 1900-as években (bal) és ma (jobb)	31
8. kép: Dollinger András ételadési kérvénye 1901-ből	32
9. kép: Fehér Farkas Fogadó 1920-ban (bal) és az 1970-es években (jobb).....	34
10. kép: A Mátyás Király szálló 1910 körül	37
11. kép: A Mátyás Király szálló nem pécsi vendégei 1901-ből (részlet).....	38
12. kép: Az Aranyhajó fogadó a 2000-es években (bal) és 2022-ben (jobb).....	42
13. kép: Árverezési lajstrom (bal) és a teljesítendő feltételek (jobb) 1844-ből	46
14. kép: Vendégfogadó a Nádorhoz 1846-ban.....	47
15. kép: Az 1915-ig megépült pécsi szállodák és fogadók egy 1895-ös térképen.....	52
16. kép: A Vadászkiút szálloda 1915-ben (bal) és 1974-ben (jobb).....	54
17. kép: A Vadember Szálloda 1886-os eredeti homlokzati terve (bal) és alaprajza (jobb)....	57
18. kép: A Vadember szálloda 1910-ben (bal) és 2022-ben (jobb)	58
19. kép: A Nemzeti Szálloda és Kávéház homlokzata 1903-ban (bal) és 2022-ben (jobb)	60
20. kép: A Nemzeti Szálloda 1903-as alaprajza (bal) és bővítése 1904-ben (jobb).....	61
21. kép: A Nádor Szálló 1902-es homlokzati (bal) és hosszmetzeti (jobb) terve.....	63
22. kép: A Nádor Szálló 1910-ben (bal) és napjainkban (jobb).....	64
23. kép: A Pannonia Szálló földszinti alaprajza (bal) és hosszmetzeti képe (jobb) az 1912-es tervekől.....	67
24. kép: A Pannonia Szálloda 1930-ban (bal) és 2022-ben (jobb).....	69

1. Bevezetés: témaválasztás, motiváció, célok

Miután a 35. OTDK-án a Gazdaságtörténet tagozatban második helyezést értem el, még aznap eldöntöttem, hogy a 36. OTDK-n is részt szeretnék venni. Hajdani kutatásom a dualizmus korabeli pécsi vállalkozó, Engel Adolf vállalkozásainak történetéről szólt. Azzal a dolgozattal egy olyan áttekintő művet készítettem, amely nemcsak sorra vette a vállalkozó munkásságát, de azt is megvizsgálta, hogy ez milyen kapcsolatban állt a korabeli gazdasági környezettel, leginkább Pécs gazdaságára nézve. Éppen ezért nem kellett sokáig keresnem, hogy miről is szóljon a következő dolgozatom, hiszen egyértelmű volt, hogy Pécs témája ezúttal is a középpontban fog maradni.

Az előző kutatásomhoz hasonlóan ez alkalommal is a 19. századi változásokat igyekszem elemezni, de most egy másik témán. Az eddigi szakirodalmi ismereteim alapján egyértelműnek tűnt, hogy a város gazdasági fejlődését illetően nagyon sokat írtak már a pécsi iparról és bányászatról, a mezőgazdaságról, a közlekedés átalakulásáról, de lényegesen kevesebbet a pécsi kereskedelemről, s azon belül is a vendéglátásról és a szállodaiparról. Mint alapképzéses turizmus-vendéglátás szakos hallgatónak a 19. századi vendéglátás témaköre önmagában is egy olyan kutatási terület, amely számos oldalról megközelíthető. Lehatárolhatjuk akár korok vagy évek szerint, hogy az egyes időszakokban hogyan és miként fejlődött az ágazat, de akár számos más módon is megközelíthető. Éppen ezért úgy döntöttem, hogy alapos bűvárkodás után megpróbálok egy fejlődési ívet rajzolni a 19. század első felének hagyományos vendégfogadásáról és a később létrejött modern szállodaiparról. Tettem mindezt azért is, mert nincs olyan átfogó mű, amelyik részletesen mutatná be a vendéglátást és annak szereplőit, vállalkozóit.

A pécsi idegenforgalom, azon belül is a szálláshelyekre vonatkozó fejlődés kezdetét a hagyományos vendégfogadás rendszerével kell kezdeni. A tradicionális alapokra épülő, általában kevés szobaszámmal rendelkező pécsi szálláshelyek olyan vendégfogadók, fogadók, beszálló kocsmák vagy szállók voltak, amelyek tulajdonosai és bérlői egyszemélyben vezették ezeket. A külsőleg is könnyen felismerhető, általában földszintes, ritkább esetben emeletes, házszerű, gyakran díszítésmentes épületek a korabeli vendégek igényeit maradéktalanul kielégítették. Ezek zömében alapszükségletek voltak, mint evés, ivás, elszállásolás vagy éppen a lovak ellátása és pihentetése. Ekkor még nem beszélhetünk különösebb vállalkozói attitűdről a tulajdonosok körében, habár a kereslet indokolta fogadóalapítások ezek őseinek tekinthetők.

Az osztrák–magyar kiegyezés következtében Magyarország, és így Pécs szabad királyi, majd 1872-től önálló törvényhatósági joggal felruházott város is mintegy félévszázados gazdasági fejlődésen ment keresztül. Ebben a korszakban gyökeresen változott meg a mezőgazdaság, az ipar, a pénzügyi rendszer és a közlekedés. Ennek az aranykornak része volt a pécsi idegenforgalom fellendülése is. A város gazdasági elitjének fontos tagjai a gyáriparosok, a pénzügyi szolgáltatások képviselői, ezen belül is főleg a nagykereskedelemmel foglalkozók lettek. Ők voltak azok, akik nemcsak motivációval és személyes célokkal, de a városban végbemenő befektetésekhez szükséges tőkével is rendelkeztek. Ebben az időszakban épültek meg Pécs ma is ismert szállodái, amelyek a modern szállodaipart teremtették meg a városban. A hotelek tulajdonosai rendszerint bérlőkkel biztosították a szállodák működtetését. Olyan vendéglátói komplexumok épültek, amelyek vendéglőkkel, sörözőkkel, kávéházakkal, mindennapos estélyek és bálók színhelyéül szolgáló helyiségekkel, és a kor igényeit a legmagasabb szinten kielégítő vendégszobákkal várták a Pécsre látogatókat. A hagyományos és modern vendéglátás leírása és különbségeinek feltárása kitűnő lehetőség arra, hogy gazdaságtörténeti rendszerbe ágyazva vizsgáljam meg a vendéglátás és a kezdeti turizmus alakulását. Arra is kíváncsi voltam, hogy mik voltak azok az indíttatások, amelyek a szállodák megépülését előmozdították. Remélem, hogy kutatásomból kivehetők olyan törvényszerűségek is, amelyek a korszak gazdaságára vonatkoznak, s amelyek a szereplők és azok egymással, valamint környezetükkel való kapcsolatát írják le.

2. Források, feldolgozási módszerek, kutatási kérdések

A 19. századi pécsi gazdaságról számos szakirodalmi elemzés létezik, így viszonylag könnyű megismerni azt a korabeli környezetet, amelyben a vendéglátás és idegenforgalom vizsgálható. A történészek elsődlegesen a helyi ipar fejlődését vizsgálták az elmúlt évtizedekben. Szinte mindegyik nagyobb gyárról, üzemről (Zsolnay, Angster, kesztyűgyár, bőrgyár stb.) született már feldolgozás. Összefoglaló gazdaságtörténeti monográfia azonban először csak 2006-ban jelent meg. [Kaposi 2006] A következő, még szélesebb történeti átfogó alkotás a 2022 nyarán megjelent Pécs története monográfia sorozat 6. kötete, amely az intézményi háttértől a gazdaságon, társadalmon át sok egyéb témát bevonva vizsgálja a dualizmus ötven évét. [PÉT 2022] Sajnos azonban az 1867 előtti időszakra még nem jelent meg hasonló monográfia, s információim szerint a következő években sem várható. Természetesen számos egyéb szaktanulmány is mélyítette a korszakról alkotott ismereteimet. A vendéglátást illetően, a fennmaradt korabeli irományok elengedhetetlen útmutatóként szolgáltak dolgozatom során. Kovács Lajos 2000-ben kiadott kötetén kívül előszeretettel használtam a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárának helytörténeti kiadványait is. Dolgozatomban többször visszaköszön a 2010-ben kiadott Pécs Lexikon, amelynek kötetei számos jelenkori szakember írásait tartalmazza. Továbbá sok más forrás- és iratgyűjteményt is beemeltem, amelyekkel igyekszek egy minél adekvátabb és pontosabb korabeli rajzot nyújtani a témáról.

Az egyes fejezetekben bemutatott fogadók és szállodák leírását a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában végzett kutatásom segítette a legnagyobb mértékben. Az eddig feltáratlan, mások által eddig nem kutatott levéltári források Pécshez kötődnek, mint például az MNL BaML Építési iratok, Iparlajstromok; IV. 1106. b., IV. 1406. b., e. és h. állomány, IV. 1409. b. stb. Ezekből minden olyan, a város által dokumentált építkezés, és így hivatalos levelezés is feldolgozható volt, amelyek fontos információval bírtak a téma szempontjából.

A téma elemzését, a vendéglátás leírását és számszerűsítését segítették a fennmaradt népszámlálási statisztikák (1869–1910) és egyéb statisztikai kiadványok, amelyek adatokat tartalmaztak a foglalkoztatásra nézve. Ezek viszonylag pontos információval bírtak az idegenforgalom alakulásáról. Ugyanakkor, a helyi és az országos sajtó cikkei teszik egészé a dolgozatomat, amelyekből nemcsak a mindennapi élet köszön vissza, de beleláthatunk az egyes szállodák és általában a pécsi vendéglátás működésébe is. A Pécsi Napló, Pécsi Figyelő, Pécsi Közlöny, Pécsi Lapok, Pécsi Ujság és Pécsi Ujlap hasábjain kívül a Dunántúl, a Munkás, a Reakció, az Uj Pécsi Ujság és a Dunántúli Napló helyi tudósításai, illetve az országos sajtó

lapjai (Vendéglősök Lapja stb.) is segítettek munkámat. E téren nagyon fontos volt, hogy az ADT és a hungaricana.hu honlapjain ezek az újságok elérhetőek voltak.

A tömérdek információnak forrás feldolgozását három kutatási kérdés mentén végeztem.

1. Hogyan és miért ment végbe az idegenforgalom látványos fejlődése a vizsgált időszakban?

2. Kik voltak a hotelépítés vállalkozói, s milyen motivációkat láthatunk tevékenységük mögött? Azonosítható-e olyan vállalkozói attitűd, amely arra sarkallta a tőkés pécsi vállalkozókat, hogy a 19. század második felében hotelépítésekbe kezdjenek? Érdekelt az is, hogy ez miként egészült ki a befektetők személyes elképzeléseivel?

3. Lehet látni a 19–20. század fordulóján a hagyományos és a modern vendéglátás közti átmenetet az ágazatban?

Dolgozatom gazdaságtörténeti jellegű: a vendéglátás, a szállodaipar, az idegenforgalom kapcsán igyekszem a pécsi változásokat elemezni. Ebből következően módszereim is e tudományághoz illeszkednek. Mivel a fent jelzetteknek megfelelően sokfélék a források, így az egyes típusoknak megfelelő módszerekkel vizsgáltam. Az irodalomelemzés során az egyes vállalkozók tevékenységére koncentráltam, érdekelt a vállalkozói attitűd, s hogy mit is sikerült létrehozniuk a század során. A levéltári források esetében a beadványok elemzéséből az elképzelések, az innovatív elgondolások, a városi szakvéleményekből a valóság tükröződését érzékelhettem. A statisztikai források számbavétele a változások leírására adott alkalmat, amellyel a foglalkoztatás terén el tudtam helyezni a vendéglátást a pécsi gazdaság rendszerében. A sajtóforrások esetén arra volt szükség, hogy lehántsam a tényekre ráarakódó újságírói hamisságot, s valóban csak a tényszerű információkat használjam fel. Igyekeztem ugyanakkor némi összehasonlító módszerrel is élni a bemutatás kapcsán, ebben az esetben a dél-dunántúli régió második legnagyobb városa, a monografikusan feldolgozott Nagykanizsa került a képbe.

3. Pécs 19. századi gazdasági fejlődésének fontosabb vonásai

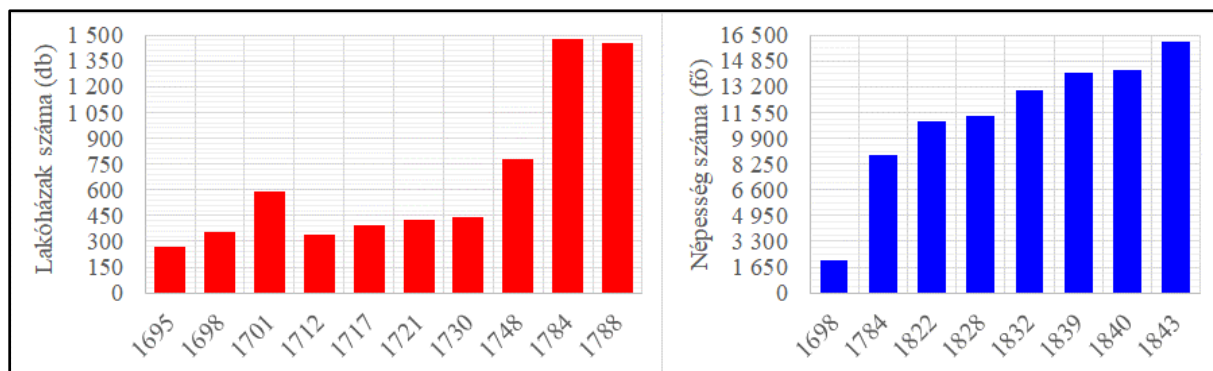
Pécs élete sokat változott a török hódoltság utáni száz évben. A 18. század elejétől Pécs egyházi város volt, lakói a püspök alattvalóinak számítottak. Ugyanakkor, a helyi polgárság a 18. század során függetlenedni akart a földesúri fennhatóság alól. Indulatos viták, újabb és újabb jogi nyilatkozatok ellenére a városi közösség szabadság iránti vágya sokkal erősebb volt, mint az egyházi akarat. Így az 1760-as évektől a felszabaduláshoz már csak a hiányzó összeg kellett, amellyel a város függetlenné válhatott. Végül 1780. január 21-én, a felhalmozott adósság és rossz pénzügyi körülmények ellenére Mária Terézia Pécsset szabad királyi jogú városi rangra emelte kiváltságlevél útján. [Antalffy 1982: 82; Babics 1931]

Pécs a legtöbb reformkori leírásban egy jó adottságú, mediterrán városként köszön vissza. Lépcsőzetesen, mintegy ráépítkezik a Mecsekre, amely nemcsak óvja a területet a rossz időjárási tényezők (mint pl. a hideg szelek) elől, hanem az ideérkező napsugarakat is felfogja, visszaveri. Ezek miatt sokan hasonlítják a mediterrán területek klímájához a város éghajlatát. Ez lesz az egyik legjelentősebb földrajzi tényező a város gazdaságában, amely majd a kiemelkedő gyümölcs és szőlőtermesztést eredményezi. A hegységtől és a lakott városrészekről délre mezőgazdasági terület feküdt. Füge, cseresznye, eper, gesztenye, olajfák, mandula és megannyi gyümölcs található a termesztett áruk között. Pécs regionális méretekben jelentős bor- és gabonaforgalmi hely volt; a piacközpont egésze önellátónak mondható gabona szempontjából. [Bácskai 1993; 1988; Bácskai–Nagy 1984; Kiss 1976]

Mind a szlavóniai területekről, mind a Török Birodalomból származó kereskedelmi cikkek érintették Pécsset. Mivel „*a köz bátorság fent tartása végett, vagy némely nevezetesebb napok és szertartások díszítése és tiszteltetése*” céljából polgárőrséggel rendelkezett a város, ezért a távolsági forgalmazás biztonságos volt. [Antalffy 1982: 84] Pécssett három fő út találkozott, amely valamelyest ellensúlyozta a város hátrányosnak mondható elhelyezkedését: nyugat felé a Szigetvár–Nagykanizsa–Bécs katonai, postai és kereskedelmi út, a Buda felé tartó északi út, illetve a Balkán országait bekötő délkeleti út, amely Eszék felé hagyta el a várost. Hangsúlyos szereppel bírt továbbá a Pécs–Mohács útvonal, amelyen nemcsak gabonát szállítottak, hanem a körzet sószerűségét is ezen keresztül biztosították. [Kaposi 2017: 9] A reformkori pécsi szén is ezen az útvonalon hagyta el a város határait. A négy égtájnak megfelelően – egészen a városfal lebontásáig – a kereskedelmi utak a városba négy helyen érkeztek be: a Siklósi-, a Szigeti-, a Budai- és a Kaposvári kapun.

Pécs török utáni népességének alakulásáról csupán a legjellemzőbb trendek határozhatók meg biztosan. A török háborúk utáni első adat alapján 352 lakóházban mintegy 637 háztartás található, így a népesség – a meglévő családi adatok alapján számolva – alig 2.069 fő volt. [Móro 1995: 28]

1. ábra: Pécs lakóházainak és népességének változása 1695–1843 között

Forrás: Móro [1995] adatai alapján, saját szerkesztés

Jól látható, hogy az 1848-as évekre Pécs lakossága már elérte a 15.000 főt. Foglalkoztatására alapvetően igaz az, hogy magas volt a mezőgazdaságban dolgozók aránya, már 1698-ban is a családok 43%-a rendelkezett szőlővel. A város vallási összetételét tekintve római katolikus dominancia jellemezte: 1822-ben 99,5% volt a katolikusok aránya, ami 1843-ra minimálisan csökkent 96,8%-ra. Három nagy nemzetiséget különíthetünk el; magyarok, horvátok és németek éltek különösebb konfliktus nélkül egymás mellett, nagyjából egyenlő arányban, ezért érthető, hogy a városban a magyar nyelv mellett a német és a horvát nyelvet is használták. A polgári lakosság 1850-ben 15.821 főt tett ki. [Móro 1995]

A 19. század első felében Pécs gazdasági jelentősége, piacközponti helyzete egyértelműen erősödött. A piackörzetek meghatározásánál figyelembe vesszük magát a piacközpontot és a vonzáskörzetébe tartozó települések gazdasági, kereskedelmi és egyéb kapcsolatait is. *„Piacközpontnak tekinthetünk minden olyan települést, amely legalább egy falunak kizárólagos eladó- vagy vásárlóhelye volt”.* [Bácskai–Nagy 1984: 45] Az 1828. évi országos összeírás adatain alapuló elemzés szerint a dél-dunántúli régióban nem volt sok tiszta vonzáskörzettel rendelkező piacközpont. A régió településeinek mintegy 82%-a, és a térség lakosságának nagyjából 74%-a a tájegységben fellelhető 9 piacközpont valamelyikéhez tartozott tisztán, melyek közül Pécs és Kanizsa városa bírt a legjelentősebb befolyással. Baranya vármegye településeinek mintegy 97%-a tartozott tisztán Pécs vonzáskörzetébe. [Bácskai 1993: 213–215]

A dél-dunántúli régióban kétségtelenül a legnagyobb vonzást gyakorló település Pécs volt. A város tiszta körzetének népességét tekintve az országos rangsorban az igen előkelő második helyen állt, ha pedig a körzetek összes népességét tekintjük a harmadik helyre zárkozott fel. [Bácskai 1993: 217; Bácskai–Nagy 1984: 45–47]

1. táblázat: A Dunántúl piacközpontjai és piackörzetük népessége 1828-ban (fő)

Sorszám	Központ	A központ népessége	A tiszta körzet népessége	A körzetek összes népessége
001	Pest-Buda	86 578	227 118	598 994
002	Pécs	11 322	221 372	291 241
003	Baja	14 537	136 177	159 814
004	Kanizsa	5 897	122 581	160 362
005	Dunaföldvár	8 979	40 037	108 590
006	Paks	7 292	2 080	11 764
007	Mohács	8 316	0	8 316
008	Kaposvár	3 072	0	6 272

Forrás: Bácskai–Nagy [1984]: 45–47 adatai alapján, saját szerkesztés

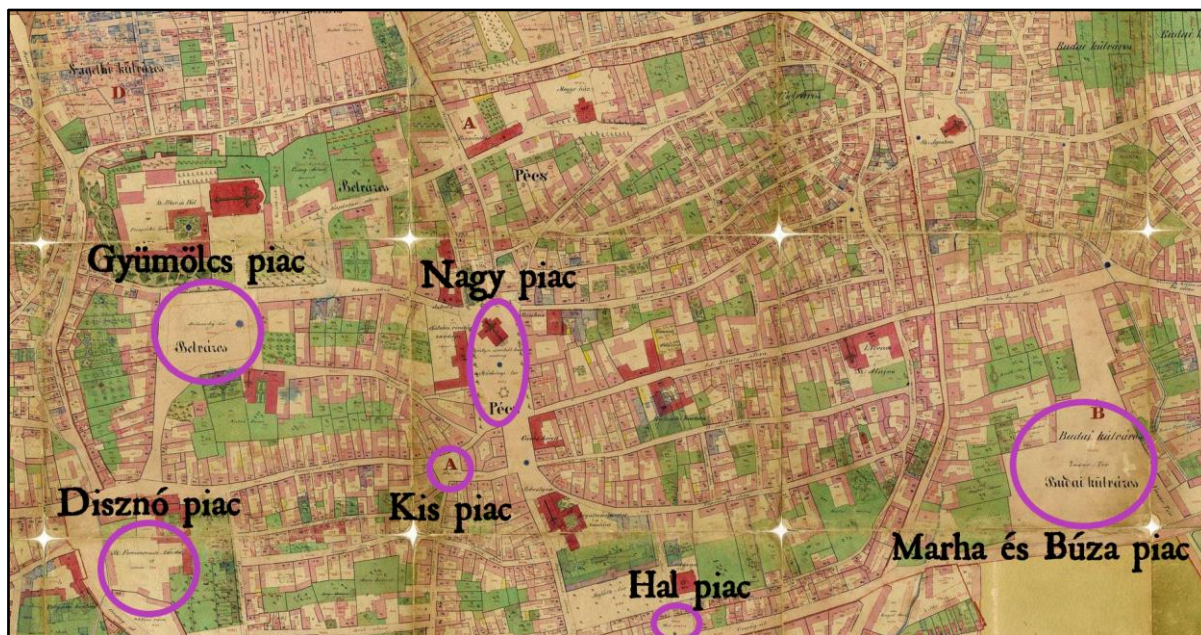
A felsorolt települések nagyon fejlett piacközpontok voltak, amelyek tág körzeteket vonzottak és dominánsan hatottak környezetükre is. Vonzáskörzeteikben nagyszámú és igen jól fizető földjövedelemmel, sok szőlővel, legelő- és rétterülettel, valamint fejlett kereskedelemmel és kézművesiparral találkozhatunk. [Bácskai 1988: 21] „*A tiszta körzetben az egy holdra jutó földjövedelem – vagyis mekkora bevétellel bírt egy földterület a tulajdonosa számára – átlagosan 2,4 forint volt, az egy főre jutó szántó 1,6, a legelő-rét 1,0, az erdőterület 1,0, a szőlőterület 0,2 hold nagyságú volt.*”. [Bácskai 1993: 217, lásd még: Bácskai–Nagy 1984]

A baranyai vidék jó mezőgazdasági adottságokkal rendelkező területként írható le; elsősorban gabona, gyümölcs, szőlő és dohány termesztésével foglalkoztak az itt élők. Kézművesiparuk ugyanakkor elhanyagolt volt, és éppen ezért támaszkodtak Pécs ipari termelőire. A növénytermesztésen kívül a térség meghatározó jövedelemforrása volt a sertés- és a szarvasmarha-tenyésztés is. A körzet lakossága a piac szempontjából nemcsak kínálati oldalon jelent meg a jó minőségű agrártermékeivel, de kézművesipari elmaradottsága miatt jelentős keresletet is generált a pécsi piac számára. [Bácskai 1993: 207]

Pécs belvárosában, valamint később a külvárosok irányába kitolt tereken, területeken számos piacot (vásárt) tartottak. A kereskedelmi utak találkozásánál kialakult nagypiacca a város főterén nemcsak a pécsi iparosok árulták saját termékeiket, de több, a vonzáskörzetbe tartozó

település vásározói is idehozták főként mezőgazdasági terményeiket. [Antalffy 1982: 79] A kis piacot a mai Jókai téren tartották. A városfal lebontását követően a sertéspiacot a mai Kórház téren alakították ki, míg a marha és gabonapiac a mai Búza téren volt. A mai Szent István téren gyümölcsöt, különféle edényeket és gabonát tudtak vásárolni a pécsiek, a halpiacot pedig rendre a városfal védőárkának területein, a mai Hal téren tartották. [Schmelcz 2021; Pilkhoffer 2021]

1. kép: Pécs piacai és elhelyezkedésük a reformkorban

Forrás: <https://maps.arcanum.com/> (Letöltve: 2022. 03. 06), saját szerkesztés

Pécs kereskedelmi erősödése a jelenlévő nagykereskedők számának növekedésében is tetten érhető. Amíg 1823-ban alig 18, addig 1845-ben már 34 kalmárt (és mellettük 29 kereskedőt és 7 húsárst) írtak össze a városban. [Kaposi 2012: 188–189] Pécsen, földrajzi helyzetéből fakadóan elkerülte a nagy gabonaszállítás lehetősége, ugyanakkor, a pécsi piacokon cseréltek gazdát a Dráva menti erdőkben felhizlalt sertéskondák. A kereskedelem fejlődéséről tanúskodnak a reformkori boltok, divatárucsarnokok és kereskedő házak terjedése is. [Kaposi 2017: 2–22; Kaposi 2012: 188–191; Bácskai 1988: 34–38] Pécs évente négyszer tartott országos vásárt, szerdán és szombaton pedig heti piacokat is. A város egyben a Királyi Tartománybéli Biztosság székhelye volt, s négy vármegye közigazgatási ügyei tartoztak alá. Továbbá, a Királyi Só Tisztviség tagjaival és sóház üzemeltetésével évente mintegy 60.000 mázsa só forgalmáért felelt Mohács között. [Bácskai 1993: 221; Antalffy 1982: 82–83]

Pécs gazdasági jelentősége kézművesipari központjából is adódott. A bőr, a szén és a vas keresletének kiszolgálása jelentős volt vonzáskörzetében. Az 1828-ban mintegy 80–90

kézműves mesterség volt megtalálható, mintegy 700 körüli céhes és céhen kívüli mesterrel. Ezekkel a számokkal a város iparilag fejlett volt és az élvonalba tartozott Pest, Pozsony és Buda után. Pécs ipari hatását támasztja alá a kézművesek az összlakossághoz viszonyított arányának magas száma is, ami mintegy 9,3% volt ebben a korban. Az 1820-as években a legtöbb kézműves a bőriparban dolgozott: a Felsőmalom utcában sorakoztak az iparosok földszintes és egyemeletes lakóépületei, amelyek műhelyeik is voltak egyben. [Kaposi 2017; Bácskai–Nagy 1984; Eperjessy 1979] Az 1840-es évektől sorra nyíltak meg a modern munkamegosztottságú ipari létesítmények: mint a dohányőrlő gyár (1827), likörgyár (1838), vasgyár (1842), gyufagyár (1842), cukorgyár (1844) vagy éppen a városi serfözde (1848). [Móro 1995: 34; Antalffy 1982: 86]

Pécs egyik nagy erőssége a város kulturális és értelmiségi jellegében fogható meg. „*Pécs lakosai tulajdonképpen polgárok, diákok, papok és professzorok.*”. [Antalffy 1982: 90] Az itt működő püspöki líceumnak az 1840-es években mintegy 300 tanítványa volt. A város főterén található főreál gimnáziumban (mai Ciszterci Nagy Lajos Gimnázium) nagyjából 1.200-an tanultak ekkortájt. De találunk még rajziskolát, tanítóképzőt, zeneiskolát, felsőbb leánynevelő intézményt és papnevelőt is, amely évente 50–60 papot taníttat ki az Istennek szentelt hivatás gyakorlására. Szepessy Ignác püspöknek a pécsiek nemcsak az első, nyilvános könyvtárukat köszönhetik, de többek között általa jött létre a mai Sétatér és a püspöki nyomda is. 1839-ben Pécssett alakult meg az első magyar színésztársulat. [Antalffy 1982: 90; Kiss 1976: 240–243]

Az eddigiekből jól látható, hogy Pécs már a polgári forradalom előtt is meghatározó szerepet játszott a térségben. A város gazdasági fejlődése az 1850-es évektől felgyorsult. Jól mutatják ezt a népességi adatok is. Az 1850 körüli 1.500 fővel szemben Pécs polgári lakossága 1910-ben már 47.844 fő volt. Ez a gyarapodás országos szinten is kiemelkedő volt, amely a legtöbb korabeli városok mutatójánál is jelentősebbnek tekinthető. Pécs Magyarország 27. legnagyobb népességű városa volt 1850-ben, míg 1910-ben már a 13. helyen állt. [Katus 1995: 40–41] Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy a lakosság leginkább a bevándorlás révén növekedett. A betelepültek legnagyobb részét Baranya megye települései adták, de a népességvonzás kiterjedt Tolna, Somogy, Zala megyékre, valamint a Duna túlsó partjára is. Ugyanakkor a fejlődő gyáripar és a bányászat miatt a jövevények mintegy 10%-a Ausztria–Magyarország egyéb területeiről érkezett városunkba. 1890-ben a lakosság pusztán 44,78%-a mondható tükének, míg a fennmaradó 55,22%-uk máshová valósi. [Ágh 1894: 21] A „*pécsi tüke*” egy olyan kifejezés, amelyet azokra a helyi polgárookra használtak (és használnak ma is), akiknek – más kritériumok mellett – saját szőlőjük volt Pécs határában. A korstruktúrát megfigyelve látható,

hogy a dolgozó társadalmi réteg volt túlsúlyban a 15 éven aluli fiatalokkal, illetve a 60 éven túli idősökkel szemben. Ezt magyarázza, hogy elsősorban a jó munkalehetőségek miatt települtek be sokan a városba. 1867 után a magyarok aránya növekedett. [Katus 1995: 79–84] A korábbiakkal szemben 1890-ben a pécsiek háromnegyede magyarul beszélt. [Ágh 1894: 23]

2. táblázat: Pécs népessége 1869–1910 között (fő)

Év	Polgári Népesség	Katonaság	Jelenlévő Népesség Összesen
1870	20 316	3 547	23 863
1881	28 702	970	29 672
1891	34 067	1 382	35 449
1900	42 252	1 730	43 982
1910	47 844	1 978	49 822

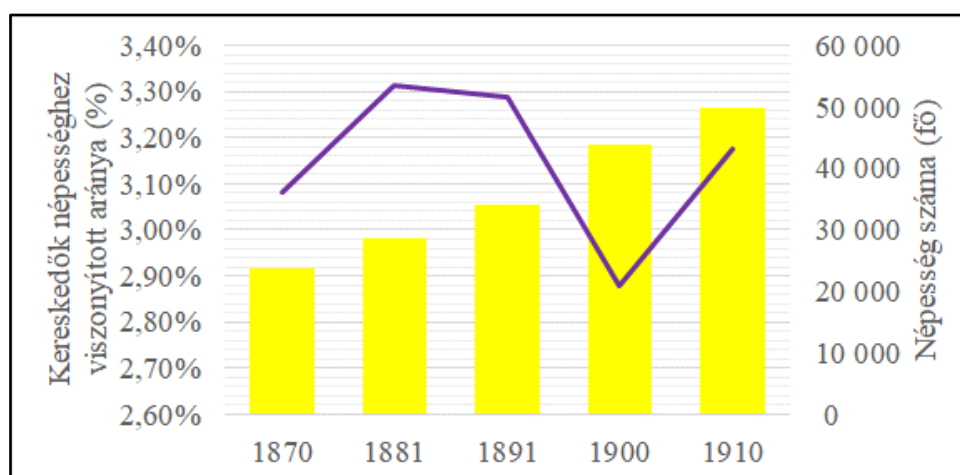
Forrás: Népszámlálás [1871; 1882; 1893; 1904; 1912] adatai alapján, saját szerkesztés

Vallási összetételét tekintve továbbra is római katolikus túlsúly volt, ugyanakkor az izraeliták száma jelentős növekedésnek indult. [Katus 1995: 84] Az 1820–30-as években mindösszesen pár zsidó család rendelkezett lakhatási jogosítvánnyal. Ugyanakkor tudjuk, hogy azon városok fejlődtek leginkább ebben a korszakban, amelyek hamarabb ismerték fel a zsidók betelepülésének lehetőségét, hasznát. [Kiss 1976]

A dualizmus korabeli konjunktúra elképzelhetetlen lett volna a pénzügyi rendszer fejlesztése nélkül. Pécsen a nagy kereskedelmi bankok csak viszonylag későn kezdték meg működésüket, ám takarékpénztár már a század derekán alakult a városban. Éppen ezért, a város és annak lakossága úgymond rá volt utalva az 1870–80-as évek magánbankházainak működésére. Ezek a magánbankházak tulajdonképpen olyan bankárok kezében összpontosultak, akik karrierjük kezdetén kereskedőként tevékenykedtek. Az akkori értelemben vett „bankok” kezdetben csak hitelezéssel foglalkoztak, de fokozatosan bővítették szolgáltatásuk palettáját olyan műveletekkel, mint a váltóleszámlítás, a jelzálogkölsön, a biztosítás, az értékpapírkereskedelem stb. Ezek a létesítmények alapvetően a rövidlejáratú, alacsony kockázattal bíró pénzügyi szükségletet elégítették ki. [Gál 2005] Hatalmas szerep jutott a városban a Pécsi Takarékpénztárnak. 1845-ben alapították meg, mintegy 15.000 forint (továbbiakban: frt) alaptőkével. A Takarékpénztár sikeres működése vagyonának folyamatos növekedésében érhető tetten. A pénzintézményt az első világháború éveire számtalan pécsi alapítású gyár- és egyéb pénzügyi intézet társtulajdonosaként, a város karitatív szereplőjeként és a gyönyörű belvárosi látkép kivitelezőjeként tartják számon. [Kaposi 2006: 109–110; Ágh 1894: 227–232]

A dualizmus kori konjunktúrában a kereskedelem, mint gazdasági ágazat is nagyarányú fejlődésen ment át. A népességnövekedés keresleti felfutást eredményezett, amihez mind a forgalmazott áruk száma, mind a mesterséggel foglalkozók száma is felzárkózott. Ha népszámlálási adatokat vizsgáljuk az 1870–1910 közötti években egyértelműen látható, hogy a kereskedelemmel foglalkozók száma folyamatosan növekedett.

2. ábra: Pécs város kereskedőinek és népességének növekedése 1870–1910 között

Forrás: Népszámlálás [1871; 1882; 1893; 1905; 1914] adatai alapján, saját szerkesztés

A város kereskedelme ebben a korszakban úgy írható le, hogy a meglévő, autentikus piaci kiskereskedelem mellett megjelent a modern, nagy tételben történő értékesítés is. A reformkorban kialakult piacok továbbra is szinte pontosan ugyanott helyezkedtek el, azzal a különbséggel, hogy a korszak egészére jellemző specializáció végett a vásárok terei is jellemzően egy-egy termékcsoporthoz kínáltak. A legjelentősebb, vagyis méretét tekintve legnagyobb piac továbbra is a főtéren volt, ahol mindenki beszerezhetette a mindennapok termékeit. A régmúltat idéző, házaló kereskedelem megszokott volt a városban. A fejlődő ellátórendszerrel megjelentek a gyarmati áruk, a kávé mennyiségi keresletének növekedésével pedig egyre több kávéház nyílt meg jellemzően a korban. [Dankó 1965]

A modern nagykereskedelem is jelen volt Pécsen. A nagy forgalom és a nagy tételben történő értékesítés jellemzően a borkereskedelemben zajlott. Ennek köszönhetően a város szőlő- és bor forgalma országosan is az egyik legnagyobbjaként volt számon tartva. De a régió jellegéből fakadóan természetesen nagy forgalmat bonyolítottak le a gabona értékesítés terén is. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a századfordulóra, az alkuszok mintegy fele dolgozott gabonával. [Kaposi 2006: 105]

Szaporodtak a boltok és a kereskedőházak is. Kialakult a verseny az árusok között: a forgalom növelése miatt már reklámok útján próbálták becsábítani üzleteikbe a vevőket. Az áruk megismerését célzó vásárok és kiállítások is hangsúlyhoz jutottak ebben az időben. Ezek közül mindenképpen kiemelkedik az 1888-as és az 1907-es országos ipari kiállítás és vásár. [Kaposi 2006: 105–108] 1881-ben létesítették a Pécsi Kereskedelmi és Iparkamarát. Ezzel sikerült a dél-dunántúli régiónak önállóvá válnia a soproni fennhatóság alól. A Kamara irányította Baranya, Somogy, Tolna vármegyék és Pécs város ipari és kereskedelmi működését. [Kaposi 2022: 189–191; Ágh 1894: 254–255]

Pécs, elhelyezkedéséből fakadóan kimaradt a korabeli folyami közlekedésből, így más megoldásokat kellett keresni. E folyamatban fontos állomás volt a Dunagőzhajózási Társulat vasútépítése: 1857-ben adták át a (Pécs melletti) Üszögpusztá–Mohács vonalat. A saját gőzhajópark ellátása céljából megnyitott vaspálya meggyorsította a szállítást. [Tinku–Szathmáry 2021] Nem sokkal később követte az 1868-ben átadott Pécs–Barcs vasútvonal, amellyel rá lehetett kapcsolódni a már meglévő Déli Vasút vonalaira, s így el lehetett érni a Monarchia déli területeit is. Ezt a kapcsolatot erősítették akkor, amikor az Alföld is bekapcsolódott a pécsi érdekszférába. [Katus 1995: 58–61; DGT 1894] A legnagyobb jelentőségű vasúti beruházás az 1882-ben megnyitott Szentlőrinc–Dombóvár–Budapest vonal volt. Ezzel Pécs kereskedelmi jelentősége tovább növekedett, hiszen így – bár némi kitérővel – létrejött észak-déli beágyazódása is. A város így teljes egészében képes volt bekapcsolódni az országos kereskedelmi hálózatba és olyan piacokat is elérni, amelyekre eddig nem volt lehetősége. A vonalakon nemcsak az áruszállítás de a személyszállítás is növekedett. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy még a századforduló előtt bevezették a zónatarifa-rendszert az államosított pályákra. Pécs gazdasági szerepét erősítette, hogy 1901-ben átadták a megnövekedett forgalom kiszolgálására alkalmas főpályaudvart, valamint a MÁV térségi üzletigazgatóságot építtetett 1913-ban. Természetesen a fővonalak után később számos helyi érdekű vasútvonalat is létesítettek. [Majdán 2005: 61–75; Ágh 1894: 256–257]

A vaspályán történtő közlekedés jelentősége akkora volt, hogy sok esetben a közúti fejlesztések is csak a vasútvonalak elérését célozták meg. Pécsen egy ilyen alárendelt viszonyról beszélhetünk, ahol a közúti infrastruktúra a pályaudvart szolgálta ki. Olyan bérkocsis rendszer létezett, amely naponta, rendszeresen közlekedtette a városi lakosságot munkahelyük és a vasút között. De ők voltak felelősek az idelátogatók szállításáért is. 1876-ban mintegy 37 bérkocsis munkálkodott a városban. [SKK 1878] A legelső, igazi tömegközlekedési jármű ugyanakkor az omnibusz volt, de igazi nagy előrelépést csak az 1913-

ban átadott villamos jelentett, amely a pécsi lakossági közlekedés népszerű eszközévé vált. [Kaposi 2022: 177–184; Majdán 2005]

Továbbra is sokan dolgoztak a mezőgazdaságban. A Kiegyezés előtti és utáni agrárkonjunktúra révén jelentősen nőtt a termelékenység. A belső piacok védelmet nyújtottak a külföldön megtermelt (amerikai, kanadai stb.) gabonával szemben és valamelyest csillapították a korban már jelentkező első agrárválság hatásait is. A pécsi birtokszerkezet aprózottsága miatt a mezőgazdaság gépesítésére csak részben került sor. Pécs határain belül főleg búzát termesztettek, de ezen kívül jelentős volt még a rozs, az árpa, a zab és a kukorica mennyisége, valamint a burgonya, a takarmányrépa és a pillangós növényeké is. A gyümölcs jelentősége 1867 után futott fel. Olyannyira, hogy 1895-ben 93.555 gyümölcsfát írtak össze, ami a hasonló méretű településeken feljegyzetteknek a többszöröse volt. A tenyésztett állatok között megtaláljuk a szarvasmarhákat, a kisebb jelentőségű sertésállományt és a lovakat is. [Kaposi 2006: 36–48; Ágh 1894: 197–199]

A szőlőtermelés egészen a 19. század végéig meghatározó maradt a város életében. Szinte minden polgárnak volt valamekkora szőlője. A történelmi belvárostól északi irányban a Mecsek déli lejtőin, valamint a Szigeti városrész északnyugati részén volt megtalálható a legtöbb szőlőbirtok. Büntetést kellett fizetni annak, aki nem tisztán pécsi bort méretett a városban. De arra is volt példa, hogy a kapuknál álló őrök egyszerűen nem engedték be a városba a kívülről érkező bort. Ehhez hasonló intézkedések, továbbá a kitűnő adottságokkal rendelkező, déli fekvésű mecseki lankák és a rajtuk megtermelt, jó minőségű borok futtatták fel a város szőlészeti jelentőségét. Az iparosodás korában a gazdasági életet meghatározó gyártulajdonosok is rendelkeztek szőlőkkel, amellyel hozzájárultak a borkereskedelem forgalmához. Az 1880-as években a borkereskedelemben Pécs az ország második, olykor harmadik legnagyobb piaca volt. A jó minőségű pécsi bor aranykorának az 1887 után, a városban is megjelent filoxéra vetett véget. A szőlő gyökerét támadó kórokozó szinte teljesen megsemmisítette az addigi szőlőállományt. Az elpusztult területeket sokkal rezisztensebb szőlőfajokkal telepítették újra állami pénzügyi segítséggel. Bár a szőlőterületeket részben helyre állították, az ekkor kialakult borhamisítási botrány visszavetette a forgalmat. [Kaposi 2006: 36–48; Eperjessy 1979; Gazdacímtár 1897: 74–75]

1852-től működött a Dunagőzhajózási Társaság által létrehozott szénbányászat a városban és a mellette lévő mecseki falvakban. A szénbánya a város legnagyobb foglalkoztatója volt, amelyet az is mutat, hogy lényegében egy új városrészt (Pécs-bánya) hozott létre Pécssett. A

DGT 1894-re a déli mecseki területeken már mintegy 4.240 hold nagyságú bányaművelési területen működött. [Kaposi 2006: 48–51; Babics: 1952; Ágh 1894: 204–207; DGT 1894: 5]

Egyre nagyobb számban jelentek meg gyárak a városban. Számos iparágban nyújtottak kiemelkedő vagy világhírű teljesítményt a helyi vállalkozások. A kerámiaipar terén Zsolnay Vilmos munkássága volt a legmeghatározóbb. A vállalkozó folyamatosan kereste az innovatív újításokat. Magastüzű zománctechikája az 1878-as párizsi világkiállítást is megjárta. Az eozin egyet jelentett a pécsi nagyvállalkozó nevével. Nemcsak Magyarországon, hanem azon túl is megtalálhatóak voltak a gyár termékei (pyrogránit téglák, cserepek, szobrok, szökőkutak stb.). [Rúzsás 1954] A ruházati iparban Hamerli János kesztyűipari vállalkozása, a bőriparban a Höfler-testvérek hagyományokra épülő bőrgyára emelkedett ki. Az élelmiszeriparon belül a malomipar is teljesen átalakult: a vízimalmok száma lecsökkent, ugyanakkor a gőzmeghajtású malmoké szaporodott. [Ágh 1894: 252] A sör előállítás képviselői is egyre nagyobb szerephez jutottak a térségben. Három nagy sörgyár működött a városban: a Hirschfeld-, a Scholz- és az ifj. Scholz-féle cég. A pezsgőgyártás terén az 1859-ben alapított Littke-pincészet volt meghatározó, amelynek tulajdonosa 1891-ben udvari szállítói címet kapott. Volt a városban sajtgyártás és dohánygyártás is. A fém- és gépipari ágazatból Angster József nevét szinte mindenki ismerheti: orgonagyára nemcsak Ausztria–Magyarország területén vette fel a versenyt bárkivel, de világszerte is ismertté vált. Működött harangöntéssel és rézöntéssel foglalkozó gyár, valamint parkettagyár és gőzfűrésztelep, bútorgyár és asztalosipari üzem is a városban. [PL 2010; Kaposi 2006: 58–96; Ágh 1894: 243–252]

Pécs sokáig egy nyugodt középváros volt a 19. században, de ez a kép a dualizmus időszakában megváltozott. A klasszicizmus egyszerűsége, a Fő tér harmonikus kompozíciója fokozatosan tűnt el a városból, és vették át helyét a romantika, valamint az eklektika stílusirányzatot képviselő épületek. De talán ez nem is annyira meglepő, ha arra gondolunk, hogy Pécs gazdasági fejlődése számos pécsi polgár vagyonosodásához vezetett, akik saját maguk finanszírozta építkezéseikkel szerették ezt mások tudtára adni. [Bezerédy 1983] A korabeli Pécs látképét a Kiegyezés után a város, a helyi polgárság és az egyházak alakították. A város vezetésének kézenfekvő volt, hogy saját városában javarészt pécsi építészeket bízson meg középületek létrehozásával. Ahogy Pécs erős iparosodásnak indult, számolni kellett a lakáshiány megoldásával, aminek egyik lehetősége bérházak építése volt. Az építkezések fellendülése során megjelentek a kifejezetten befektetési célú tevékenységek is. Így a lakóházak száma 1869–1920 között majdnem megkétszereződött. [Nagy 2010: 169–183] A vagyonosabb polgárok – például Engel Adolf – amellet, hogy ingatlanba fektették tőkéjüket, amely alacsony

kockázattal és viszonylag jó megtérüléssel bírt, extraprofitra tehettek szert, ugyanakkor az újonnan emelt házak adómentességben részesültek. [Varga 2021]

2. kép: A pécsi Széchenyi-tér a századfordulón

Forrás: https://mandadb.hu/pecs_szechenyi_ter/ (Letöltve: 2022. 03. 25)

Pécs 19–20. századi megjelenésében nem csak a belváros nyerte el többé kevésbé ma is látható formáját. A forgalmasabb terek és utcák épületei több szintesre emelkedtek, amelyek alsó traktusában boltok, irodák vagy egyéb helyiségek üzemeltek s efölött voltak a lakások. A külvárosok is nagyon sokat változtak. Röviden elmondható, hogy a Budai városrész a kerámiaiparnak, illetve a bányászatnak köszönhetően sűrűn beépült nagyrészt az ezen ágazatokban dolgozók lakásaival. A Szigeti külváros továbbra is megőrizte nyugodt, családi hangulatát az itt épült földszintes házakkal. Az építkezések a Siklósi külvárosi részre is kiterjedtek, habár a 19. századvégi terjeszkedést déli irányban egyrészt az itt húzódó vasút, másrészt az ekkori ártér nehezítette. A pécsiek így inkább a kelet-nyugati, valamint a Mecsek felé, északi terjeszkedésben gondolkodtak. [Pilkhoffer 2004: 74–78] A városkép tehát némiképpen megváltozott. Lehetett látni a városiadás jeleit, a megnövekvő népességszámot és egyértelműen visszatükröződött Pécs ipari jellege is. Ugyanakkor a városban jelen volt a történetiség is, hiszen pl. a belváros régi utcahálózatát mind a mai napig könnyű felismerni. [Pilkhoffer 2021]

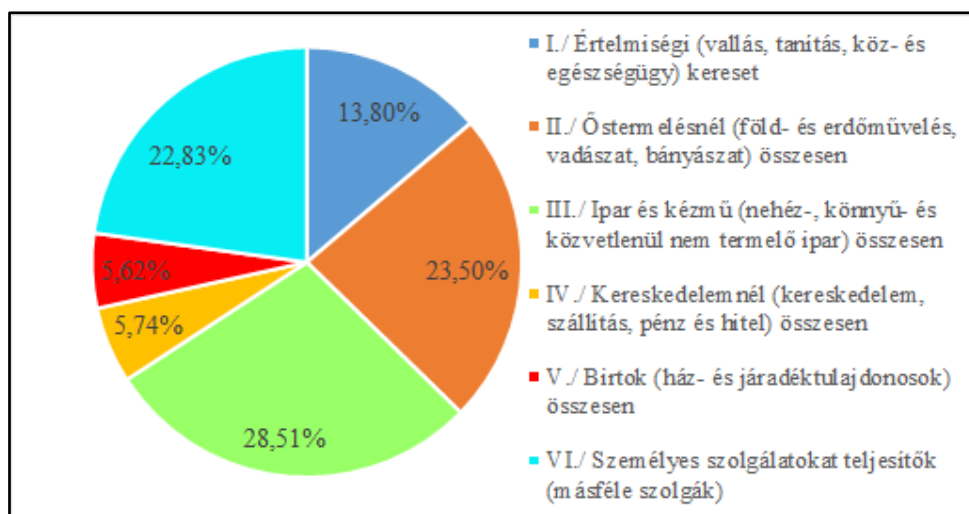
4. A foglalkoztatottság alakulása, a vendéglátás és a turizmus fejlődése

Ausztria–Magyarország korabeli fejlődése természetesen a vendéglátás ágazatában – tágabb értelemben a turizmusban – is tapasztalható volt. Már a reformkorral kezdetét vette az a társadalmi átalakulás, amelynek révén Pécsett kávéházak, kaszinók, vagy éppen a kőszínház is felépült. A korabeli építkezési fellendülés idején e folyamatok felerősödtek, és főleg az 1880–90-es években szaporodtak meg a városban a kávézók, a fogadók, szállodák, söntések, étkezdék és minden olyan ma is ismert szolgáltatási ág, amely a vendéglátással kapcsolatos. [Kaposi 2006: 107–108; Nagy 2010: 74–77]

A századforduló időszakáról számos adat áll rendelkezésünkre, amely alapján a pécsi foglalkoztatottságon belül számszerűsíthetővé válik a korabeli vendéglátás. Szembe kellett néznem azzal, hogy a különböző évek statisztikai besorolásai más és más logikát követtek, ami némi nehézséget jelentett a következtetések levonásában. A Soproni Kereskedelmi és Iparkamara 1876. évi statisztikai jelentésének adatait, amely kiinduló pontja a pécsi vendéglátás felvázolásának, az 1910-es népszámlálási módszertan szerint soroltam be az egyes kategóriákba és alkategóriákba. Amelyik foglalkozás nem szerepelt (például megszűnt) az 1910. évi foglalkoztatási jegyzékben, az ahhoz legközelebbi tevékenységet kerestem meg a korszakból és azt azonosítottam vele (szerencsére, kevés ilyen fordult elő).

Alapvetően elmondható, hogy az 1870-es években Pécsett a teljes lakosság mintegy 53%-a, vagyis kicsivel több, mint fele volt kereső. A keresők főleg az iparban, a kereskedelemben, az értelmiségi és a mezőgazdaságban találhatók. [3. ábra]

3. ábra: Az 1870. évi kereső lakosság megoszlása az ágazatok között (12.713 fő)

Forrás: Népszámlálás [1871] adatai alapján, saját szerkesztés

A vendéglátásban dolgozók az 1870-es népszámlálási kategorizálás szerint az „Ipar” csoporton belül a „nem közvetlenül termelő foglalkozás” elnevezésű kategóriába tartoztak. Ebbe azokat a személyeket sorolták be, akik nem gyártottak semminemű kereskedelmi cikket és nem is foglalkoztak forgalmazással, áruforgalommal; mint pl. uszodások, vendéglősök stb. [Népszámlálás 1871: 25] Ezek alapján, mintegy 353 fő foglalkozott tulajdonképpeni szolgáltatással, akik a teljes pécsi iparban dolgozók nagyjából 9,74%-át tették ki, és a népesség 2,78%-át jelentették. [Népszámlálás 1871: 275]

Azért, hogy kizárjuk az nem ide tartozó foglalkozást üzőket, vagyis csakis a vendéglátással foglalkozók maradjanak, érdemes megvizsgálni az 1876-os Soproni Iparkamara statisztikai jelentésének adatait is, melyet a következő táblázat mutat be részletesen. [3. táblázat]

3. táblázat: Vendéglátási tevékenységek és foglalkoztatottak száma Pécsen 1876-ban

Foglalkozás megnevezése	Önálló vállalkozók száma (fő)	Munkások száma (fő)	1876. évi befolyt adó (forint)
Étkezde	10	12	557
Fürdő	4	10	182
Kávés	15	40	845,5
Korcsmáros	103	50	2059,25
Sörmérés	2	8	25
Vendéglő	8	36	587,5

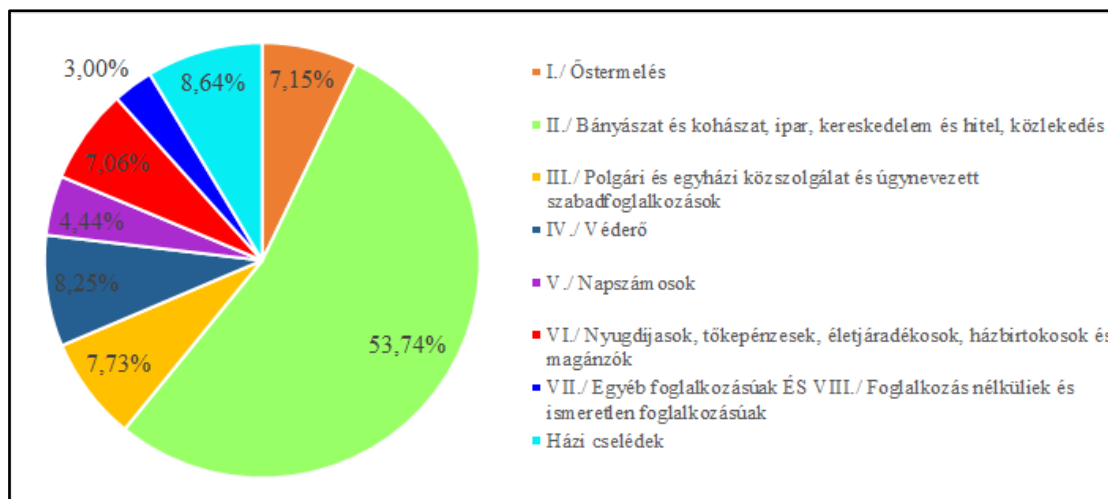
Forrás: SKK [1878]: 828–837. adatai alapján, saját szerkesztés

Ebből jól látszik, hogy 1876-ban 142 önálló vállalkozó 156 alkalmazottal szolgálta ki az igényeket. Ha ezt összevetjük az 1870. évi adatokkal, azt kapjuk, hogy az ipari dolgozók 8,22%-a, vagyis a teljes pécsi kereső lakosság 2,34%-a dolgozott a korabeli vendéglátásban. A szállodások, bár nem jelennek meg a lebontásban és a statisztikai adatokban, feltételezhetően a vendéglősök kategóriát alkotják. Ezek a számok önmagukban véve kicsik, ám ha azt nézzük, hogy adójuk 4.256 forint volt, akkor igen jelentős ágazatnak tekinthetőek. (Viszonyítási alapon a város legnagyobb adófizetője, a Takarékpénztár adója 5.783 forint volt ekkor.) Hogy a későbbiekben össze tudjam hasonlítani a vendéglátás fejlődését, az 1876-os adatokat az 1910-es népszámlálás alapján is rendszereztem.

A foglalkoztatottság 1910-ben némi változást mutat a kiegyezés körüli állapothoz képest. Jól látható a következő grafikonból, hogy Pécs egy folyamatosan fejlődő ipari várossá vált. Gazdaságában egyértelmű túlsúllyal bírt az ipar, főleg akkor, ha a bányászatot is ide számítjuk. Habár a mezőgazdaság alacsony részesedését látjuk, fontos megemlíteni, hogy ezen adatok nem

tartalmazzák a lakosságra jellemző szőlőművelést, amelyet nem elsődleges főfoglalkozásként, hanem kiegészítő jelleggel űztek, ugyanakkor tény, hogy a korábbi filoxéravész jelentősen csökkentette annak szerepét. A kereső népesség száma 40 év alatt mintegy megduplázódott; a növekmény leginkább az iparban jelent meg. [4. ábra]

4. ábra: Az 1910-es pécsi, kereső lakosság megoszlása az ágazatok között (23.973 fő)

Forrás: Népszámlálás [1914] adatai alapján, saját szerkesztés

A századforduló utáni pécsi turizmus kínálati oldalát legpontosabban az „*Ipar*”, azon belül is a „*Tulajdonképpen ipar*” kategóriájába tartozó „*Szállodás-, vendéglős- és kávésipar, pálinkamérés; fürdők*” alkategóriába tartozó adatok tükrözik. A következő táblázat ezt szemlélteti az 1876-os, 1900-as és az 1910-es állapotokat egymás mellé állítva. [4. táblázat]

4. táblázat: A pécsi vendéglátás ágazataiban kereső lakosság száma 1876–1910 között (fő)

Foglalkozási ág	Évszám		
	1876	1900	1910
Vendéglős, szállodás és korcsmáros	229	410	424
Markotányos és kifőző, ételmezési vállalkozó	-	31	70
Kávéházak, kávéházak és tejcsarnokok	55	61	120
Vendéglői, korcsmai és kávéházi segédszemélyzet az üzletág közelebbi megjelölése nélkül	-	28	32
Pálinkamérő	-	2	2
Fürdős	14	11	14

Forrás: Népszámlálás [1914] és SKK [1878] adatai alapján, saját szerkesztés

Adataink szerint 1900-ban 543, míg 1910-ben már 662 fő dolgozott a vendéglátásban. Ezek a számok az 1900-as évi iparban dolgozók 8,75%-át, 1910-ben pedig 7,64%-át jelentik. Ha pedig a teljes, jelenlevő népességhez viszonyítjuk ezt a számot, akkor 1900-ban a lakosság

1,23%-át, 1910-ben pedig 1,33%-át foglalkoztatták az említett ágazatban. Ez rávilágít arra, hogy a turisztikai szektorban dolgozók abszolút száma folyamatosan növekszik, bár növekedési üteme kisebb a pécsi ipar átlagos növekedési üteménél.

Pécsett 1910-ben összesen 219 vállalkozás üzemelt a vendéglátásban 432 fős segédszeméllyel. [Népszámlálás 1914: 1032] Ezekből 109 magánvállalkozás működött segédszemélyzet nélkül, és mintegy 90 darab (továbbiakban: db) 1–5 fős kisegítővel. Ahogy nő a segédszemélyzet száma, úgy csökken a vállalkozások száma is. Mindösszesen 3 vállalkozás foglalkoztatott 16–20 fő közötti alkalmazottat. Csupán 1 vállalkozás munkavállalóinak száma volt 20-nál több a maga 38 dolgozójával. [Népszámlálás 1914: 1242] Ez feltehetően valamelyik elsőrendű pécsi szálloda, a Vadember vagy a Nádor szálló lehetett. Az összes vállalkozás közül 152 található csak a „*Vendéglős, szállodás és korcsmáros*” alkategóriában 288 fős kisegítővel. [Népszámlálás 1914: 1061]

Az 1870-es évekhez képest jelentősen nőtt az ágazatban dolgozók száma. Joggal következtethetünk arra, hogy a növekvő számok a növekvő keresletet is jelölik. Akár az idelátogatókra, akár a helyi polgárság anyagi erősödésére gondolunk, egyre több vállalkozó látta úgy, hogy szükség van ilyen jellegű szolgáltatásokra a városban, ami megtérülő vállalkozási formának bizonyult. A dualizmus korabeli építkezési láz is teret adott a turisztikai szuprastruktúra kiépülésének. Ismert az is, hogy Pécs 1888-ban és 1907-ben két alkalommal is országos jelentőségű kiállítást és vásárt rendezett, amelyek önmagukban is hatalmas forgalomgeneráló hatással bírtak.

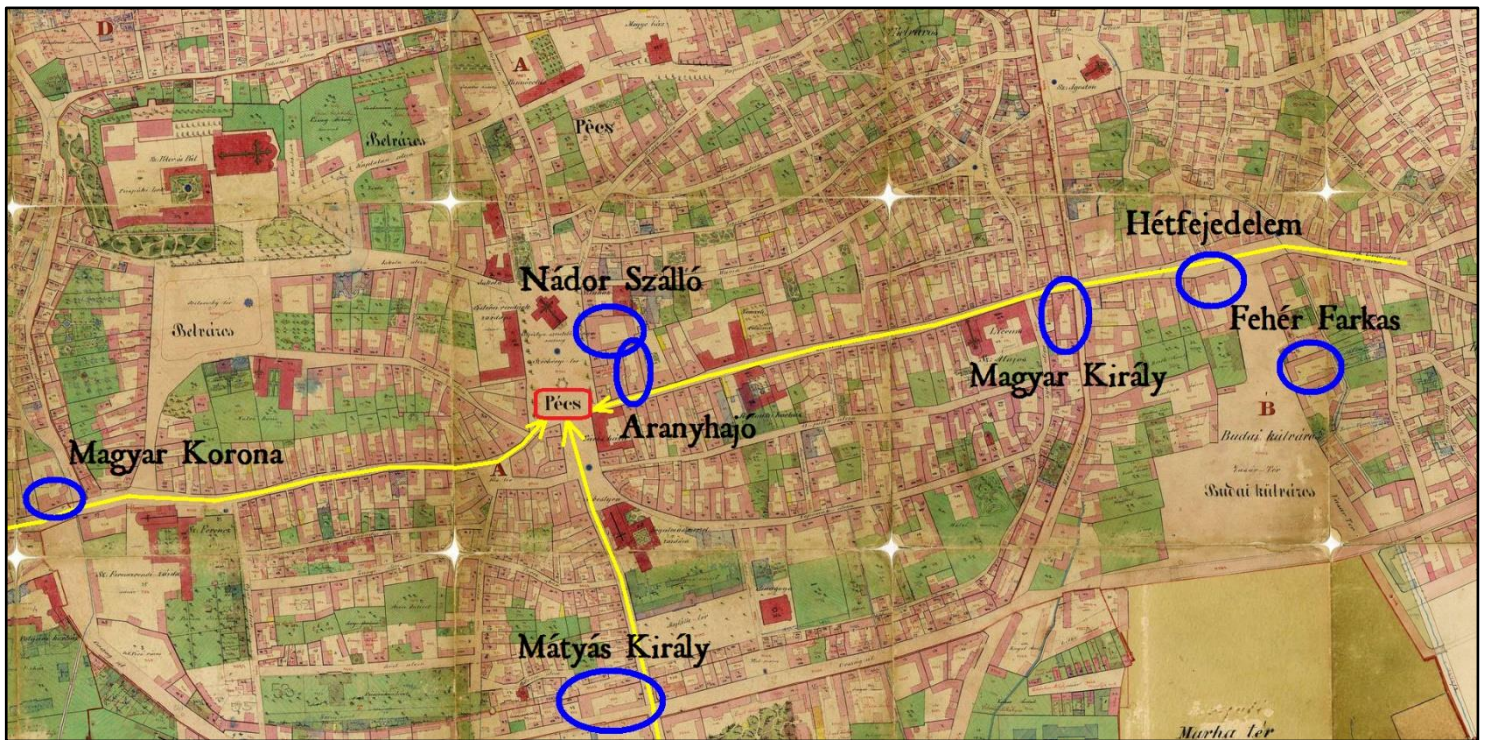
5. A vendéglátás tradicionális formái és lehetőségei Pécsen

A 19. század első felére vonatkozóan a korabeli statisztikai adatok hiányában természetesen nincs lehetőségünk a pécsi vendéglátás kapcsán számszerű adatok elemzésére. Szöveges adataink ugyanakkor vannak, amelyekből azért rekonstruálható, hogyan is nézett ki az 1867 előtti állapot. Ezekből az adatokból a korszakra jellemző magyarországi tradicionális vendégfogadás képe rajzolódik ki. Természetesen a reformkorban egyáltalán nem az volt a megszokott vagy éppen elvárt, mint ami a mai vendéglátásról eszünkbe juthat.

Tekintsük át a turizmus keresleti oldalát, vagyis a turizmus résztvevőit, azok motivációt, és felmerült igényeiket. A 19. század első felében Pécs városa zárt közösséget alkotott. Ez azt jelentette, hogy kezdetekben a szállásra és az ahhoz kapcsolódó szolgáltatásokra pusztán az idelátogatók tartottak igényt. Ezek javarészt olyan átutazó „*idegenek*” voltak, akik nem a városban laktak és rendszerint csak rövid látogatást terveztek; árusok, piaci kofák, katonák és olyan kereskedők, akiknek úticéljai a városon keresztül vezettek. Az alig néhány napos elszállásolás mellett igényeik alapszükségletek voltak; étkezés, italozás, szórakozás (ha volt), alvás, lovak pihentetése és etetése-itatása. Éppen ezért az ideutazók motivációját a városhoz kapcsolódó feladatok elvégzése jelentette, mint pl. részt venni a vásárokon stb. Ritkán beszélhetünk pusztán szabadidős utazásról, de azért előfordult. Ilyen volt pl. gróf Hofmannsegg utazása a francia háborúk idején, 1794-ben, amikor is mintegy 3 hetet töltött Pécsen. [Berkési 1887] Vagy egy másik példa Richard Bright angol orvos látogatása 1815-ben. [Bright 1818] Ezek a leírások kitűnő példák arra, ha a vidékies városban valaki megszállt, annak híre nagyon gyorsan elterjedt, főleg, ha az illető személy műveltsége és hovatartozása nagyon eltért a helyi társadalomtól, mint urak, grófok, híres költők stb. esetében. [Hofmannsegg 1800]

Ehhez a keresleti oldalhoz igazodott a kínálati oldal, tradicionális vendégfogadás formájában. [Kaposi 2022: 170] Ahogyan az elnevezés is mutatja, a vendéglátás ezen formája a hagyományoknak megfelelően működött, s leginkább fogadók, beszálló fogadók, vendéglők és söntések, avagy korcsmák formájában volt jelen. Mivel a korban legelterjedtebb közlekedési mód a lóvontatás volt, a szálláshelyek rendre a város, azon belül is Pécs történelmi belvárosa kapuinak közelében, pontosabban a vásárok helyszínei mellett helyezkedtek el. A nyugati-, a déli- és a keleti kapun keresztül haladtak a város főterén találkozó országutak. Az, hogy a belváros központjában pusztán egy fogadó állt, azt is mutatja, hogy a város belső közlekedési rendszere idejét múlt volt. [PÉT 2022: 17–22; Bezerédy 1983; Antalffy 1982: 73–82]

3. kép: A pécsi fogadók (kék) az országutak (sárga) viszonyában 1850 előtt

Forrás: <https://maps.arcanum.com/hu/map/> (Letöltve: 2022. 09. 29), saját szerkesztés

A szállásadás és vendéglátás épületei – a városra akkoriban jellemző stílusnak megfelelően – barokk jegyeket tükröztek. Tipikusan földszintesek vagy maximum egyemeletesek voltak. [Antalfy 1982: 83–89] Díszítettségük egyszerű és hagyományos volt, jellemzően kevés szobával rendelkeztek, amelyek egyikében a tulajdonos is lakott. Nem ritka eset, hogy a tulajdonos volt egyszemélyben az egység csaposa, szakácsa vagy akár muzsikusa is, hiszen a vendéglátás az ő vendégszeretetétől függött. Az emeletes épületek alsó részén voltak a vendéglátó terek, ahol meleg ételt és frissen csapolt sört, borokat és más szeszes italokat szolgáltak fel. Az ingatlanhoz tartozó udvaron pedig kutak, latrinák és a lovak pihentetésére szolgáló részek, istállók és kocsiszínek találhatóak. [PL 2010: 476] Ezzel szemben a felső emeleten néhány, egyszerűen berendezett szoba volt kialakítva, amelyekkel kielégítették a korszak utazójának igényét. A ma már szegényesnek mondható belső teret gyakran egy ágy, szék, esetleg asztal alkotta, amelyen jobb esetben gyertyavilágítás volt bekészítve. Az viszont megegyezett szinte minden épületben, hogy a vendégek egy kapun keresztül az állatokat az ingatlan védelmébe vezethették, majd pedig belső ajtók vezettek a különféle szobák felé. [Kovács 2000: 41–43; Kiss 1976: 239–240]

Hasonló modellt láthatunk a Dél-Dunántúl második legnagyobb városa, Nagykanizsa vendégfogadóinak esetében is. A kanizsai fogadóépítést a Zala megyei város piacainak óriási

forgalma generálta már a 18. század közepétől. [Kaposi 2009:54] Mindemellett, Kanizsa mezővárosi pozíciója mentén a földesúr hamar felismerte, hogy a vendégfogadók profitáló befektetésnek bizonyulhatnak, így ezek építtetése és bérbe adása kifizetődő. A 19. század első felében a kanizsai fogadók külsőben megegyeztek a korábbi leírással; többnyire egyemeletes, a korra jellemző stílusirányzatban épültek, jellemzően kevés szobával. Ugyanakkor a kanizsai Korona vendégfogadó 1846-ban már 12 szobából, 3 nagy lóistállóból, kocsiállásból, pincéből, kamrából, konyhából – hozzátartozó konyhakerttel – és egy olyan teremből – billiárdszobából és kávézórészből – állt, amely mutatja már a polgári szokások jeleit. [Kaposi 2009: 350] Ugyanakkor a legjelentősebb vendégfogadó mégis a Zöldfa volt, amelyet 1840-re nemcsak a város, de a régió egyik legelegánsabb és legnagyobb befogadóképességű épületévé vált. Utóbbi különlegessége, hogy téglából építették és már cseréppel fedték. [Kaposi 2009]

Pécsett az 1850-es évekig a vendéglátás legfontosabb egységei a Magyar Korona, a Magyar Király, a Hétfejedelem, a Fehér Farkas, a Mátyás Király és az Aranyhajó fogadók voltak. Ugyanakkor a trendfordulót a még fogadó-típushoz sorolható, de egyértelműen valami újnak a kezdetét mutató „Vendégfogadó a Nádorhoz” jelentette 1846-ban.

5.1. A Magyar Korona fogadó

A vendéglátás egyik legrégebbi egysége a Magyar Korona fogadó volt. Az eredetileg beszálló fogadó az 1750-es években épült, az akkori város nyugati kapujának tőszomszédságában; a Szigeti Országút 2. szám alatt, a Petőfi tér sarkán (mai Kórház tér, a Hungária utca 2. szám alatt). [3. kép: A pécsi fogadók ...] Korábban említettem, a fogadók rendre a város piacai mellé települtek, így épült fel a Korona a disznópiac szomszédságában. Itt, természetesen nemcsak árusok szálltak meg. A Pécsen keresztül haladó, nyugatra tartó kereskedelmi útvonal miatt szinte minden vándor, utazó kereskedő, átutazó is betért, akiknek szüksége volt rövid ellátásra. Így szállt meg itt például Petőfi Sándor is, aki Mohács felé időzött egy éjszakát. [Kovács 2000: 41] De megfordult itt Richard Bright angol orvos is. [Bright 1818: 574] Kis érdekesség, hogy 1906-ban a vendéglő mintegy 360 hl éves borforgalmat és 270 hl éves sörforgalmat bonyolított le egymagában.

Az épület fontosságát mutatja az is, hogy egykoron postakocsi-állomásként is üzemelt a Tolna–Pécs–Szigetvár útvonalon. [Jelenkor 2020] Habár az állomás fontos megállóhely volt, mégsem rendelkezett közkúttal, amelyet a pécsi bérkocsi iparosok kérvényükkel igyekeztek kieszközölni 1898-ban. A beadványból kitűnik, hogy a városban kettő mechanikus, „*ejektor*”

típusú kút felállítását kérvényezik; egyet a Korona közelében, egyet pedig a Hétfejedelem közelében. A városi tanács, miután megállapította, hogy az ügyből nemcsak a jószágok, hanem a város lakossága is profitál, elrendelte a kutak megépítését 15.000 forintból. [MNL BaML IV. 1406. b. 367/1898]

Maga az épület tipikus példája a régies fogadóknak. A barokk stílusban épült szálló főbejárata egy nagy kőkeretes kapuval egészült ki. [Antalffy 1982: 83] Az épület téglából épült, tetejét cserép fedte, habár a falakba egyéb anyagok (például a városfal bontásából nyerhető kövek) is belekerülhettek. [Pilkhoffer 2004; lásd még: Pilkhoffer 2022] *„Kapualja boltozott, tetőzetét jellegzetes ablakszemek díszítik. Az egyszerűen fogalmazott épület szalagkeretes ablakokkal bontott homlokzatán csak a tengellyel elhelyezkedő kosárívvel záródó kapu és barokk párkány emelkedik ki. A földszinti helyiségek a K-i oldalon dongaboltozatosak, a Ny-i oldalon csehsüveg-boltozatosak. Az emeleti szobák lefedése is dongaboltozatos. Az épület a tér É-i térfala.”* [PL 2010: 476]

4. kép: A Magyar Korona 1940-ben (bal) és 2022-ben (jobb)

Forrás: PL [2010]: 476; és saját fényképem

Az emeletes épület alsó szintjén vendégterek találhatók (vendéglő, söntés, szórakozás helyszíne stb.), míg a felső szintjén a vendégszobák, a fogadós lakrésze és egyéb tároló helyiségek. Mint a város szinte összes fogadója, a Korona is jó hírű konyhával bírt, amely nemcsak az ott megszállóknak, de az előfizetőknek is biztosított étkezési lehetőséget. A magyaros étkezés számtalan alkalommal egészült ki nevesebb lakomákkal, vagy éppen valamilyen különlegességgel, mint a *„Hazafias teríték”* – az ötlettel a fogadó tulajdonos-bérlője, Sebők Gyula rukkolt elő 1893-ban, amikor is egy étkezés 48 krajcárba került az 1848-as szabadságharc és forradalom tiszteletére való tekintettel. [Kovács 2000: 42] Az alig 3 vendégszobával (2 tágasabb, 1 kisebb) rendelkező épületben mindösszesen 5 ágy volt, amelyek díjszabását és egyéb, a korra jellemző szolgáltatásait a következő táblázat foglalja össze. [5. táblázat] Ezenkívül a fogadóra általánosan jellemző volt, hogy a tulajdonos tisztán tartotta

összes helyiségét, a szobák zárhatóak voltak, mindig friss és kimosott ágyneművel és asztalterítéssel várták a következő vendéget.

5. táblázat: A Magyar Korona díjszabása 1908-ból (részlet)

Szolgáltatás megnevezése	Szolgáltatás ára (Korona, fillér)
Szobák nappal	1,00
Nagyobb szoba éjjel	2,40
Kisebb szoba éjjel	1,60
Fűtési díj	0,40
Egyszeri ruhatisztítás	0,20
Reggeli kávé	0,50
Tea rummal vagy tejjel	0,60
1 adag zsúpszalma	0,50
1 adag széna	0,60
Istállópenz 2 lóra	0,40
1 pohár csapolt "Udvári" sör	0,40

Forrás: Kovács [2000]: 42; saját szerkesztés

Udvarában istállók sorakoztak, amely kocsiszínnel egészült ki. Az ingatlan sarkán pedig kovácsműhely is üzemelt. Az épület számtalan bálnak, zenés estnek adott otthont és összességében a pécsi éjjeli élet egyik színhelye volt. 1903-as felújítását követően pedig már villanyvilágítású tekepályával is szórakoztatta vendégeit. [Márfi 2008]

Pécs vidékies jellegéből fakadóan, ha valami érdekesség történt, annak rögtön híre ment. Ez nem volt másképpen a vendéglátásban sem. A már említett farsangokról, bálokról, esti multságokról és egyéb összejövetelekről rendre tudósított a sajtó. [PN 1912. 02. 24] Továbbá, azoknak a városban megszálló idegenek nevét is közölték, akik időlegesen tartózkodtak valamelyik szállodában, fogadóban. A fogadó tragikus eseménye volt az a rabló gyilkosság, amelyben Pécs leggazdagabb kofaasszonya ellen követtek el merényletet. [Kovács 2000: 43] 1901-ben, egy bizonyos Tóth József baltával oltotta ki anyósa, özv. Királyovits Andrásné életét. Hátterében feltehetően az áldozat mintegy 4.000 Korona (továbbiakban: K) értékű háza és 16.000 K megtakarított pénze lehetett. Az elkövető június 3-án reggel elment a város kovácsához, Varga Kálmánhoz megéleztetni kézbaltáját, majd a gyilkos fegyverrel megölte az asszonyt a Korona sarkánál. Holttestét másnap találták meg. Az eset után Tóth József beismerő vallomást tett. [PN 1901. 06. 04]

Maga a vendégfogadó fennállása alatt több tulajdonos kezén is átment: 1893-tól Sebők Gyula, 1903-tól Radócsay Imre, 1906-tól Pogány János, 1915-től Dürnbacher Ferenc, 1922-től

Csányi és Gatay vezette. [PL 2010: 476; Kovács 2000: 44] Egy, a Pécs városával folytatott peres ügyből derült ki, hogy 1898-ban a fogadó özv. Dürnbacher Mihályné tulajdona volt. Ebből kiderült az is, hogy a 19. század végén a fogadóhoz tartozott egy mészárszék is, amelyet a város szeretett volna közhasználatra bocsátani, mivel a szóban forgó épület a város területén volt. A per a tulajdonos igazával zárult, miszerint a toldalék saját tulajdonát képezte. [MNL BaML IV. 1406. b. 1423/1898]

A fogadó utóélete is viszonylag jól követhető. Az 1920-as években visszakerült a Radócsayék kezére. 1930 körül vendégszobáit átalakították. Majd 1942-ben az új tulajdonosok, Nádor Sándor és Nádor Ferenc lebontási céllal vásárolták meg az épületet. Május 6-án kérvényezték a várostól, hadd bonthassák le az amúgy is leromlott állagú, akkora már szebb napokat is megélt fogadót. Javaslatukat 1./ a Magyar Korona helyén építendő háromemeletes, modern bérházzal, 2./ a magas helyreállítási költségekkel – mintegy 100.000 pengő – és 3./ az amúgy is Pécsen ekkor jelentkező lakhatás hiányával indokolták. A teljes kérvényt Pécs városa elutasította, mivel már ekkor felismerték, hogy az egyik legrégebbi, egyben maradt műemlékről beszélünk. Az ügymenet vége az lett, hogy a város telekcsereével megszerezte a Korona fogadót, amely így az mind a mai napig megtalálható eredeti helyén. [MNL BaML IV. 1406. h. „F” 14–82376/1942]

5.2. A Magyar Király fogadó

A Szigeti városrész után vizsgáljuk meg Pécs Budai külvárosát. Már az 1600-as években működött a nyugati városkapu mellett egy beszálló kocsmá, ugyanakkor a mai értelemben vett vendégfogadó feltehetően csak a 17. század második felében épülhetett a későbbi Kossuth Lajos utca vége felé. [Kovács 2000: 66] Elhelyezkedése a mai a Király utca 46. házszám alatt, a Felsőmalom utca sarkán volt. [3. kép: A pécsi fogadók ...] A szálló létrehozásának hátterében a piaci forgalom növekedése, és az így jelentkező kereslet volt. Elhelyezkedését a szomszédban található marha- és gabonapiac indokolta leginkább, amelyik az egyik legnagyobb forgalmat lebonyolító piaca volt Pécsnek. (Nem véletlen, hogy ezen a környéken három nagyobb kapacitással rendelkező fogadó is volt.) Az itt megszálló vendégek piactárogatók, árusok, vevők, bérkocsisok és olyan személyek voltak, akik a városon keresztül vagy Kanizsára, vagy akár az ország déli városai felé vették útirányukat, főleg az ország keleti része felől. [PL 2010: 476; Kovács 2000: 66–68] A Pécsen megszálló idegenek neveit a helyi nyomtatott lapokból tudhatjuk meg. Például 1901-ben, a fogadóban megszállt Dénes Bertalan és nővére gabonakereskedők Barcsreletről. [PF 1901. 11. 05] Antalfy Gyula kortárs író az egyik legjobb

vendégfogadónak találta, egészen 1845-ig, a Nádor megépüléséig. [Antalffy 1982: 82] Talán az egyik legkiemelkedőbb vendége Kossuth Lajos volt, aki első pécsi látogatása alkalmából, 1846-ban szállt meg a Királyban.

Az egy emeletes vendégfogadó az 1820-as évekre a kornak megfelelő barokk jegyeket tükrözte. Díszítettsége visszafogott, tágas ablakaival pedig igazán szép látványt nyújtott a városban. Falai téglából épültek, teteje cseréppel fedett, amellyel bebiztosították hosszú távú fennmaradását. Népszerűségét talán az adhatta, hogy ismert vendéglője mellett itt létesült a város egyik legelső kávéháza is. [Újkor 2018] Ahogyan megszokott volt, az alsó szinten voltak a különféle vendégterek; így a magyar és francia konyha, a vendéglő, a kávéház. Udvarában voltak a kocsiszínek és istállók a lovak számára. Míg a felső emeleten voltak a vendégszobák, összesen 12 szoba, 14 ágygal, amellyel az egyik legnagyobb kapacitású fogadónak számított a 19. században. A kiegyezés utáni években az egyik leghíresebb pécsi vendéglátós, Dollinger András édesapja vezette. [Hetedhétátár 2010]

5. kép: A Magyar Király tervezett homlokzata 1927-ben (bal) és a mai állapota (jobb)

Forrás: MNL BaML IV. 1406. h. „F” 9230/1927; és saját fényképem

Amennyire nem maradt fenn leírás a korabeli állapotrajzról, annnyival többet tudunk a folyamatos tulajdonosváltás közbeni szolgáltatások minőségéről. 1901. novemberében például Lakatos Gyula vette át a vendéglátóhelyiség vezetését, amit az egyik helyi lapban a következőképpen hirdettek: „Tisztelettel értesítem Pécs sz. kir. város és vidéke n. é. közönségét, hogy az e hó 1 én átvett „Magyar Király” szálloda, éttermet és kávéházat (Király- és Felső Malom-utca sarkán) holnap szombaton este ifj. Kórody Gyula elsőrendű zenekar közreműködése mellett ünnepélyesen megnyitom. (...) figyelmükbe ajánlani szállodámat, mely megfelelő kényelemmel újonnan van berendezve és a szobák olcsón rendelkezésre állanak. Vidékiek részére, kik kocsival tartózkodnak Pécsset, elsőrendű beszálló hely, éttermemben kitűnő magyar és franczia konyha van, mely a legkényesebb igényeket is kielégíteni képes.

Kávéházamban úgy a bel-, mint a külföldi hírlapok mindenkor feltalálhatók és a t. látogatók rendelkezésére állanak. Kitűnő balatonmelléki és pécsi deindoli és szkóki borok. (...).” [PN 1901. 11. 08]

Ebből több minden is kiderül; a 20. század elején a szálló továbbra is igyekezett felvenni a versenyt a város többi szállodájával, bár szinte mindegyik kiváló minőségű étellel-itallal, kényelmes és tiszta szobákkal, valamint valamilyen szórakozási lehetőségekkel várta a városban megszállókat. Ezenkívül külön említésre méltó, hogy – habár eddigre már a filoxérajárvány végig separt Pécsen –, pécsi borokat forgalmazott a szálloda. A szolgáltatások díjszabásáról a következő táblázat számol be részletesebben. [6. táblázat]

6. táblázat: A Magyar Király díjszabása 1907-ből (részlet)

Szolgáltatás megnevezése	Szolgáltatás ára (Korona, fillér)
Kisebb egyágyas szoba éjjel	2,40
Nagyobb egyágyas szoba éjjel	3,00
Kisebb kétágyas szoba éjjel	4,00
Közepes kétágyas szoba éjjel	5,00
Nagyobb kétágyas szoba éjjel	6,00
Szobák nappal	1,00
6. számú szoba éjjel	1,60
Gyertya	0,30
Fűtési díj	0,80

Forrás: Kovács [2000]: 66; saját szerkesztés

A Magyar Király – ahogyan a többi pécsi fogadó is – a reformkor során a polgári élet szerves részévé vált. De a számtalan estély, multság mellett a sajtó a fogadó fekete múltját is rendre bemutatta a publikum előtt. 1907-ben például Schwartz Pál öngyilkosságáról tudósítottak a lapok: az egykori Tündérkert Orfeum és Vendéglő tulajdonosa, a Magyar Király 7. számú szobájában oltotta ki életét. A szörnyű tett előtt pezsgőt hozatott, megírta búcsúlevelét, melyben elnézést kért az akkori tulajdonostól, Cserta Vincétől, majd pisztollyal mellbe lőtte magát. Aznap Farkas Sándor muzsikás bandája zenélt. [PN 1907. 07. 26]

1910-ben, az akkori Magyar Király Kávéház kasszírnője halt meg. Szerelmi csalódását annyira nehéz volt feldolgozni, hogy május 19-én, reggel háromnegyed 4 óra tájban egy pohár abszintba lúgkő oldatot (nátrium-hidroxidot) kevert. Az emeleti folyosón találtak rá válságos állapotban. Orvost hívtak, jelentették a rendőrségnek, majd kórházba szállították. A tragédia

okáról számolócédulára írt szerelmi vallomása adott számot, amelyet végig a kezében szorított. [PN 1910. 05. 20] Ugyanezen év november 7-én Cirkos Anna lőtte szíven magát, miután szülei elutasították szerelmi kérőjét. Cirkos István, pajnádi majoros leánya nem tudott beletörődni ebbe a döntésbe. Halála előtt szerelmével jól érezték magukat, majd édesapja egyik bérlőjének revolverével oltotta ki saját életét, a fogadó 1. számú szobájában reggel 6 óra után. Az öngyilkosságról kettő, kézzel írt levele tett tanúbizonyságot, amelyben elnézést kért édesapjától és feltehetően a pisztoly tulajdonosától. [PN 1910. 11. 08] 1914-ben egy újabb halálhírral bővült a lista. Varga János, mecsekszabolcsi földműves és bérkocsis lőtte le szerelmét és saját magát. Munkássága során mindig a Magyar Király kocsiszínébe állt be, és nem egyszer szállt meg itt. Gungl Mária alkalmazott viszonzatlan szerelme késztette élete kioltására. Varga, miután többször megkérte Gungl kezét, s ő sorra visszautasította azt – Varga házas ember lévén –, utoljára június 4-én reggel negyed nyolckor kérdezte meg. A válasz most sem talált be, Varga pisztolya viszont pontos volt; kétszer lőtt a leányra, majd pedig ráeszmélt tetteire és halántékon lőtte önmagát is. A cikk szerint mindkettőjüket kórházba szállították; Varga Jánost továbbra is eszméletlenül, Gungl Máriát pedig kétséges állapotban, de nem életveszélyesben. A gyilkossági kísérlet okát újfent hátrahagyott levélben tudjuk meg részletesen. [PN 1914. 06. 05]

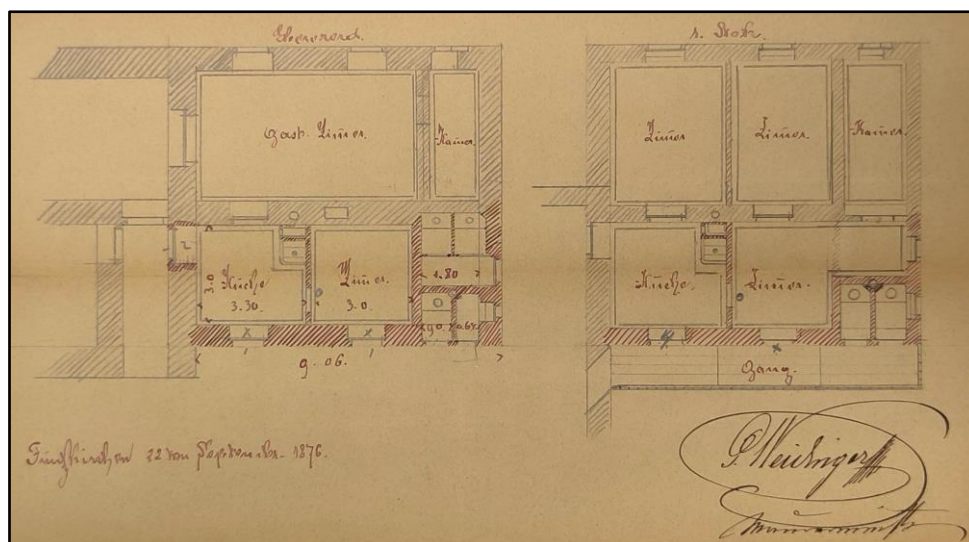
Ugyanakkor nemcsak tragédiák sora történt a város Magyar Királyában. Például 1892. szeptember 28-án Lil István pécsi kereskedő eljegyezte Gőnitzer Mária kezét. [PF 1892. 09. 28] 1895-ben a pécsi kereskedelmi és iparkamarának házfelavatási ünnepélye alkalmából gyűltek össze a már meglévő kamarai képviseltek, akik több pécsi szálloda mellett a Magyar Királyban is megszálltak. [PF 1895. 10. 05] 1909-ben 50 éves találkozót tartottak a pécsi római katolikus tanítóképző végzettjei 1859-ből. [PN 1909. 10. 05] Ezeken kívül tudunk olyanokról, akik a fogadóból praktizáltak, nyitottak boltot és egyéb érdekességekről is. 1867-ben Vidéki Ferenc, pesti fogorvos működött a szállóban. [PL 1867. 09. 08] 1883-ban Weidlinger Zsigmond nyitotta meg varrógép üzletét a szálloda alsó szintjén. [PF 1883. 11. 03] 1899-ben pedig a nemrégiben megalakult Mezőgazdasági Sörgyár és Gőzmalom Rt. „Sport” sörét, a pécsi belvárosban kizárólag két helyen mérte: a Nemzeti Kaszinó sörcsarnokában és a Király szállodában. [Múlt-kor 2010; PF 1899. 03. 29]

A fogadót több neves pécsi vendéglátós is igazgatta bérlőként vagy tulajdonosként. Az 1860-as években Rattman Ferenc, 1873-tól idősebb Dollinger András, 1876-tól Weidinger Ferdinánd, 1882-től pedig ifjabb Scholcz Antal volt a tulajdonos. [PL 2010: 476] Az 1890-es évektől pedig Zsilinszky Lajos, 1901-től Lakatos Gyula, 1903-tól Cserta Vince, 1913–1915 között Kocsis István, 1927-ben pedig Vajda Ferenc és Karl Lajos [MNL BaML IV. 1406. h. „F” 9230/1927]

voltak a bérlők-tulajdonosok. [Kovács 2000: 68] Ahhoz, hogy valaki törvényesen vezethesse a vendéglátóhelyiséget, iparendélyt kellett szereznie. Lakatos Gyula pl. vendéglői iparigazolványát 1901. 10. 28-án igényelte meg a helyi szervektől. Italmérési engedéllyel már rendelkezett, de ezen foglalkozási kör kibővítését kérte. A város valószínűleg megadta neki a „rendes vendéglői minősítést”. [MNL BaML IV. 1422. c. 10241/1901]

A Magyar Király ahány kézen megfordult, legalább annyi átalakításon esett át az idők során. Weidinger Ferdinánd 1876. 09. 22-i építési kérelmében azzal fordult Pécs városához, hogy a szállodát átalakíthassa és felújíthassa. Az építkezési kérelmet a város jóváhagyta a csatolt tervek alapján [6. kép], ami után a szálloda alapos átalakításon, tatarozáson esett át. [MNL BaML IV. 1406. b. 11118/1876]

6. kép: A Magyar Király alaprajza 1876-ban, Weidinger Ferdinánd építési kérelmében

Forrás: MNL BaML IV. 1406. b. 11118/1876

A millenium után alig egy évvel Cserta Vince kérvényezte a várostól egy udvari, emeletes lak építését. A művezető Schneider Manó úr volt. Habár a városvezetés néha nagyon megnehezítette egy-egy ilyen építkezés ügymenetét, ez esetben viszonylag hamar elfogadta azt. Ennek háttérében a hirtelen népességnövekedés okozta lakhatási probléma megjelenése és az ezt segítő gazdasági rendeletek, mint pl. bizonyos adómentesség lehettek. Az építkezés gyorsaságáról a használatba vételi engedély tanúskodik; hiszen 1898. 08. 18-án már a városi tanács engedélyezte az új rész hasznosítását. [MNL BaML IV. 1406. b. 1421/1898]

Ahogy átalakult a társadalom és vele együtt a szokások is megváltoztak, úgy jelent meg egy másfajta kereslet a szálló kihasználására. Az egyre erősödő lakhatási probléma

következményeként a helyi vállalkozók, köztük a Király tulajdonosai is hamar belátták, hogy a bérházaké a jövő. Karl Lajos és Vajda Ferenc ennek reményében 1927. 04. 27-én kérvényezték a városi tanácstól a szálloda átalakítását. A tervezetet a város két hónappal később engedélyezte. Az építkezés kivitelezője Hoffman László okleveles pécsi építész volt. Karl és Vajda ötletének sikerességét talán az a tény támasztja alá a legjobban, hogy az épület mind a mai napig a pécsi Király utca 46. száma alatt lakóépületként funkcionál. [MNL BaML IV. 1406. h. „F” 9230/1927]

5.3. A Hét Választófejedelem

A mai Búza tér és Király utca sarkán – az egykori Irányi Dániel téren, a Fő utca 30. szám alatt – álló vendégfogadó szépen lassan alakult a vendéglátás egyik helyszínévé. [3. kép: A pécsi fogadók ...] 1722-ben még beépítetlen telek volt, de 1748-ban már a város kedvelt vendéglője udvarral, kerttel és pincével. 1786–87-ben már vendégfogadóként funkcionált a Római császárhoz néven. Neve különben többször megváltozott az idők folyamán: 1831-ben már csak egyszerűen a Császárhoz, 1885-ben a Hét Választófejedelem, később pedig Hétfejedelem néven ismerték a pécsiek. [PL 2010: 300]

Mivel szomszédságában volt Pécs egyik legforgalmasabb piaca, nem csoda, hogy árusok, vásárlók és piacosok látogatták leginkább. De megfordultak itt a Budai külvárosban élő pécsiek, vidékiek, átutazók, és összességében mindenki, aki jól szeretne volna magát érezni és élvezni egy pécsi vendéglátós szeretetét, akinek híre az egész régióba eljutott. [Kovács 2000: 68]

Maga az épület a reformkorra már emeletes beszálló vendéglőként funkcionált. Íves, tágas kapu, cseréppel fedett tető, téglából épült falak, szolid, mégis a korabeli képbe megfelelően illeszkedő barokk díszítettség jellemezte. Cégére egy sörös kancsót tartó kéz volt. [B. Horváth 1987: 288] Ahogyan azt már máshol is láthattuk, az épület alsó szintjén voltak a vendégterek; mint a vendéglő, kávéház, magyaros konyha és egyéb boltok. Udvarában kocsiszínnek, istállók sorakoztak, persze sokkal kisebb számmal, mint például a Magyar Királyban. Ugyanakkor a kevés vendégszoba az emeleten kapott helyet, a különféle egyéb helyiségekkel együtt. Egy 1894-es említésből tudjuk, hogy 4 szobája személyenként 80 krajcárba került, míg külön ágyat 60 krajcárért lehetett váltani. [Kiss 1894: 17] Ezenkívül a századforduló környékén nagyteremmel bővült az épület, amely számtalan esemény és sokkal több vendég fogadására volt alkalmas, mint korábban. A fogadó bérkocsi állomásként üzemelt, ahonnan közlekedés indult Szabolcsbánya-telepre (ma Pécs része). [B. Horváth 1987: 288] Erre utal a pécsi

béerkocsisok századfordulós kérvénye, melyben közkút felállítását kéri a várostól, amit meg is kaptak. [MNL BaML IV. 1406. b. 367/1898] Maga a fogadó az 1840–50-es években ismert és a város egyik kiemelkedő helyszíne volt.

7. kép: A Hétfejedelem fogadó az 1900-as években (bal) és ma (jobb)

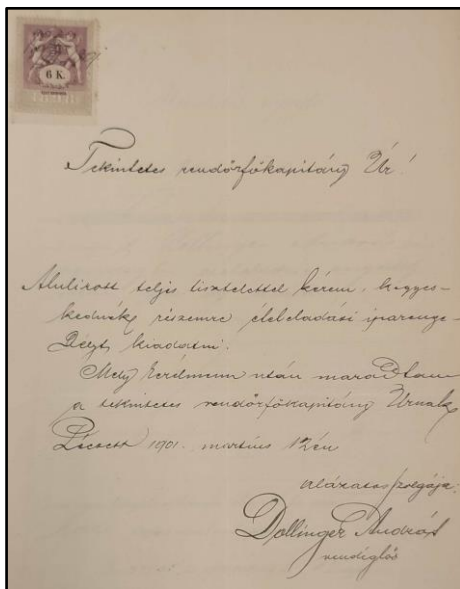

Forrás: MKVM [2022]; és saját fényképem

Noha a szállóról kevés irat maradt fenn, számtalan újságcikk tudósít a különféle eseményekről, tulajdonosváltásról, sőt a váltás következtében végbement felújításokról is. Egy viszont egyértelmű: a Hét Választófejedelem fénykorát Dollinger András híres pécsi vendéglátós igazgatása alatt élte. Ifjabb Dollinger András az 1880-as évek végén vette át a beszálló fogadót. Vendéglői karrierjét korán kezdte: édesapja korai halála után fiatalon, 18 éves korában utazott Bécsből Pécsre. [Hetedhéthatár 2010] A bécsi pincérből hamar Pécs ikonikus alakjává vált, akinek a személyére a teljes vendégsereg kíváncsi volt. *„Az 1880-as évek óta vezette a szállodát és vendéglőt Dollinger András a pécsi vendéglátás történetének felejthetetlen személyisége – kit a jóisten is vendéglátósnak teremtett, hogy a rossz kedvet jóra, a jót még jobbra derítse. Dollingert mindenki szerette, aki nem, az sem haragudott rá, mert nem lehetett rá haragudni. Szép számú ismerősei, vendégei, barátai, tisztelői egyszer nehezteltek rá igazán, komolyan – amikor meghalt.”* [Kovács 2000: 68] Kedves, hazafias érzelmű, mindig vidám – ami nem elvárt volt a korban, hanem azt tükrözte, hogy valóban élvezte munkáját –, művelt ember volt. A pécsi Dalárda tagja volt maga is, nem véletlen, hogy a daloskör székhelye lett a Hétfejedelem. A pécsi pincéregylet állandó elnöke, valamint a város kulturális és közhasznú egyleteinek tagja volt. Nem csak bálakat, estélyeket, rendezvényeket és ünnepélyeket tartott itt a kör, de számtalan, a Dalárda ügyeit megtárgyaló közgyűlést is: 1893-ban például az 1894-es országos, fiumei dalárverseny meghívásáról döntöttek. [PF 1893. 09. 30] Azt, hogy résztvesznek, mégpedig Gaál Ferenc *„Fohász”* című művével, pár napra rá közölte a Pécsi Napló. [PN 1893. 10. 03] Dollinger annyira meghatározó személyiség volt, hogy akadtak olyanok, akik csak miatta tértek be a Hétfejedelembe. Vendéglős tevékenységét

ételeladási kérvényével kívánta kibővíteni, egy a városhoz intézett beadványában, amit minden bizonnal meg is adtak neki. [MNL BaML IV. 1422. c. 2332/1901]

8. kép: Dollinger András ételleadási kérvénye 1901-ből

Forrás: MNL BaML IV. 1422. c. 2332/1901

De ki ne tért volna be azokra a rendezvényekre, amelyeket a vendéglátós oly frappánsan hirdetett? Egyik disznótoros eseményéről a következőképpen olvashattak a pécsiek: „*Alulírott mélyen elszontyolodott szívvel jelentem, hogy a szomszédok által ismert, piros kukoriczán felnevelt, zömök termetű, kiskorú Kata nevű kajlafülű malaczom fényes pengéjű budai bicskám általánosan ismert bátorságával szembe szállott, melyből a bicska került ki győztesen, Kata pedig elvérzett (...)*”. [Bezerédy 1977: 43] De tartott bálokat [PF 1893. 02. 01], 50 éves Petőfi megemlékezés ünnepet [PF 1899. 08. 02], március 15-ei ünnepet [PF 1902. 03. 18], hangversenyt és számtalan egyéb rendezvényt is. [Munkás 1903. 12. 13] Az, hogy sokat tett a Hétfejedelemért, talán az is mutatja, hogy 1903. 07. 23-án a fogadó udvarában egy zenés eseménnyel nyitotta meg újonnan felépített nyári helyiségét. [PN 1903. 07. 23]

A vállalkozó halálhíre villámcsapásként érte Pécs lakosságát. Mintegy 20 évnyi vendéglátás után, 37 évesen hunyt el, feltehetően megfázás utáni felülfertőződés következtében. A Pécsi Napló 1904. 01. 27-én nagyon kedves sorokkal búcsúztatta. [PN 1904. 01. 27] Halála után a Hétfejedelem sose lett már a régi.

Voltak persze más típusú hírek is a beszálló vendéglőről. 1893-ban az 52. gyalogezred egyik őrmestere, Herendy Géza fejbe lőtte magát szerelme hűtlensége után. [PN 1893. 08. 09] 1903 újév virradójára, Hartung Géza kettős gyilkosságot követett el féltékenységből. Weingang

Erzsébettel pálinkába kevert sósavat itatott, majd ő is ráhúzott. Egyikük sem élte túl. [PN 1903. 01. 01] Hasonló esetek persze más szállókon is történtek, nemcsak a Dollinger-féle fellegvárban, az akkori Kossuth Lajos utca 30. szám alatt.

Dollinger András korai halála után a szállodát 1904-től özvegye, Knortzer Amália vezette 1906-ig. Személyéről sokat elárul az, hogy a Pécssett, 1905-ben kirobbant bányász sztrájk alatt számtalan bányásznak biztosított meleg ételt, amely jó cselekedetével Budapesten is elterjedt híre. [VL 1905. 08. 20] Rövid szünet után, Dörfner Ede 1911-ben nyitotta újra a vendéglőt. [Munkás 1911. 01. 15] 1912-ben már Földváry István az új tulajdonos, aki felújította a szállót. [Dunántúl 1912. 09. 01] Miután a várostól kiváltotta kávéházi iparendélyét [MNL BaML IV. 1422. c. 1432/1912], megnyitotta a Polgári Kávéházat is, amely a polgári lét egyik kedvelt helyszínévé vált. [PL 2010: 300] A későbbi tulajdonosokról pusztán annyit tudunk, hogy Hevesi Ferenc után egy bizonyos Tólos úr rendelkezett a hellyel.

A Hétfejedlem a reformkortól a tipikus vendégfogadók közé tartozott. Fénykorát kétségkívül Dollinger alatt élte, aki valóban Pécs és a régió ismert helyszínévé tette. Ugyanakkor méretéből fakadóan a századfordulóra már csak másodrendű szállodaként tesznek róla említést, hiszen addigra a régi építésű ingatlan némileg lepusztult, és igencsak elmaradt a többi, pécsi szálloda mögött. [Nagy 2010: 76] Az épület átalakított formában a mai napig megtalálható, bár funkciója már régen megváltozott.

5.4. A Fehér Farkas vendégfogadó

A Budai külvárosban helyezkedett el a Fehér Farkas vendégfogadó. Bár a legkisebb volt az eddigiek mellett, mégis híres és hírhedt maradt Pécssett, amelyet viszonylag sokan ismertek. A mai Zsolnay út és Búza tér sarkán helyezkedett el [PL 2010: 220], bár ezeket az utcákat, tereket az idők során másképp és másképp nevezték. (Például Pálya utca 1. [PF 1881. 06. 04; PF 1899. 06. 28]). A fogadó a vásártér tözsomszédtságában volt; a Vásártér 3. szám alatt. [Lukrits 1877: 33; PUN 1864: 19] Az itt megforduló vendégsereg tulajdonképpen megegyezett az eddig említettekkel: kereskedők, piacozók, átutazók, vevők, árusok és mindenféle nép, akiknek ideiglenes szállásra volt szükségük. [Régi Pécs 2013]

Az egykori Irányi Dániel téren 1800-ig a fogadó telke a 9–13. házszámot is magába foglalta, egy része kerként, rétként létezett, folyamatosan változó tulajdonosokkal. 1800 után a nagy telket feldarabolták, egyesével eladták, és 1815-ben épült meg a Fehér Farkas vendégfogadó.

1820-ben névváltás és kisebb bővítés után a Fehér Farkashoz címzett beszálló vendéglőként létezett tovább. Kétségkívül ebben az időben élte a fénykorát. [B. Horváth 2010: 117]

A földszintes fogadó, ház küllemében abszolút beleillett a vidékies, régi típusú vendégfogadás rendszerébe. Téglából épült falak, cserép fedte tető, egyszerű ablakok, akkora kapu, amelyen a kocsik kényelmesen befértek, díszítettség szinte semmi. Egy 1820-as adat szerint kettő konyhája, 7 szobája és egyéb mellékhelyiségei voltak akkoriban. [B. Horváth 2010: 117] Ugyanakkor viszonylag nagy udvarral rendelkezett, amelyben helyet kaptak a kocsik, lovak és az átmeneti éjszakázók is. [DN 1979. 04. 08]

9. kép: Fehér Farkas Fogadó 1920-ban (bal) és az 1970-es években (jobb)

Forrás: Babics–Szita [1985]: 444; és Régi Pécs [2013], saját szerkesztés

A mintegy 140 évig fogadóként fennmaradt épületre nagyon sokan emlékezhetnek a pécsiek közül. [B. Horváth 2010] Még 1906-ban is vendégfogadóként hivatkoznak rá, amikor bejelentették a pécsi dohánygyár építési projektjét. [PK 1906. 08. 03] Sok érdekes esemény kapcsolódik a külvárosi fogadóhoz. Máté Mihály, somogyi lakos biztosan nem feledte el azt az estét, amikor egyik, kukorica szállítmánya után, a Fehér Farkas előtt úgy elverték minden ok nélkül, hogy alig tudott elmenekülni a váratlan támadók elől; a kukoricát szerencsére sikeresen leszállította az akkori vendéglősnek, Jakab Józsefnek. [PF 1896. 10. 07] Gusin Antal nem volt ennyire szerencsés, akit életének 70. évében halálra gázolt egy villamos a szálló előtt majd 20 évvel később; a villamosvezetőt, Göbölös Sándort felmentették, miután kiderült, hogy technikai probléma okozta a jármű megfékezhetetlenségét. [PN 1916. 04. 08] 1899-ben a kocsmáros egyik borjúhúsát lopták el; Sramp Ádám kártyázás közben gondolta elemelni a mintegy 16 forint értékű szeletet; természetesen elfogták és letartóztatták. [PN 1899. 02. 15] 1901-ben Sziksza Ferencz, töttösi lakos lovait lopták el a Farkas udvarából. [PN 1901. 09. 28]

Ahogy megszokhattuk, egy vendéglátó egység több személy kezén is keresztül ment. Kik sikeresebben, kik kevésbé sikeresebben vezették azt. A Fehér Farkas még csak telek formájában 1778–1800-ig a nemes Melczer család tulajdonában volt, majd a család csődje után 1815-től Rick Alajos sörfőző mester nyitotta meg az első fogadót. 1819-ben Schmaltz József, pécsi vendéglős vásárolta meg az ingatlant, majd adta bérbe a beszálló vendéglőt. Schmaltz 1851-es halálát követően örökösei vezették mintegy öt éven keresztül a szállót, majd pedig eladták Weisz Antal pécsi vendéglősnek. Miután ez megtörtént a Weisz család igazgatta majdnem a századfordulóig a Fehér Farkast. [B. Horváth 2010: 117]

1881-ben bérbe kívánták adni. [PF 1881. 06. 04] A majdnem 40 éves időszak alatt, 1891-ből fennmaradt egy tető javítási kérelem, amelyben Weisz A. kéri a várost, hogy csináljon valamit szomszédjával, aki akadályozza a tulajdonában lévő ház tetőjavítását; Pécs neki adott igazat, így az akkor Arany Ló névre hallgató épületet felújították. [MNL BaML IV. 1406. b. 12434/1891] Habár az elnevezés nem stimmel, és nem zárhatjuk ki, hogy a Weisz család több épülettel is rendelkezett a Budai külvárosban, minden jel arra utal, hogy a kérdéses felújítás a Farkasban ment végbe. Az 1900-as évek elején Ladika István, majd Jakab József bérelte az ingatlant, amelyet még 1894-ben vásárolt meg Spitzer Jakab, pécsi kereskedő 25.000 forintért. [PU 1894. 04. 18] 1902-től Schaffer János bérelte az ingatlant. [PN 1902. 05. 01] Valóban tarthatta szavát, miszerint a jó konyha, tiszta szobák, környékbeli jó borok és a frissen csapolt Hirschfeld sör mellett igyekezett kielégíteni vendégei igényeit; pl. 1903 februárjában polgári bál keretében [PN 1903. 02. 05]; a belépő 80 fillér volt személyenként. [PN 1903. 01. 27] Majd Schnell József kezében volt a Farkas, amiről egy 1909-es sajtóhír is beszámolt, amelyben leírták, hogy ellopták a vendéglős kabátját. [PK 1909. 08. 15]

1913-ban Weindorfer János vette át az ingatlant, aki valóban felvirágoztatta a helyet. Az ő korában vált „(...) polgári és munkás vendéglővé, intellektuális bohémtanyává, mivel a jogakadémiai ifjúság egyik törzshelye volt.”. [PL 2010: 220] Egy másik pécsi cikk pedig már az 1900-as években is hangsúlyozza népszerűségét az ifjúság körében: „Már a múlt században létezett a Fehér-farkas vendéglő, mely különösen a deákok és jogászok kedves s titkos mulató helyét képezte. A városi hajdú nem mert éjjel arra járni!”. [PN 1900. 02. 27] 1918-ban Batyáni András üzemeltette, amikor a tulajdonosok Szieb Károly és felesége voltak. Valamint a legutolsó bérlő Schubert Ádám volt 1933-tól 1939-ig, aki özv. Szieb Károlynétól bérelte az intézményt. [B. Horváth 2010: 117]

Látható, hogy népszerű vendéglátó egységről beszélünk. A vendéglő életéhez hozzátartozik az a tény is, hogy 1918 májusában itt robbant ki a pécsi katona-bányász felkelés, amelyet viszonylag hamar elfojtottak a katonaság alakulatainak bevonásával. [Babics–Szita 1985: 440] A kiváltó ok az volt, hogy a háború vége felé már nem szándékoztak a katonák újra hadba vonulni. Miután levertek a felkelést, szigorú példastatuálás következett. [Régi Pécs 2013] Ezután az épületet részekre darabolták, több üzlethelyiséget nyitottak helyén. [PL 1925. 04. 23] Egészen az 1980-as évekig fennmaradt az addigra valóban sok mindent megélt fogadó épülete, kocsmának, fodrásznak, vendéglőnek stb. Végül a Zsolnay út kiszélesítése miatt elbontásra ítélték.

5.5. Mátyás Király fogadó

A délről érkező utazóknak, gazdasági célzattal érkezőknek a legegyszerűbb a Mátyás Király fogadó elérése volt. A „*Matyi*”, ahogy nagyon sokak emlékezetében létezett, a mai Irgalmasok utcája 26. szám alatt, a Rákóczi utca északnyugati sarkán volt. [3. kép: A pécsi fogadók ...] Egyes források már 1830-as évekre teszik elődjét [DN 1955. 02. 27], viszont egy biztos, hogy az 1850–60-as években már létezett egy úgynevezett Dukaten Wagner nevezetű beszálló kocsmá az említett telken. Dukaten Wagner után a Bognár-hoz volt címezve, majd a 70-es évektől nevezték Mátyás Királynak. Mivel Pécs lakossága többnyelvű volt, nem csoda, hogy a városban üzemelő bérkocsi hálózat például a német König Mathias nevet viselte, mellyel számtalan idelátogatót szállítottak a fogadóba. [Kovács 2000: 62]

Mivel a déli városkapu szomszédságában állt a szálló, az ide betérő vendégek olyan utazók voltak legfőképpen, akik valamilyen hosszú távú utazásban vettek részt; mivel gyakran már csak estére értek a városba, megszálltak a Matyiban, majd másnap mentek tovább. Bár nagyobb városi piac nem volt a közelben, egyáltalán nem zárható ki, hogy a vendégek között árusok, piacozók vagy akár vevők is megfordultak, hiszen a távolságok nem voltak nagyok. Viszont a fő forgalom Pécs déli főútvonala volt, amely a horvát–szerb–bosnyák területeket kötötte össze a várossal. Igazi népszerűségét és átutazóinak magas számát pedig majd az első vasútvonalak és az Indóház megépülését követően érte el. [PL 2010: 492]

Az egyemeletes épület első hangzásra igen igénytelennek tűnhet; hosszú, sarkon álló egyszintes barokk ház, szinte falusias, pórias megjelenés, cserepes tető, feltehetően téglafalak, félköríves nyitott kapu jellemezte. [B. Horváth 1994: 145] A kapu felett felirat: „*Mátyás- király szálló*” állt, míg a vendéglő sarkán lámpás, oldalán pedig pincelejáró látszott. [MKVM 2021/a]

Ahogy már ez elvárt, udvarában istállók, kocsiszínek kaptak helyet, és egy fedett kerthelyiség is, amely számos programnak adott otthont; 1892. decemberében pl. Darázs Miska híres pécsi zenekara játszott [PN 1892. 12. 01], míg egy évvel később Farkas Sándor is tiszteletét tette egy zenés eseményen. [PN 1893. 01. 19] Egyben biztosak lehetünk, amennyire a vidéki Pécs képét tükrözte a külső, annyira kellemes belsővel rendelkezett a fogadó. A híres magyaros konyháját mindenki szerette, s bár az idők folyamán sem esett át bővítésen, mégis a kilenc szoba rendezett és tiszta volta megtartotta a vendéggárdáját fennállása alatt. [Kiss 1894: 18] Összesen 20 db ágy állt a vendégek rendelkezésére. Egy szoba ára egy személyre 1,60, két személyre 2,60, míg három személyre 3,60 K volt, ezen felül a külön ágyért 1, nappali szobáért 0,80, a 6. számú szobáért 1, gyertyáért 0,40, fűtésért pedig 0,70 Koronát számítottak fel az 1900-as évek elején. [Kovács 2000: 63–64]

10. kép: A Mátyás Király szálló 1910 körül

Forrás: MKVM [2021/a]; és MKVM [2021/b], saját szerkesztés

Ahogy a korban az összes szálló fontos helyszíne volt a polgári életnek, ez nem volt másképp a Mátyásban sem. Ahány tulajdonos, annyi féle hirdetés és annyi féle hírnév. Ugyanakkor leghíresebb talán Labrencz Gusztáv vezetése alatt volt, aki mintegy három évtizeden át volt a fogadó tulajdonosa. Ezalatt rengetegen megfordultak már a szállodában. Egy forrásban azt olvashatjuk, hogy általában papok, jegyzők, tanítók, iparosok és gazdák választották a Matyit. [Kovács 2000: 63] Ezek a hivatások egyértelműen az értelmiséget, a feltörekvő polgárságot jelentik; amiből az következik, hogy a szálló vendégköre az átutazókön kívül a helyi lakosságot is érintette; „*A pécsiek közül is sokan rendszeresen megfordultak itt, nyolc-tíz asztalnyi törzsvendége is volt Labrencznek.*”. [Kovács 2000: 64] Az átutazók névsorát az újságokban is közzétették. [11. kép]

11. kép: A Mátyás Király szálló nem pécsi vendégei 1901-ből (részlet)

Mátyáskirály szálló. Felber Miksa, ügynök, Eszék. — Lenthay Mihály, magánzó, Budapest. — Koszák Ödön, jegyző, Kocsola.	Mátyás-király-szálló. Keller József, joghallgató és nővére, Dunaföldvár. — Schwartz Adolf, hivatalnok, Ada. — Mayer Oszkár, tart. hadnagy, Budapest. — Sánta Antal tart. hadnagy, Budapest. — Szalay Ágost, tart. hadnagy, Budapest. — Kohn József, bérlet, Godise. — Kovács György, vasúti tisztviselő, Fiume — Haklik Teréz, Verőce. — Jozsiph Róza, revelőző, Lakhely. — Szamek Péter, Dombovár. — Kardos Antal, Eszék.
Mátyáskirály szálló. Rigó András, kereskedő, Murahely. — Aracs Gyula, ref. lelkész és neje, Csehi. — Kecskeméty István, tanár és neje, Kolozsvár. — Rödler Róbert, erdőmester és fia, Toponár. — Lintner Kálmán, honvédfőhadnagy, N.-Kanizsa. — Ribitcey Aladár, igazgató és családja, Szabadka.	Mátyás király-szálló. Pollák H. újságíró, London. — Jenő Károly, gazdatiszt, Német-Lak.

Forrás: PF [1901. 07. 24; 1901. 07. 26; 1901. 08. 22; 1901. 09. 28], saját szerkesztés

Érdekes, hogy az 1896. évi millenniumi ünnepség legnagyobb díjával kitüntetett kőbányai Szent István dupla malátásört Pécsen kizárólagosan a Mátyás Királyban lehetett csapoltatni. Ennek a páratlan időszaknak mégis az 1907-es pécsi országos kiállítás vetett véget; ugyanis ekkor kapott szélütést Labrencz Gusztáv [Kovács 2000: 64], s 60 évesen elhunyt. [Nagy 2010: 132] Fennmaradt hagyatéki leltárát a következő táblázat közli. [7. táblázat]

7. táblázat: Labrencz Gusztáv vagyona, egyszerűsített felsorolásban (Koronában)

I. Cselekvő állapot értéke	A) Ingó dolgok	Készpénz	8 275	9 338
		Vendéglői berendezés		
		Vendégszoba		
		Pince		
		Gazdasági felszerelés		
		Ruha neműek		
		Présház és pincefelszerelés		
	B) Ingatlanok	Földek	763	
		Lepusztult szőlők		
		Szántók		
C) Követelések	Pécsi vendéglősök szikvizgyári részvényei	300		
II. Szenvedő állapot értéke	Adók			6 804
	Temetési költségek			
	Orvos tiszteletdíja			
	Özvegyének hozománya			

Forrás: MNL BaML IV. 1409 b. 147/1908, saját szerkesztés

Kitűnik, hogy vagyona tulajdonképpen a vendéglője köré épült. Az ingóságok, az ingatlanok, amelyek tulajdonképpen lepusztult szőlők – feltehetően a filoxéra áldozatai – voltak, mind-mind egy célt szolgáltak; a Matyi üzemeltetését. Talán egyetlen kockázatosabb befektetése volt; ez pedig a Pécsi vendéglősök szikvízgyárában megvásárolt 10 db egyenként 30 K értékű részvény volt. Vagyonának cselekvő állapota 9.338 K-át tett ki. Az ezzel szemben levő szenvedő állapotát adós tartozása, temetésének költségei, orvosi díjak és özvegyen maradt feleségének saját hozományára való követelése adta; összesen 6.804 K-át, így 2.534 K

nagyságú tiszta vagyont kapunk. Ezt természetesen félárván maradt lánya, Labrencz Aranka és megözvegyült felesége Rosinger Teréz örökölték. [MNL BaML IV. 1409 b. 147/1908]

A Mátyás Királyban is zajlott az élet, számtalan eseményt tartottak itt. 1893-ban pl. pincérbál volt, amelyre meghívót előzetesen kellett igényelni. [PN 1893. 01. 06] 1903-ban 20 éves osztálytalálkozót rendezett a pécsi püspöki tanítóképző [PN 1903. 06. 25], 1910-ben pedig 40 éves osztálytalálkozóval ünnepeltek azok, akik 1870-ben szerezték meg képesítésüket. [PUL 1910. 07. 29] 1906-ban a pécsi közigazgatási tanfolyamon végzetek vettek részt tervszerű, 5 éves találkozójukon. [PK 1906. 05. 27] Tartottak itt disznótort, kitűnő pécsi, székelyi borokkal párosítva stb. [Dunántúl 1913. 01. 19]

A szálló életében a bűnözés szinte minden formája előkerült a lehető legváltozatosabb formában. A Mátyás saját alkalmazottai loptak egymástól. [PN 1905. 04. 28] Egyik alkalommal fényes nappal egy bizonyos Püvely Ferenc vert el egy asszonyt a Matyi előtt; a legény épelméjűségét a rendőrség vizsgálta. [PN 1904. 03. 03] Egy érdekes esetben özv. Puszt Isvánna egy 8 hónapos csecsemővel szállt meg az egyik szobában 1902-ben. Nem adott enni a gyermeknek, miután felküldettek neki ételt, ingyen és bérmentve is, ami feltűnt a szállodai alkalmazottnak. Szándékos gyilkossági kísérlet gyanújával jelentették az esetet, amely a rendőrségi kivizsgálás után sem lett egyértelműbb; örült-e vagy bűnöző a nő? [PN 1902. 06. 20] Egy évre rá kettő legény szállt meg az akkori Tóth András vendéglős szobájában, mert már csak az volt kiadható szoba. A tolvajok a vendéglős páncélszekrényét próbálták ellopni a földszinti ablakon keresztül. Párnákkal tompították volna az esést, ha a szék nem törik össze a széf súlya alatt, így azonban rövid pisztolypárbaj után már csak a tettesek hült helyét találták. [PN 1903. 02. 17] De volt utazóbetörő is a szálló történetében [PN 1902. 07. 19], pl. egyikük 11 éves fiatal lányokat fenyegetett meg halálosan. [PN 1900. 08. 09] Számtalan esetben történtek súlyos balesetek elszabadult, megvadult vagy megijedt lovaskocsik következtében. [PN 1899. 04. 20] Ezzel szemben voltak szerelmesek, akik ide menekültek [PUL 1907. 12. 07], de voltak elmúlt szerelmesek is, amely románc férfi tagja vasvillával szurkálta meg egykori kedvesét; szerencsére az asszony túlélte. [Dunántúl 1913. 03. 04]

A fenti események mellett talán az egyik legérdekesebb az volt a fogadó életében, amikor amerikai házaspár szállt meg a Mátyás Királyban, tandem kerékpárral érkezve. A Missouri államból származó házaspár alig, hogy befejezte esküvői ceremóniájukat, kerékpárra ültek, és nekivágtak a Föld körüli nászútnak (kb. 26.405 km) pusztán fogadásból. Hajón Hamburgba érkeztek, majd egészen Magyarorszáig jöttek. Pécsre 1900. 07. 26-án reggel 9 órakor érkeztek,

ahol a Mátyás 8. sz. szobáját bérelték ki. Itt kérdezték őket újságírók az útról, paripájukról, tapasztalataikról stb. Hetzel James és Margit valódi kuriózumnak számított a városban, akik beírták magukat így a történelemkönyvekbe. [PF 1900. 07. 27]

A szálló több tulajdonos és bérlő kezén ment keresztül fennállása alatt. 1877–1907 között Labrencz Gusztáv vezette, majd félárva családjára hagyta örökségül teljes vagyonát. Ezután özv. Labrencz Gusztávné 1911-ig tudta megtartani családja számára az ingatlant. 1912-ben Eötvös József vásárolta meg 120.000 K értékben, majd 1914-ben már Siftár István, varasdteplici fürdővendéglős vette bérbe a Mátyás Királyt. [PN 1914. 05. 16] Tulajdonosváltás után 1905-ben már Büttner József szállodásé az ingatlan. [Dunántúl 1915. 09. 05] Egy 1918. évi képeslapon pedig már Hoffmann Mihályt említik, mint tulajdonost. [Kovács 2000: 65] A szálloda már nem cserélt többé gazdát, mert elbontásra ítélték. 1919-ben még olyan hírek keringtek, hogy az Apollo mozgókép részvénytársaság fogja megvenni a Matyit azért, mert a város egyik legjobban és legkönnyebben megközelíthető helyén áll [PN 1919. 04. 30], a terület pedig bőven elegendő a kiszolgáló épületek felépítésére is. Végül is az Apollo Mozi nem ott épült meg és a szálloda – lebontása után – helyén bérházakat emeltek.

5.6. Az Aranyhajó

Pécs külvárosaiban természetesen voltak még egyéb kisebb, kevesebb szobával és ágygal bíró szálláshelyek, de azok kevésbé ismertek. Eddigi áttekintésünkben egyetlen terület maradt ki a fogadók felsorolásából, mégpedig a szűkebben vett belváros. A belvárosban, főleg a Fő terén tartották a legnagyobb vásárokat, és itt találkozott az összes kereskedelmi útvonal is. Itt volt a legnagyobb a forgalom, itt fordult meg a legtöbb kereskedő és vevő, de ezzel szemben mégsem itt koncentrálódott a legtöbb vendégfogadó. A belvárosban kettő nagyobb fogadó működött, amely közül az Aranyhajó az egyik legrégebbi szállója Pécsnek.

A belvárosban tartott piacokhoz, vásárokhöz nagyon közel, a Király utca 3. szám alatt található [3. kép: A pécsi fogadók ...] épületet először 1695-ben említik. Ekkor Radisevich György és özv. Canisay Anna háza; de ekkor még nem szálláshelyként szerepel a forrásokban. [Kovács 2000: 51] 1802-ben ugyanakkor már fogadóként szerepel a Szopek József vezette Arany Hajó. Valószínűleg nem volt folyamatos a fogadóként való üzemelés, mert pl. 1828-ban csak Wiener Jakab tulajdonában álló házként említik, de szállónak se híre, se hamva. [PN 1903. 05. 31] Az egyik forrás így értekezik róla: „A Király u. 3. sz. alatt 200 év óta működik szálló „Arany Hajófogadó” (1802), „Arany Hajóhoz vendégfogadó” (1859), „Aranyhajó fogadó”

(1865), „Aranyhajó szálloda” (1885), Szálloda „Az arany hajóhoz” (1896) néven. A fogadósok, vendéglősök váltogatták egymást (Szopek József, Laubhaimer János, Pucher György, Klein Jakab, Sillay testvérek), de az elnevezés nem változott.”. [Nagy 2010: 137]

Vendégkörében leginkább azok az ideiglenes szállást keresők voltak, akik a vásárokra jöttek. Ugyanakkor elhelyezkedéséből és kialakításából fakadóan mindenképpen a patinásabb szállodák között tartották számon, amiből az is következik, hogy a kereskedők, árusok, látogatókon kívül üzletemberek vagy akár tisztek is szívesen szálltak meg Pécs egyetlen hajójában. Megszállt itt: Glück József gyáros, Hatvani Deutsch földbirtokos, Pfeifer M. utazó, Lovag Bilimek Hugó tábornok, Kapossy M. utazó, Gaál Ernő földbirtokos, Hohl N. mérnök, Leitersdorfer József vállalkozó, Neuhaus N. igazgató, Dr. Schönherr Gyula miniszteri titkár és még sokan mások. És ha megnézzük az egyéb névlistákat, hasonló foglalkozásokat találunk, vagyis tényleg a város egyik kiemelkedő szállójáról beszélhettünk ekkoriban. [Kovács 2000: 52; PF 1901. 07. 24; PF 1901. 07. 25; PF 1901. 07. 26; PF 1901. 07. 30; PF 1901. 08. 03] Mégis az egyik legjelentősebb vendég talán Gróf Széchenyi Imre, berlini nagykövet látogatása volt 1893-ban [PN 1893. 06. 07] vagy éppen a horvát bán felesége, gróf Khuen-Héderváry Károlyné esete 1896-ban. [PF 1896. 11. 03] Ugyanakkor az is bizonyított, hogy Görgey Artúr is a szálló vendége volt 1868 augusztusában. [PN 1916. 05. 25]

A 20. század fordulója előtt a szállodát a harmadik legnagyobbnak tekintették a pécsiek a Vadember Szálloda és a Vendégfogadó a Nádorhoz után. Jelentősége a Nádorhoz megépülte előtt még nagyobb volt, hiszen 1845-ig az egyetlen belvárosi fogadó volt. Mindenki ismerte, olyannyira, hogy a helyi lapok tájékoztatói pontnak használták; Engel Lajos nyomdája például a szállodával szemben [PF 1895. 09. 12], míg Engeszer Miklós ékszer raktára a Hajóval átellenben volt. [PF 1896. 12. 08]

Maga az épület külleme is eltért az előzőkétől. Mivel a belvárosban nem volt akkora hely építkezni, csakis az emeletes bővítés jöhetett szóba, ugyanakkor kellett, hogy hely legyen a kocsiknak és a lovaknak is. A kétemeletes szálloda stílusában teljesen beleillett a korabeli építészetbe, ugyanakkor szakítva a tradicionális vendégfogadásban már megszokott külsővel, könnyen nevezhetjük szállodának is. A földszinten voltak a konyhák, az éttermek, a különféle boltok és egyéb kiszolgáló helyiségek, míg az emeleteken kaptak helyet a vendégszobák és a személyzeti helyiségek is. Az udvarban találjuk a kocsiknak és lovaknak fenntartott helyeket, de – mint ahogy az már megszokottá vált – a kerthelyiség is itt volt, amelyet az évszakoknak megfelelően tudtak hasznosítani a fogadó tulajdonosai. [PL 2010: 52]

A rendezett és tiszta szobák mellett konyháját is méltán dicsérték a vendégfogadónak. Egyik pécsi cikkben úgy fogalmaztak, hogy amikor a búza árában drágulás következett be, „Hiszen az „Aranyhajó“ szálloda kitűnő magyar konyháján a levesbe zsemlyegombócot nagyobbat adnak, mint amekkorra manapság a zsemlye.”. Ezzel arra utaltak, hogy habár a búza ára nő, és a zsemlek nagysága csökken – ebben mérte említett személyünk a tragikus árváltozást –, a fogadóban bizony mindig nagyobbat adnak gombócból. [PN 1904. 02. 19]

12. kép: Az Aranyhajó fogadó a 2000-es években (bal) és 2022-ben (jobb)

Forrás: <http://www.iranymagyarorszag.hu/> (Letöltve: 2022. 11. 02); és saját fényképem

A szálloda 19–20 vendégszobával rendelkezett – a források eltérő számokat említenek –, amelyben mintegy 24 ágy kapott helyet. Az 1890-es években egy szoba ára 1,60 Korona és 3,20 Korona között mozgott egy főre; ketten 3,20–4,20 K-át fizettek. Nappal 1,20 K volt a szobahasználati ára, akárcsak a pótágy. Világítás és kiszolgálás 0,40 K-ba került, míg fűtési időnyben 70 fillért számolt fel a fogadás. Társaskocsit pedig 50 fillérért lehetett bérelni a vasúttól. [PL 2010: 52; Kovács 2000: 53; Kiss 1894: 17]

Az épület számtalan átépítésen, felújításon, bővítésen ment keresztül. Azt is mondhatnánk, ahány ember kezébe került, annyiszor változott. Az épület portálját először 1867-ben Klein Kálmán alakíttatta át [MNL BaML IV. 1106. b. 3976/1867], majd később – vélhetően családtagja – 1893-ban Klein Jakab cserélte le egy új kapuvá. [MNL BaML IV. 1406. b. 11117/1893] 1905-ben özv. Klein Jakabné egy udvari földszintes étterem toldalék megépítését kérte a várostól, amelyet engedélyeztek is neki; az új szárnyat 1905. 08. 20-ával vehették használatba és bocsáthatták a nagyérdemű vendégség használatára. [MNL BaML IV. 1406. e. „C” 9997/1905] A következő átalakítást a későbbi bérlő, Szigethy Ede végezte. 1907-ben udvari emeletes mosókonyhával és pincérszobával egészítette ki az épületegyüttest; az elkészült toldalékot július 01-étől hasznosíthatták. [MNL BaML IV. 1406. e. „C” 15036/1907] 1923-ban

nyári, udvari, fedett színpadot kapott – hozzátartozó öltözővel az itt fellépő színészeknek – a szálló. [MNL BaML IV. 1406. e. „C” 1275/1923] Mégis a legmeghatározóbb felújítás majd csak az 1930-as években fog bekövetkezni, amikor a vendégfogadót teljesen átalakítják és felújítják. Az alaprajzon szépen látszik, hogy ekkor mekkora és milyen helyiségek alkották a szállodát. [MNL BaML IV. 1406. e. „C” 12967/1925]

Ahogy már megszokhattuk, az összes pécsi szálláshelynek megvolt a jó és rossz híre, ez az Aranyhajó esetében is így volt. Baranya vármegye törvényhatósági bizottságának negyedévi rendes közgyűlését egy ünnepélyes étkezéssel zárták a szóban forgó fogadóban. [PF 1880. 08. 14] Búcsúestélyt tartottak Eckensberger György császári és királyi huszár őrnagy tiszteletére. [PN 1893. 09. 27] A vendégfogadó 19. szobájában tartottak karácsonyi képkiallítást mintegy 6–7 napon keresztül – mely képek polgári áron vásárolhatók meg – [PN 1903. 12. 23], de volt itt a pincéstanonc szakiskola iskolaszékének ülése is. [PK 1909. 11. 18] A pécsi sajtó hirdetett rendkívüli művészestélyt, amikor is híres illuzionista lépett fel 8 órás kezdéssel 1911 május 12-én. [PK 1911. 05. 12] De tartott gyűlést Baranya vármegye függetlenségi és 48-as pártja is. [PN 1913. 07. 11] Lépett fel női tambura zenekar a Hajóban, népi öltözékben. [Dunántúl 1917. 05. 19] S alig egy évvel később már Jónás Bandi, híres budapesti szólistát reklámozták az újságok. [PN 1918. 09. 17] Ezenkívül még számtalan eseményt tartottak az Aranyhajóban. Ha összevetjük az eddig megvizsgált szállodákkal, egyértelmű, hogy a pécsi polgári élet egyik kedvelt helyéről beszélhetünk. Ugyanakkor az eddigiekkel szemben, itt feltűnően sok említést találunk a hivatalos ügyekben, valamint a politikában. Talán ez is mutatja, hogy a helyszín kielégítette a városi lakosság igényeit, s egyben kezdetleges üzleti tárgyalások helyszínéül is szolgált.

Természetesen a felsoroltokon kívül volt egynéhány hírhedt eset is, amely a fogadóhoz köthető. 1878-ban az Aranyhajó fiákerje elütött egy asszonyt; szerencsére senkinek nem esett semmi baja, még a kocsisnak sem. [PF 1878. 07. 13] Tettek bejelentést a szálloda egy bizonyos Kovács Anna bejárónője iránt, hiszen a hölgy úgy gondolta, hogy 5 liter zsírt apránként, nyomtalanul el lehet csenni; természetesen büntető eljárás indult ellene. [PUL 1910. 06. 28] De sajnos ítélték el 8 napi fogházra mást is, mert nem bírták megállni, hogy ne lopjanak ágyszőnyeget és törölközőket. [PN 1913. 06. 19] Ugyanakkor a szálloda történetének egyik legérdekesebb eseménye az volt, amikor egy fiatalember, egy elvált nő és egyéves kislány tűnt el teljesen nyomtalanul, miután jugoszláv vízumot szerettek volna igényelni. Hogy pontosan mi történt, az rejtély. A vendégek elvileg fényűző életet éltek és a Mecsekbe jártak kirándulni. A történeteket homály fedi. [PMH 1931. 11. 04]

Az, hogy egy ingatlan sokszor cserél gazdát, nem volt szokatlan a korban. Ez az Aranyhajó szállóval sem volt másképp. 1802-től Szopek József volt a tulajdonos. 1813-tól a Horváth családé az ingatlan, majd 1859-ben Laubhaimer József volt a fogadós. 1865-ig többen is megfordultak élén: Blümmel Ferenc, Pucher György és Radits András. 1871 és nagyjából a századforduló között Klein Jakab – aki különben az egyik bolthelyiséget is bérelte már pár évről korábban [PL 1867. 06. 09] –, majd pedig Fischer Terézia működtette. [PL 2010: 52]

Ugyanakkor talán bérlői jobban megmaradtak a pécsiek emlékeztében. Szinte mindegyikük ismert pécsi vendéglős, szállodás, kávéházas, egyszóval a vendéglátás ismert alakjai voltak. Müllher Alajos 1870–1895 között bérelte az említett szállót. A 25 év alatt nagyon sokat tett azért, hogy a Hajó Pécs egyik kiemelkedő szállodájává nője ki magát. 1895-ben ugyanakkor Szabadkán bérelt ki egy nagy szállodát, aminek vezetése megkívánta a vendéglős teljes ottlétét. [PF 1895. 05. 15; PK 1895. 05. 14] Az új szerződést Sillay Béla fogja megkötni évi 1.500 frt-ért, és egészen 1895–1904 ő lesz az új bérlő. [PK 1895. 07. 23] Így hirdette magát az új fogadós: *„Van szerencsém igen tisztelt vendégeimnek, barátaimnak és az utazó közönség tudomására adni, hogy ez év október hó 1-én a jó hírnévnek örvendő „Aranyhajó” szállodát átveszem és törekedni fogok a helyiség újjáalakítása és a legjobb kiszolgálás által, (kitűnő ételek, italok kiszolgálás) a szálloda eddigi jó hírnevét fenntartani. Amidőn a nagyérdemű közönség szíves pártfogását kérem, maradok kiváló tisztelettel Sillay Béla.”*; természetesen a távozó Müllherr hasonló bizalmat kért utódjának vendégeitől. [PN 1895. 09. 28] A sorban Szigethy Ede következik, aki 1904–1909 között rendezte a szálloda sorsát. Elődjeihez hasonlóan az ételeket, italokat és rendezett szobákat gondolta hirdetésnek méltónak, és emellett ő is a vendégek bizalmát kérte; 1908-ban a teret nyerő Kőbányai Részvénytársaságnak 16 filléres pohár és 28 filléres korsó áron mérték a szállodában. [PN 1908. 01. 05; PN 1905. 08. 03; Puskás 1904: 130] A további bérlők: Gerentsér József 1909–1913, Madarász Béla 1913–1917 (aki vélhetően azért adta el az ingatlant, hogy adósságát rendezze. [Dunántúl 1917. 03. 25]). Ezután pedig érdemes megemlíteni, hogy 1917-től – feltételezhetően a Mátyás Király Fogadó igazgatása után – Büttner József vette át az Aranyhajó kormányára feletti irányítást. [Kovács 2000: 53; Dunántúl 1917. 05. 06; PN 1917. 05. 01]

A fogadó utóéletéről röviden annyi elmondható, hogy az épület szállodai funkcióját kisebb-nagyobb megszakításokkal mind a mai napig betöltötte; mostanság éppen felújítják, amivel remélhetőleg a megváltozott fogyasztói igényeknek – szemben a borral és jó konyhával – tesznek majd eleget a legteljesebb mértékben.

5.7. A Nádorhoz címzett vendégfogadó

A fentebb bemutatott vendégfogadók olyan keresletet elégítettek ki, amelyet a kor sajátosságai generáltak. A városon keresztül haladó kereskedelmi utak és Pécs piacközponti szerepe miatt az itt megforduló idegeneknek nem volt nagy kívánságuk: legyen egy megfizethető, kényelmes, tiszta és biztonságos szállás, ahol ellátást kaphatnak ők maguk és lovaik is. Ezeket a belváros határaiban – a volt középkori városkapuk közelében –, jellemzően a piacok mellett megtalálható fogadók maradéktalanul teljesítették. Azt, hogy a belváros szívében, csupán az Aranyhajó létezett, több okra is visszavezethető; de az biztos, hogy a reformkorig a város legpatinásabb szállója volt. [Antalffy 1982: 84]

Ez viszont 1845-ben megváltozott. A belvárosban, a Széchenyi tér 15. szám alatt egy olyan épületet tervezett Stopfer Márton és veje, Schönherr Eduárd, amellyel Pécsen valami új vette kezdetét. [3. kép: A pécsi fogadók ...] Keresve sem találhattak volna jobb helyet a tulajdonosok, hiszen a szálló közvetlen a város főterén állt. Ide futott be minden kereskedelmi út, itt tartották a jelentősebb piacokat és vásárokat, ez volt a városi élet maga. Az itt megszálló vendégkör is ennek megfelelően alakult, a megépülő szállóban a módosabb réteg tagjai, kereskedői, vevői, utasai szálltak meg. Szakítva a tradicionális vendégfogadás mintájával, a „*Vendégfogadó a Nádorhoz*” tekinthető az első igazán korszerű szállodának. Hogy néhány vendéget megemlítsünk: Bogyay Máté földbirtokos, Vermes Adolf főmérnök, Bóna Ferenc vendéglős, dr. Hirsch Alfréd bérlő, Nagy Aurél huszárhadnagy, dr. Vadász Pál ügyvéd, Gábry Andor honvédhadnagy és még sokan mások. [PF 1891. 06. 17; PF 1901. 07. 23; PF 1901. 10. 12; PF 1901. 10. 15; PF 1901. 10. 20; PF 1901. 10. 24] És hogy a 19. század végére egy törzsvendégkör is kialakult, onnan tudhatjuk, hogy az 1894-ben elhunyt Fishler Ferenc, a Nádor Kávéház volt kávéjának temetésére a vendégek koszorút vittek magukkal. [PL 2010: 10; PU 1894. 03. 07]

Ehhez persze az is kellett, hogy a korábbi Fő teret határoló telkek megvásárolhatóak legyenek. 1844 november-decemberében árveréseket tartottak a tér keleti oldalának kiárúsításáról. A volt plébániaház telkét 1844 decemberében nyilvános árverésen bocsátották eladásra. A kezdetben 3.000 forintos kikiáltási áron felül elkelt ingatlanért Piatsek Antal, Knezevich Ignác, Taller úr, D. Vincze és maga Stopfer Márton meghatalmazottja, Perczel Imre is tettek ajánlatokat. A nyertes licit végül Perczelé lett, mintegy 5.750 forintot ígért a területért. A városnak érdekében állt ezeket a telkeket kiárúsítani. Szemben a korábbi egyházi hasznosítással, Pécs a lakosság számára több, közcélú épületet szeretett volna építeni főterén. Ugyanakkor, a vevőnek az árverésen tett összeg megfizetése mellett bizonyos feltételeket is

teljesítenie kellett, mint pl. a tervezett épület nem térhetett el terveitől, a járdát (amely a városhoz tartozott) milyen mértékben vehették igénybe, pincékre vonatkozó szabályozások stb. A legfontosabb és egyben legmeghatározóbb előírás az volt, hogy minden építkezést három éven belül be kellett fejezni. Ugyanakkor segítette a beruházások megvalósulását a hároméves adómentesség. Kis érdekesség, hogy az 1844-es árveréseken szerezte meg Zsolnay Miklós azt az ingatlant, amely későbbi kereskedésének, a több emeletes „Bazár” -nak lett helyszíne. Neve a boltban kapható mindennemű árucikre utalt. [MNL BaML IV. 1406. h. „F” 2935/1935]

13. kép: Árverezési lajstrom (bal) és a teljesítendő feltételek (jobb) 1844-ből

Tulajdonosi lajstrom

Feltételek

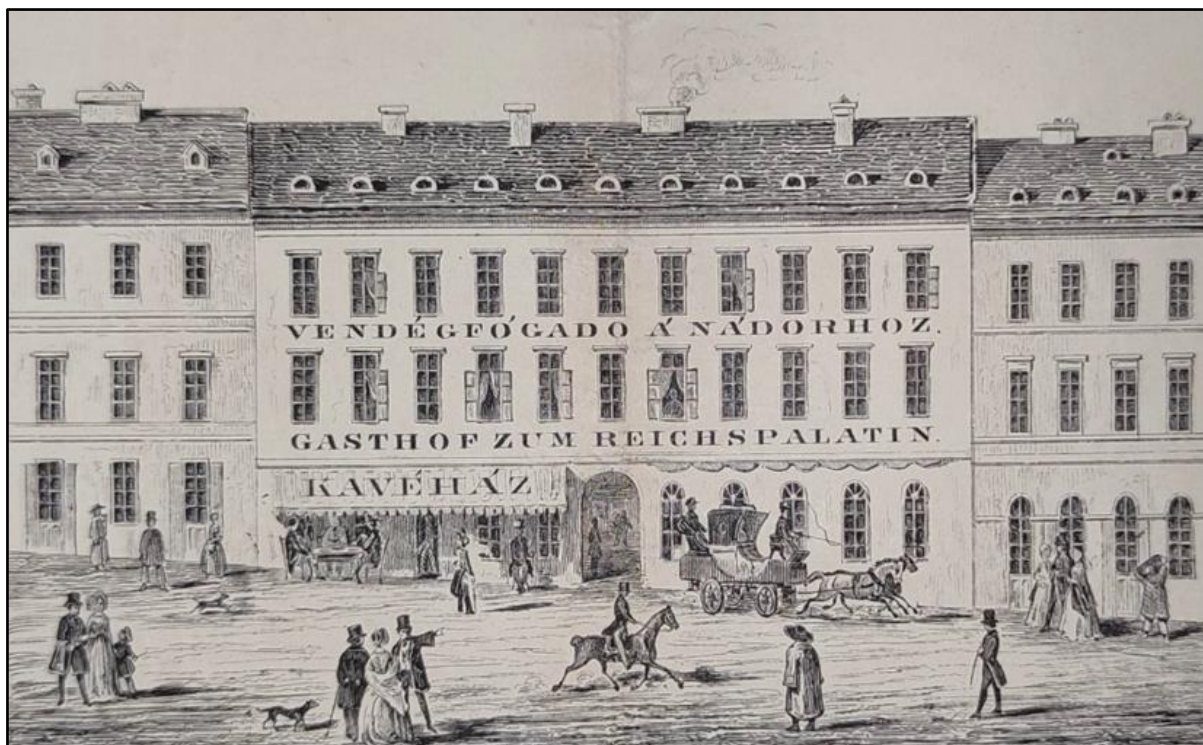
- 1° Minden épületnél a bejárás alá mely boltot, csak 1 sz. sz. az ajtó külsőjén kívül tehető.
- 2° A piactek minden épületnél 5 ölt. hossza a piactek felé nyulhasson, 2 ölt. szélességbe ne legyen – melyre leg. alább 2 1/2 ölt. legyen.
- 3° A két szegélyek szélénél láttatásnak el, is 1/2 ölt. legyen hossza. Kinyúlás páros / páratlan / ne legyenek.
- 4° 5 láb szélessége kértéppen a járda / piactek / piactek kövökkel minden házra ki, azon a hárs részénél kezdő kövvel, mine a fő és más utakra tessenek.
- 5° A épület külső formája egy kőpírtépen, a mine a fel mutatando Rajzolat tanácsotani fogja.
- 6° hogy az épület helynek megvétel után el kértéppen, is leg. alább 5 év múlva telítéssépen fen álljon.
- 7° hogy az épület, fel hátszól nyúló a hárs külső formán jana egy kőpírtépen, mine a melléke aló boló vagy más bejárás.

Forrás: MNL BaML IV. 1406. h. „F” 2935/1935

A telek megvásárlása után megkezdődhetett az építkezés. „Piatsek József – híres pécsi építész – egy késő klasszicista épületet tervezett, a földszintjén íves záródású nyílásokkal, a dísztelen emeleti homlokzaton az osztópárkányra állított négy pilaszterrel.”. [PL 2010: 20] 1846-ra készült el a város valóban úttörőjének számító „Nádorhoz”, amely nevét József Nádor után kapta, aki ekkor töltötte hivatalának 50. évfordulóját. Az emeletes épület tökéletesen beleillett a belvárosi látképbe, és követte a tér irányadó jellegzetességeit (nagyjából megegyező épület magasság, lépcsőzetes enyhe lejtéssel, nem túl hivalkodó díszítés, visszafogottság, harmónia). [14. kép] Földszintjén kávéház és étterem, udvarában nyitott és zárt kocsiszínek, kert kapott helyet. A főépület folyosóit megmunkált oszlopok tartották, míg a köztük lévő teret üveggel töltötték ki. [Kovács 2000: 46–47] Emeletein találhatóak a 30 díszesen bebútorozott vendégszobák, amelyeket gyönyörű díszítő falfestés tarkított.

Az 1890-es években egyes szolgáltatások a következőkbe kerültek: egy-egy szoba 1,20 Koronától 3,00 K-ig terjedt. Pótlag 1,20 K-ba, gyertya 0,40 K-ba került. Fűtési szezonban 0,80 K-át kértek el egy főtől. [Márfi 1996: 146–147; Kiss 1894: 17]

14. kép: Vendégfogadó a Nádorhoz 1846-ban

Forrás: MNL BaML IV. 1406. h. „F” 2935/1935

A szállodának már az első bérlője is szakított valamelyest a korban megszokottaktól. Maga Schönherr Eduárd hívta meg személyesen Hohe Györgyöt Pestről, akinek ekkorra már nagy tapasztalata volt. Eredetileg egy hatéves szerződést írt alá, amelyben megígérte, hogy a vendégszobákat, a kávéházat és az ebédlőt elegánsan bebútorozza. Habár az eredeti átadótól kicsit megkésve, de 1846. 10. 17-én a szálloda összes komplexuma a vendégek rendelkezésére állt. Feltehetőleg a jól megválasztott bérlő és a tulajdonos belső motivációja volt az, ami a Nádort különlegessé tette. Magáról a megnyitóról Schönherr úgy fogalmazott, hogy az étteremben mindent eladtak, s még „sajtot sem tudtak az éhező vendégeknek felszolgálni.”. [Kovács 2000: 47] Hohe György felhívása pedig a következőképpen hangzott a megnyílt szállodáról: „Hirdetmény. Alulírt Pesti Polgár mély tisztelettel hírül adja a Fő Nemesség Cs. Kir. Katonaság és tisztelt Közönségnek, hogy ő Pécsen a Főtéren a Színház melletti két emeletű 30 díszesen bútorozott Szobákból álló újonnan felépített Vendégfogadót A Nádorhoz Címzett hasznbérbe vette, és semmi költséget nem kimélt, hogy a csinosság kényelem s pompásság a Nagy Kávéházban melly két Teke asztallal ellátott, az ebédlő Teremben, és minden

vendégszobákban kitiüntető legyen, a csekély megmutatásáért az figyelmének, tisztelt Vendégeknek kegyeit megnyerhesse. A legpompás és legtisztább szolgálatról minden t. ez. Vendég annak bebizonyítását megszerzendí, és minden megbízások az Étkekben, amazoknak legízletesebb elkészítésükben és bő válogatásukban, egyszersmind a legjobb Borokkal úgy a külön Italokkal jutányos ár mellett szolgálni fog, azon biztos reménnyel életbe nézvén, hogy számos s tartós látogatókkal örvendhessen. Az itteni t.ez. lakosok kik a Vendéglőben, vagy azon kívül is magukat Étkekért előljelelni kívánnák, azok tisztelt megbízásukért előre biztossan számolhatnak, hogy legjutányosabb ár mellett és legjobban ellátandja. Ami a Kávéházat illeti, alulírt különösen hírül adja, hogy eleve gondoskodva vagyon, a tisztelt Vendégeknek ebéd utáni legjobb elkészült kávéval szolgálhasson. Naponta 6 órakor reggel a Kávéház felnyitattik, ahol estvéli 11 óráig minden szempillantban Kávé, Chocolate, Puisch s más tetőző italokkal, ahol különösen elkészített porhanyó süteményekkel szolgálni fog. Nem különben azon tisztelt Vendégek kik villás reggelizést kívánnak, tisztes szolgálat mellett egy kényelmes hely kijelölve vagyon. Pécssett October h[a]va 24. 1846. legalázatosabb szolgájuk Hohe György: Vendéglő a Nádorhoz.”. [Márfi 1996: 146–147] Már ebből is látható, hogy a hagyományosnak mondható vendégfogadástól eltérő, ekkor még szokatlan, de határozottan innovatív és a jövőt képviselő, újfajta megoldással volt dolga a városnak.

Hohe Gy. ugyanakkor nem sokáig bérelhette a szállodát, mert viszonyuk hamar megromlott a tulajdonossal. A következő bérlő pedig nagyon gyorsan, alig egy hónap után lett elküldve, mert Schönherr kényes volt épületére, és nem volt megelégedve Beschka János konyhájának vezetésével. Így saját kezébe vette az irányítást. Eltökélte, hogy az amúgy is kiemelkedő szállót még különlegesebbé teszi és beírja nevét a város történetébe. Irányítása alatt Bécsből hozatott evőeszköz készletet, amelyet „Nádor” vésettél látott el. Alkoholt Prágából rendelt, hogy igazán különleges kínálattal bírjon a régióban. A kereskedő korai halála 1854-ben azonban megghiúsította a további fejlesztéseket, innovációkat. Schönherr Eduárd olyan igényeket akart kielégíteni, amit akkor a vendégek még nem kerestek, vagy csak nagyon kevesen. Nem sokakat érdekelt, hogy honnan származik az ital és mivel eszik azt az ételt, amit a fogadás készített, de tény, hogy a törekvés nem maradt észrevétlen. [PL 2010: 20; Kovács 2000: 46–48]

Egyetlen fia úgy örökölte a szállodát édesapjától, hogy annak terveit, motivációit, elképzeléseit nem sikerült tovább vinnie. Miután elérte a felnőttkort, saját maga vette kezébe a Nádorhoz igazgatását. Visszafogott természete révén, egészen haláláig vezette az épületet. Nem nagyon törekedett, hogy megnyerjen magának újabb és újabb vendégeket. Emiatt a szálloda hírneve lassan megfogyatkozott, és amit édesapja elkezdett hajdanán, az kezdett feledésbe

merülni. Viszont valamilyen igyekezetre tesz tanúbizonyságot az, hogy 1863-ban térhasználati engedélyt kért a várostól, egy kávéházi, külső terasz létesítése okán. [MNL BaML IV. 1106. b. 7179/1863] Továbbá, 1895-ben egy cselédlak és mosókonyha bővítésével fordult a városvezetéshez Schönherr Mihály; amely toldalék építését Pécs természetesen jóváhagyta. [MNL BaML IV. 1406. b. 12169/1895]

Számos estélyt, rendezvényt, gyülekezetet, közgyűlést tartottak a Nádorban, amelyet a jól megszokott pécsi újságírás közre is adott. A jogászok éves ismerkedési estét tervezték megtartani a szálló falai között. [PF 1878. 10. 05] Az 1892-ben tartott szabadelvű párt értekezletére 39-en jelentek meg a szállodában. [PF 1892. 03. 09] Egy évvel később, nem politikai társas összejövetelt tartottak a pécsi mérnökök. [PN 1893. 04. 06] Szintén 1893-ban fixálták a Mecsek-Egyesület Kiránduló Bizottságának aldunai kirándulásának programtervét. [PN 1893. 07. 25] De volt itt félévszázados orvosi jubileum is dr. Schwartz József tiszteletére. [PN 1893. 10. 29]

Attól függetlenül, hogy Schönherr Mihály nem érthette azt, amit édesapja, jó fogadás létéről árulkodnak azok a tények, hogy a szálloda egészen haláláig a családja vagyonát képezte; vagy éppenséggel az, hogy megépülte után a pécsi közélet és polgári élet egyik központjává vált. Miután kiépült a vasút és sokkal gyorsabbá vált a főváros elérése, bérkocsi szolgálat és omnibusz forgalom biztosította a vendégek gyors és biztonságos eljutását a pécsi szálláshelyekhez. A „Nádorhoz” egyértelműen a város vezető szállóhelyévé vált, amelyet a megannyi fennmaradt forrás is alátámaszt.

6. A modern szállodaipar megszületése Pécsen 1867 után

Az eddigiekben a pécsi vendéglátás hagyományokra épülő képét láthattuk a városban található fogadók, és már-már szállodának nevezett vendéglátóhelyek bemutatásával. Olyan tradicionális, családi jellegű építmények ezek, amelyeket a városban szinte mindenki ismert; vagy azért, mert egy-egy ikonikus személy vezette, vagy a hírhedségük, vagy pusztán a mindennapi élet helyszíne miatt. Ahogyan haladunk előre a legrégebbi vendégfogadók felől napjainkig, 1845-től valami más is kezd kibontakozni. A Schönherr Eduárd féle „*Nádorhoz*” elnevezését tekintve ugyan még szálló, de annál már sokkal több volt. Ez a helyzet kitartott a Kiegyezésig, de az ezután létesített épületek már a modern szállodaipar alapját jelentették Pécsen.

1867 után egyre több olyan változást láthatunk, amelyek befolyásolták a vendéglátás alakulását. Először is a vallási szabadságot is szavatoló jogszabályok révén Pécs vallási összetétele egyre sokszínűbb lesz: a római katolikus dominancia mellett egyre jelentősebbé váltak a gazdasági élet terén az izraeliták és az evangélikusok. [Ágh 1894: 22] Az általános gazdasági fellendülés, az innovációk és fejlesztések révén megváltozott a társadalmi összetétel. A vállalkozó polgárságot olyan motivációk hajtják, mint a profitszerzés, a látens igények kielégítése, valamint az egyedi alkotások vágya a rendelkezésre álló erőforrások felhasználásával, miközben újabb és újabb befektetésbe kezdenek; ki nagyobb, ki kisebb kockázat vállalása mellett. [Lengyel 1989] A helyi tőkések finanszírozzák majd azokat az épülő szállodákat, amelyek a város turizmusát teremtették meg. [Kaposi 2006; Várady 1896]

A pécsi polgárság mindennapi élete a vendéglátóhelyiségek köré épült; kávéházak, vendéglők, éttermek, kocsmák és fogadók visszatérő vendégeiről beszélünk. Elvárt igény volt, hogy a polgár megihassa kávéját, kaszinóban társaloghasson az adott politikai helyzetről, elfogyaszthassa mindennapos étkezését kedvenc vendéglőjében, és esténként bálókra, estélyekre járjon. [Kovács 2000] Ugyanakkor a piacok továbbra is hangsúlyos objektumok maradtak a város életében, így a forgalmazásban résztvevők is látogatták ezeket a helyeket. Az átutazások időtartama egyértelműen növekedett, egyre több időt töltöttek el Pécsen a sokat emlegetett „*idegenek*”. Alapvető igényekké váltak az étkezési, italozási, szórakozási lehetőségek. Nem csak az idelátogatás, keresztülutazás vezérelte az embereket, hanem egyre gyakrabban fordult elő, hogy a várost, annak kiemelkedő személyeit vizitelték, gondolva a régióban híres Dollinger Andrásra is. A nevezetes vendégek, főleg vagyonosok érkezéséről 1867 után is nagyon gyorsan tudomást szerzett a városi publikum. Ugyanakkor

megfigyelhetjük, hogy a jövedelmek emelkedésével mintha a társadalmi rétegek közelebb kerültek volna egymáshoz és az egyes csoportok számára egy általános jólét vette volna kezdetét ebben az időszakban. [Kaposi 2006; Dankó 1965]

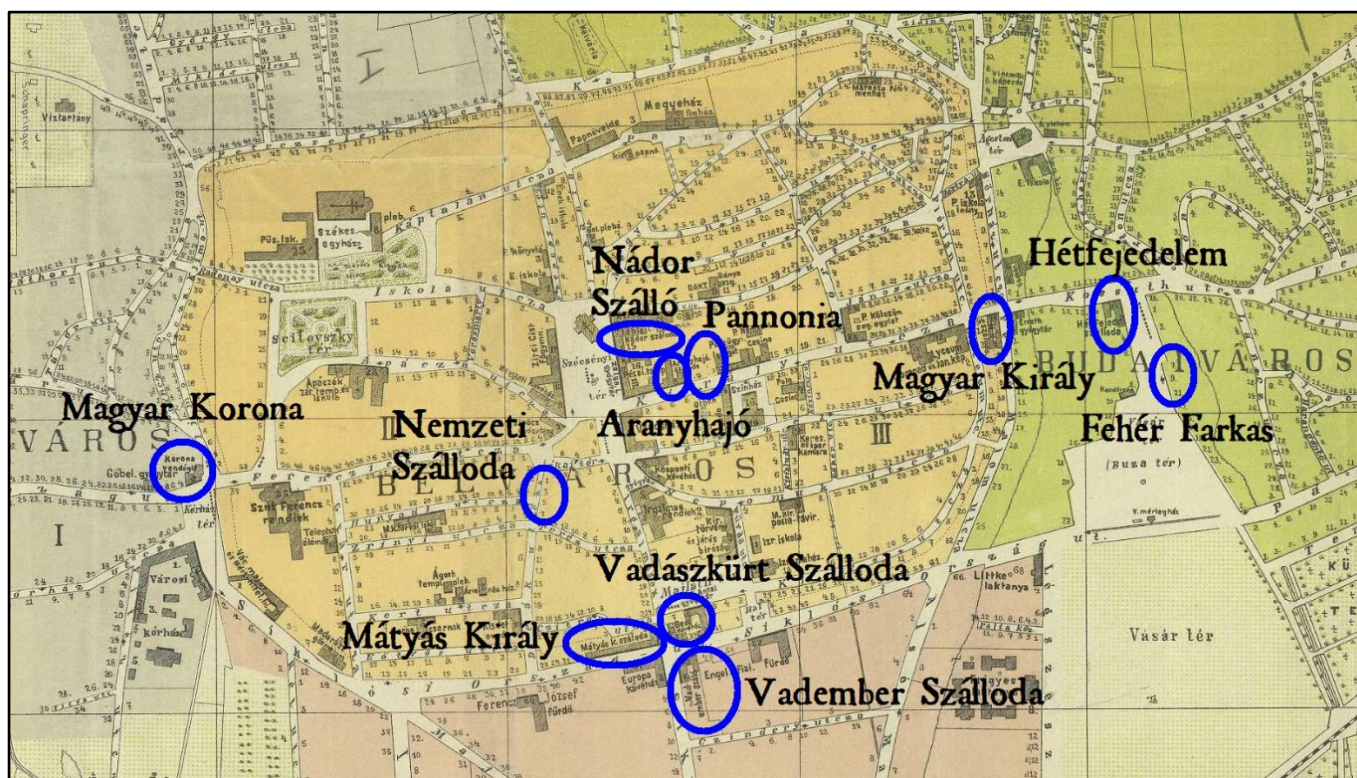
Ezekhez a megváltozott viszonyokhoz kellett felzárkóznia a szállóknak. A Nádor határozottan ennek egyik próbálkozása volt a mintegy 30 vendégszobájával, gazdagon díszített belsőjével, kávéházi-, vendéglői- és szórakozási szolgáltatásaival. A megteremtett vasúti összeköttetés, főleg az 1882-es fővárosi vonal létrejötte egyre több és több embert hozott a városba, amely megnövekedett számú vendéghez a régi fogadók pár szobájukkal aligha tudták volna kellőképpen tartani a versenyt, így szükség volt egy másfajta szemléletre, másfajta rendszerre. [Erdősi 1986]

A 19. század második felében Pécsen felépült szállodák sokban hasonlítanak a mai értelemben vett szállodákra. Szakítva a hagyományokkal, a modern szállásadás üzletággá alakult. A vagyonosok gazdasági céllal fektettek be a vendéglátásba, hiszen bérleti szerződések kötésével gyors, kockázatmentes és bőséges megtérülést reméltek. Emellett egy olyan verseny bontakozott ki közöttük, amelyben csak az maradhatott talpon, aki minél több vendéget volt képes megnyerni magának. A javuló közlekedés miatt már elhanyagolhatóvá vált a főutak mellé építkezni. A vasút központi szerepe miatt a kereskedelmi utak már nem a Széchenyi téren találkoztak, így a történelmi belvárosban több neves szálló jött létre, amelyek egyben a város központi helyeivé is váltak. Az általában magas szobaszámú, több emeletes díszített szállodák több szállodai alkalmazottat foglalkoztattak, akik egy harmonikus rendszerben a vendéget helyezték a középpontba. Hirdetésekkal próbálták megnyerni a napi sajtó olvasóit, omnibusz és bérkocsi rendszert működtettek, amellyel házhoz hozták a Pécsre látogatókat. [PÉT 2022; Kaposi 2006; Bezerédy 1983; Lenkei 1922; Ágh 1894; Kiss 1894]

Az egyszemélyes vendéglátással ellentétben, itt sokszor már több bérlő kötött szerződést a tulajdonossal, akik egy-egy gazdasági részterületért feleltek. Így egy szálloda nem csak szobái, eseményei révén válhatott kiemelkedővé, hanem vendéglője vagy kávézója egymagában is híressé válhatott. A tulajdonosok nem a szállodákban éltek – habár volt saját szoba fenntartva részükre –, de gyakran megjelentek. A földszinten rendszerint helyet kapott a recepció, amely a szobák elosztásáért és a vendégek fogadásáért volt felelős. Ezek gyakran kiegészítő szolgáltatásokat is kínáltak, mint a szállítás lebonyolítása, postaszolgáltatások, egyéb igények kielégítése. Továbbá a földszinten kaptak helyet az eseményeknek fenntartott helyiségek, a kávézók, a vendéglők, boltok – akár sörözők, csapszékek, kocsmák – és minden olyan más

szolgáltatás, amely nem az elszállásoláshoz kapcsolódott. Az emeleten voltak a szobalányok által rendben tartott vendégszobák, amelyekben igénybe vehető volt szobaszervíz is. Az udvarokról eltűntek a kocsiszínek, istállók, helyüket kertek és olyan kellemes helyiségek váltották fel, amelyek a polgárok és vendégek kényelmét biztosították. A szobákban – habár inkább a századfordulóra – a gyertyavilágítást lassan felváltja a villanyvilágítás, kezd elterjedni az angol típusú, vízőblítésű toalett és a folyóvízes mosakodási lehetőség. [Nagy 2010; Kaposi 2006]

15. kép: Az 1915-ig megépült pécsi szállodák és fogadók egy 1895-ös térképen

Forrás: Hungaricana [1895], saját szerkesztés

A pécsi vendéglátás sajátossága talán az, hogy bár egyre több új szállodát adtak át, mellettük a hagyományos vendégfogadók is tovább éltek. Természetesen apróbb felújításokkal, átalakításokkal igyekeztek a fogadók tulajdonosai lépést tartani a versenyben – mint ahogy láthattuk a levéltári adatokból –, de nem érhetek fel azokkal a szállodákkal, amelyek a 19. század második felében épültek meg. A Magyar Korona, a Magyar Király, a Hétfejedelem, a Fehér Farkas, a Mátyás Király és az Aranyhajó fogadók mellett 1902-ben átépítették a Nádort teljes egészében, amellyel fönixmadárként támadt fel hamvaiból. Átadták a Vadászkürtöt, a Vadembert, a Nemzeti Szállodát és a Pannóniát is. Az első kettő ráadásul egy olyan vendéglátói

csomópontot hoz létre Pécssett, amely a belváros mellett egyértelműen a második legnépszerűbb területévé vált a városnak. [PL 2010; Kovács 2000]

6.1. A Vadászkürt

Az előbb említett vendéglátói csomópont talán találó elnevezés. A Siklói országút (mai Bajcsy-Zsilinszky utca), az Országút és az Irgalmasok utcája kereszteződésében lévő terület valóban az akkori élet egyik központja volt; a sarkon álló Mátyás Király fogadótól délre szemben állt az Európa kávéház, átellenben a Vadember Szálloda, valamint keletre a Vadászkürt szálloda és a Bedő kávéház is (később Hungária kávéház). Nem csoda tehát, hogy itt koncentrálódhatott a pécsi lakosság és az idegenek alkotta vendégsereg, akik jóformán mindent megtaláltak itt.

A Vadászkürt szálloda elődje, a hasonló nevű Vadászkürt valamikor az 1880-as években épülhetett, amikor a városvezetés kialakította a Majláth, ma Kossuth teret. Feltehetően hamar felismerték, hogy a Majláth tér 7. szám alatt sokkal több potenciál van. [15. kép] Így miután Hirschfeld Sámuel megszerezte magának az ingatlant – feltehetően azért, hogy saját gyártású söreit árusíthassa – 1903-ban újra kinyitott a Vadászkürt Szálloda. Hirschfeld tipikus példája azoknak a pécsi polgároknak, akik a gazdasági élet meghatározó alakjai voltak. Az alapvetően sörgyártással foglalkozó ipari nagyvállalkozó, Hirschfeld Leopold fia legalább annyira sikeres volt, mint édesapja, amit az is alátámaszt, hogy befektetési céllal vásárolta meg az ingatlant és szinte azonnal felújította. [Harcos 1973]

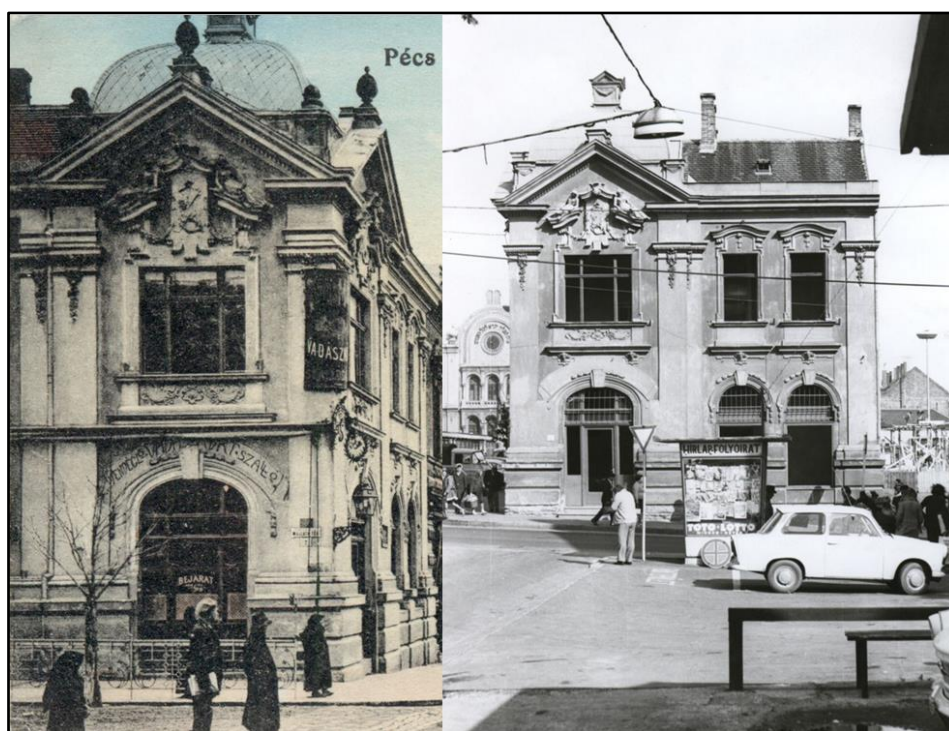
Az újonnan megnyitott szálloda a kor szinte minden igényének megfelelt, ami a tulajdonos célja is volt. A megnyitót természetesen a helyi lapokban is hirdették. A 10 kényelmes vendégszobán túl hangsúlyos szerep jutott a villanyvilágításnak, a kitűnő magyar konyhának, a frissen csapolt sörnek és jó boroknak. De külön kiemelték a pontos és figyelmes kiszolgálást is, ami egyértelmű jele annak, hogy változtak a vendégek igényei. [PN 1903. 08. 07]

A szállodát Schlauch Imre, híres pécsi építész tervezte. Nem meglepő, hogy az emeletes épület szépen illeszkedett a korabeli építészeti stílushoz; igényes díszítettségével valóban a belváros egyik igen szép és elegáns szállója lehetett. Ugyanakkor építéskor nem egyszer merült fel probléma a kialakítandó erkély (terasz) és az utcából felhasznált járda okán. Az alapvető probléma az volt, hogy állandó külső terasszal elvenné a helyet a pécsi közlekedés elől, mivel ekkor az Irgalmasok utcája az egyik legforgalmasabb közútnak számított. [PN 1903. 05. 10] Az ügy azzal zárult, hogy állandó teraszt nem, de évi 50 Korona mellett, 25 évre

asztalokat rakhat ki a szálloda mellé a Majláth tér felőli oldalra a tulajdonos. [MNL BaML IV. 1406. e. „C” 18242/1915; PN 1903. 09. 26; PK 1903. 09. 16]

A szokásoknak megfelelően az alsó szinten kaptak helyek a vendégterek, míg az emeleten a vendégszobák. A mintegy 10 szobás szálloda 14 ágyat tudott hasznosítani vendégei számára. Újdonság, hogy a teljes épületet villanyvilágítással látták el. Az a tény, hogy az ódon kapuk a múlté, s hogy istállók sincsenek, valóban egy új szemléletet mutat: a szálloda által elérni kívánt tömegek nem olyan kereskedők lehettek, akik saját kocsijukkal érkeztek. Az 1903-as árakból arra következtethetünk csupán, hogy nagyjából hasonló díj fejében szállhattak meg a Vadászkürtben is, mint a belváros más szálláshelyein. Egy ágyas szobákért 2,40–3, míg a kétágyasokért 4–6 Koronát számoltak, a fűtésért egységesen 0,40 K-át kellett fizetni. [PL 2010: 351; Kovács 2000: 57]

16. kép: A Vadászkürt szálloda 1915-ben (bal) és 1974-ben (jobb)

Forrás: <https://mandadb.hu/1915> és https://mandadb.hu/bontas_elott/ (Letöltve: 2022. 11. 10)

Bár a tulajdonos ismert, mégis a bérlők voltak azok, akik valóban sokat tettek a szállodáért. A Vadászkürt első bérlője a későbbi épületet is igazgató Réhling János volt. Valószínűsíthetően 1897 óta vezette a szállodát Réhling, ami irányítása alatt közkedvelté vált. De hogy ne lett volna az, amikor a bérlő újév alkalmával újévi köszöntést adott közre a helyi lapokban tisztelt vendégei és barátai számára. [PN 1904. 01. 01] Természetesen számtalan eseménynek adott helyet a szálloda és a vendéglője maga is. Ezek közül talán a disznótoros estek voltak azok,

amelyek leginkább megmaradtak a pécsiek emlékezetében, amikor mindössze 68 filléres áron mérték a legjobb minőségű újborokat. [PN 1904. 10. 21]

Persze nemcsak a vigadalom, a remek ételek, a jó hangulat, a meleg és a biztonság érzete hatotta át a helyet. Mint vendéglátói objektum, megszokottak voltak a különféle büntettek is. Volt, akit a vacsora elfogyasztása közben egyszerűen kifosztottak. [PK 1903. 11. 18] De a szálloda éttermében fogták el M. Györgyöt is, aki halálosan fenyegette meg feleségét pusztán azért, hogy ő is hadd rendelkezzen közös keresetükkel. [PK 1905. 11. 07] Az egyik szomorú eset az volt, amikor egy villányi kádármestert keserítettek meg közönséges csalás okán; váltópapíros, papírpénz és újságpapírok közepette legrosszabbul a kádár járt. [PK 1906. 02. 02]

Miután 1906-ban Réhling átadta a szállodát és vendéglőt – okai tisztázatlanok –, rövid ideig Schneider András vette át a bérleményt. A következőkkel mutatkozott be vendégei előtt: „(...) *szállodámban kényelmesen berendezett vendégszobák állnak a n. é. közönség rendelkezésére, naponta kapható választékos ebédek, vacsorák és villásreggeli állandóan frissen csapolt sör, kitűnő daindoli, szkókói, szilvási, és villányi hegyi borok, mérsékelt árban. Pontos és figyelmes kiszolgálás. Kérem a n. é. közönség szíves pártfogását, maradok teljes tisztelettel Schneider András.*”. [PK 1906. 02. 17] A kétéves bérleti időszak viszonylag békességben zajlott. Ugyanakkor 1908. szeptember 12-én Etl Márk marólúgot ivott szerelmi bánatból; kórházba szállították válságos állapotban. [PUL 1908. 09. 13]

A következő bérlő Sörös Mihály volt, aki 1908 novemberében vette át a Vadászkürtöt. Talán legjelentősebb újítása az volt, hogy felelevenítette a Réhling-féle disznótoros vacsorákat; házas ízeket kínált vendégei számára. [PL 2010: 351] A bérlő mintegy 28 éven át a vendéglátásban dolgozott, ami egyik iparüzési engedélyeztetéséből derül ki. [MNL BaML IV. 1422. b. 3065/1922] A vendég-célcsoportra utal az a hirdetése, mely szerint a szálloda „*A vidékről jövő főtisztelendő papság beszállója!*”. [PUL 1908. 11. 15] Bérleti szerződése és vendéglős tapasztalata révén túlélte, amikor 1912-ben a szálloda tulajdonosa megváltozott, és Hoffmann Mihály vette azt át. [Reakció 1912. 10. 27] Sörös egészen 1918-ig bérelte a szállodát, őt Nagy János követte, aki 1917-ben folyamodott iparendélyért Pécs városához. [MNL BaML IV. 1422. b. 2023/1946]

A 20. század elejére Pécs egyik kisebb, de egyértelműen modern szállodája lett a Vadászkürt. Utóéletéről annyit, hogy egészen a 20. század második feléig vendéglő és szállodaként funkcionált. Ám 1975-ben, a mai Konzum Áruház és a mellette létesült irodaház építése miatt elbontották. De úgy tűnik, fennállása alatt Hirschfeld vállalkozói attitűdje

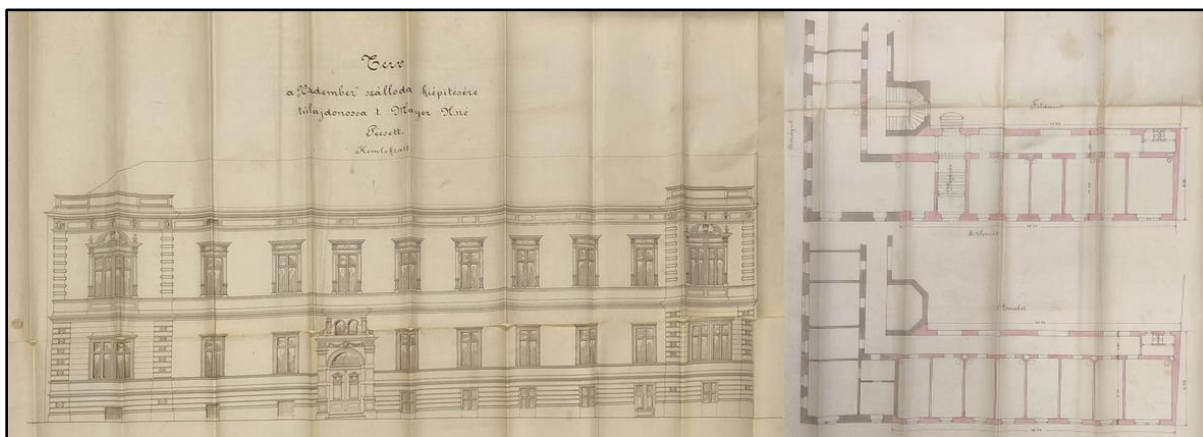
rányomta bélyegét a város vendéglátására, ami érthető, ha arra gondolunk, hogy közben a város legsikeresebb sörgyárát működtette. [PL 2010: 351]

6.2. Vadember Szálló

A Siklósi út és az Országút keleti sarkán, a Vadászkürttel majdnem szemben helyezkedett el Pécs másik híres szállodája, a Vadember. Az 1886-ban emelt, egyemeletes korszerű építményt ugyancsak Schlauch Imre építette, amellyel az elszállásolható vendégek száma igencsak megnőtt. A régi Hotel Wilder Mann épülete mind a mai napig ugyanott áll. [15. kép] Özv. Mayer Józsefné volt a tulajdonosa a szállónak. [MNL BaML IV. 1406. b. 3330/1886] Az impozáns épületet számtalan idegen látogatta, elsősorban átutazó kereskedők, katonatisztek és vidéki utasok, mint ahogy a pécsi szálláshelyeket általában. Érdekesség, hogy a szállodáknak is idegen-összeírást kellett vezetniük, amellyel beszámolási kötelezettségük volt a helyi hatóságok felé; úgy gondolták így csökkentik a gyanús elemek számát, ezáltal a bűntények kockázatát a városban. [PL 2010: 351–352; Kovács 2000: 60]

A Nádor 1845-ös megépülése után ez a szálloda képviselte leginkább a modern szállodai part. Igaz, Schlauch csak egyemeletesre tervezte, mégis a lehető legjobban használták ki a rendelkezésre álló teret a kivitelezők. A szálláshely külsőleg tökéletesen beleillett az akkori látképbe. Magasságával nem nőtt a környező épületek fölé, mégis visszafogott díszítettségével kiegyensúlyozottan olvadt közéjük. A tulajdonos joggal lehetett büszke szállodájának mind a 25 szobájára és 32 ágyára. A szobák ára 2 K-tól akár 7 K-ig is terjedhetett, attól függően, hogy hányan melyik szobát bérelték ki; ugyanis a 21. számú „szalon” szoba 7 K-ba került 2 ágyas mivolta okán. A szobák nappal 1 K-ra rúgtak típustól függetlenül. Külön ágyat 1,20 K, világítást 0,40–0,60 K, fűtést 0,80 K míg szobaszervízt újabb 0,40 K-ás áron lehetett igénybe venni. Társaskocsit, mely a vasútállomástól a szállodáig szállította az érkezőt, 0,40 K-ért lehetett használni. [Kovács 2000:60; Kiss 1894: 17]

17. kép: A Vadember Szálloda 1886-os eredeti homlokzati terve (bal) és alaprajza (jobb)

Forrás: MNL BaML IV. 1406. b. 3330/1886 [1886]

Az emeletes szálloda udvarából – ahogyan az majd minden modern szálláshelyre jellemző lesz – hiányzott a lovak és kocsik pihentetésére kialakított hely, mivel ekkor már a vendégek rendszerint vasúton érkeztek a Vademberhez. Viszont a szálló udvara nem volt üres; ugyancsak bevett szokásként kerthelyiséget létesítettek, amely nyári és téli eseményeknek is helyet adott. A szálloda elsőrangú magyar és francia konyhával rendelkezett, amit mindenki ismert a korban. A földszinten nem voltak boltok, kávéházak – hiszen szemben vele mindkét oldalon volt egy-egy –, csupán a konyhák, vendéglők kaptak ott helyet. Ugyanakkor 1909-ben az akkori bérlő kocsmát nyitott a szálloda Siklósi utcai (mai Bajcsy-Zsilinszky utca) oldalán; amely tevékenységet a helyi hatóságok előtt azzal indokolta, hogy a szálloda forgalma annyira visszaesett, hogy csak ezzel a kiegészítő tevékenységgel képes helyreállítani veszteségét. Bár erre engedélye nem volt Mayer Lajosnak, mégis sikerült kiharcolnia, és így tovább folytatta kocsmárosi és szállodai munkáját. Természetesen a vendégszobák az emeleten kaptak helyet. [PL 2010: 351–352; Kovács 2000: 60] Hozzá kell tenni azt is, hogy nemcsak a pécsi vasútállomással volt összekötve a szálloda, hanem pl. a szomszédos Pellérd községgel is; egy 1893-as menetrendből kiderül, hogy társaskocsi közlekedést tartott fenn a két település, amellyel a szállodák forgalmát növelték meg a vasútra igyekvő vendégekkel. [PN 1893. 03. 12]

A Vadember hamar bekerült a vendéglátói körforgásba. 1893. május 14-én este 8–11-ig hipnózis-estet tartottak; dr. Weisz Rezső, bécsi orvos egyik résztvevőjét olyannyira hipnotizálta, hogy ő minden gátlás nélkül teljesítette a doktor utasításait. [PN 1893. 05. 14] Szintén ez év júniusában tartott kerékpáros verseny díjkiosztója volt a szállodában; az este 8-kor kezdődő vacsorát előre összeállított menüről kérhették a résztvevők, amit a nyári kerthelyiségben tartottak. [PF 1893. 06. 07] Eseményt esemény követett; a pécsi királyi

törvényszék és járásbírótság tisztikara tartott bankettet elnökük tiszteletére alig pár nappal a biciklisták előtt. [PN 1893. 06. 15] 1891-ben a Szabó testvérek újdonságnak számító Árion hegedűjükkel varázsolták el a pécsi nézősereget. [PF 1891. 08. 08] Annyi eseményről számolt be a helyi sajtó, hogy felsorolni is lehetetlen; az atlétikai klub házavató ünnepséggel alakult meg [PF 1891. 10. 17], akik bankettet tartottak megalakulásuk után. [PF 1891. 12. 09] De, hogy a politikától se legyen mentes a helyszín, 1892-ben az ellenzéki választók tartottak gyűlést a nyári helyiségben; ahol az Erreth polgármesterségét támogató párt újra egyesülhetett. [PF 1892. 03. 15] De azért a pécsiek is tanúbizonyságukat tették a helyen: fellépett itt Darázs Miska pécsi népzeneész újonnan verbuvált zenekarával hosszú külföldi utazása után. [PF 1892. 07. 27]

18. kép: A Vadember szálloda 1910-ben (bal) és 2022-ben (jobb)

Forrás: MKVM [2021/c]; és saját fényképem

A forgalom és népszerűség magával hozta a rosszat is. Ezek közül kisebbik rossz volt az, amikor gondatlanság folytán kigyulladt a szálloda egyik szobája. A vendég feltehetőleg vagy rágyújtott, vagy gyertyát gyújtott, viszont a gyufát nem fújta el, csak gondtalanul elhajította. Szerencsére nem keletkezett nagy kár, mert hamar észrevették az esetet és eloltották a tüzet. [PN 1893. 05. 18] Gyaníthatóan lopás áldozatául esett Leopold Károly híres szekszárdi borkereskedő 1893-ban, akinek gyémántgyűrűje tűnt el az éjszaka folyamán; csupán sejteni lehetett, hogy álmában lopták meg. [PN 1893. 05. 03] És hogy valami izgalmas is történjen, 1892 elején Dréher Alajos pécsváradi közalapítványi számtartó minden várható előzmény nélkül agyonlőtte magát. [PF 1892. 01. 06] A Vadember is méltán kerülhetett be a pécsi hírekbe.

Bérlők és tulajdonosok között nem volt hiány. 1887-től özv. Mayer Józsefné birtokolta az épületet. Az első tulajdonos után Mihálovics György lett a szálloda, aki régi pécsi családból származott, korábban többezer holdas birtoka is volt a város környékén; 1895-ben már a város virilis jegyzékébe, mint legtöbbet fizető pécsi polgár került be. [PF 1894. 10. 16] Ugyanakkor pénzügyi problémába keveredett Mihálovics, aminek következtében elárverezték a szállót. [PN

1903. 10. 11] 1903-ban Dr. Mayer Lajos vásárolta meg, és ő irányította tovább. Ő volt az, aki másodlagos tevékenységgel bővítette szállodai működését. Egészen 1918-ig volt a szálló élén. A mintegy 60 éves pécsi szállodás halála előtt pár hónappal adta el a Vadembert. [PN 1918. 11. 05] Majd Büttner József vette át, aki ismert pécsi vendéglátós volt, s addigra már több pécsi szálláshelyet is vezetett. Az egyik cikk így számol be róla: „*F. évi szeptember hó elején átvenni kívánjuk Weiller M. Miksa és neje pécsi lakosok „Vadember szállodáját és éttermét”. Felkérjük ennél fogva fentnevezettek netáni hitelezőit, hogy ezen üzletből eredő követeléseiket legkésőbb f. hó végéig dr. Bíró Jenő pécsi ügyvédnél jelentsék be, mert később azokat már figyelembe nem vehetjük. Büttner József és neje.*”. [Dunántúl 1919. 08. 19] Úgy tűnik a pénzügyi probléma visszatérő jelenség lehetett a szálló történetében. Ugyanezen ok lesz felelős a következő tulajdonos esetében is.

A szálloda utóéletéről csupán annyit, hogy Büttner után Pécs város birtokába került az ingatlan. Miután a város átalakította az épületet, az az Erzsébet Tudományegyetem kezébe került, amely intézmény a leánykollégiumát helyezte itt el. [MNL BaML IV. 1406. h. „F” 27478/1936] Mind a mai napig áll a Vadember épülete, amelyben ma a Nemzeti Adó és Vámhivatal működik.

6.3. Nemzeti Szálloda

Távolodva az említett kereszteződéstől a belváros irányába, egyre több szálláshellyel találkozhattunk. A Széchényi téren továbbra is megtartották a heti vásárokat és piacokat, így érthető, hogy az elszállásolható vendégek számának is növekednie kellett. A dualizmus kori építkezési hullámban nem csak a megnövekedett kereslet, hanem az az intézkedés is szerepet játszott, amely adómentessé tette a tulajdonost egy-egy épület felhúzása után meghatározott időre, bizonyos előírásokat betartva.

Az 1890-es években a belvárosi szállodák az akkori Deák utca 3. szám alatti (mai Jókai utca 3.) Nemzeti Szállodával bővültek. [15. kép] Weindorfer János a pécsi vendéglátás egyik ismert alakja volt, mert legteljesebb mértékben igyekezett szállodájával kielégíteni a kor igényeit, hiszen szálláshelyek mellett éjjelig üzemeltetett konyhát, kávéházat és még báltermet is nyitott vendégei számára. [PL 2010: 21] E törekvések mutatják a megváltozott felfogást a fogyasztókról, illetve azt is, hogy csak úgy lehet megnyerni újabb és újabb tömegeket, ha újítunk. [Kovács 2000: 44]

Fennmaradt források és sajtóhírek 1902-re teszik a Nemzeti Szálloda és Kávéház megépülését. Feltehetően ezelőtt az épület nem szálloda szerepét tölthette be, vagy ha igen, akkor a tulajdonos nagyon hamar felismerte, hogy átépítésre van szükség. Weindorfer János 1902. február 18-i építési kérvénye egy emeletes lakóház építéséről szólt, amelyben a szokásos procedura részeként kérvényezte a helyszíni szemlét, valamint a csatolt tervrajzok megvizsgálását. Az alaprajzi iratok címe: *„Tervrajz egy újonnan építendő emeletes lakóház és a földszinten kávéház Deák utca 3. szám Tek. Weindorfer János úr részére”*. Természetesen a városi tanács engedélyezte az építési munkálatokat; így a W. Antal és Schneider Mária művezetők által tervezett és kivitelezett munkálatok 1902 augusztusára már biztosan elkészültek. [MNL BaML IV. 1406. e. „C” 6352/1903]

Az egyemeletes szálloda alsó szintjén kapott helyet a Nemzeti Kávéház, amely a pécsi lakosság egyik közkedvelt helyszínévé vált. Az alaprajzokból tudjuk, hogy a kávézónak két konyhája is volt. Udvarából kikerültek a kocsiszínek, istállók, helyettük viszont a későbbiekben kerthelyiséggel, tekepályákkal és egyéb kiszolgáló épületekkel bővült a terület. A szálló emeletére kerültek a vendégszobák, valamint egy terasz is, amely valószínűleg különterem lehetett. A nyolc vendégszobáért egységesen egy személyre 2 K-át, míg kettő vendég után 3,60 K-át számoltak fel. Nappal 1 K-át kóstált egy szoba, akárcsak bárhol máshol Pécs városában. Pótágyért 1,20, fűtésért pedig 0,60 Koronát kért el a tulajdonos-bérlő. Az épület homlokzata szinte beleolvadt az utcavonalba. Egyáltalán nem volt hivalkodó, mégis a belvárosi látkép szép épületévé vált. [Kovács 2000: 44]

19. kép: A Nemzeti Szálloda és Kávéház homlokzata 1903-ban (bal) és 2022-ben (jobb)

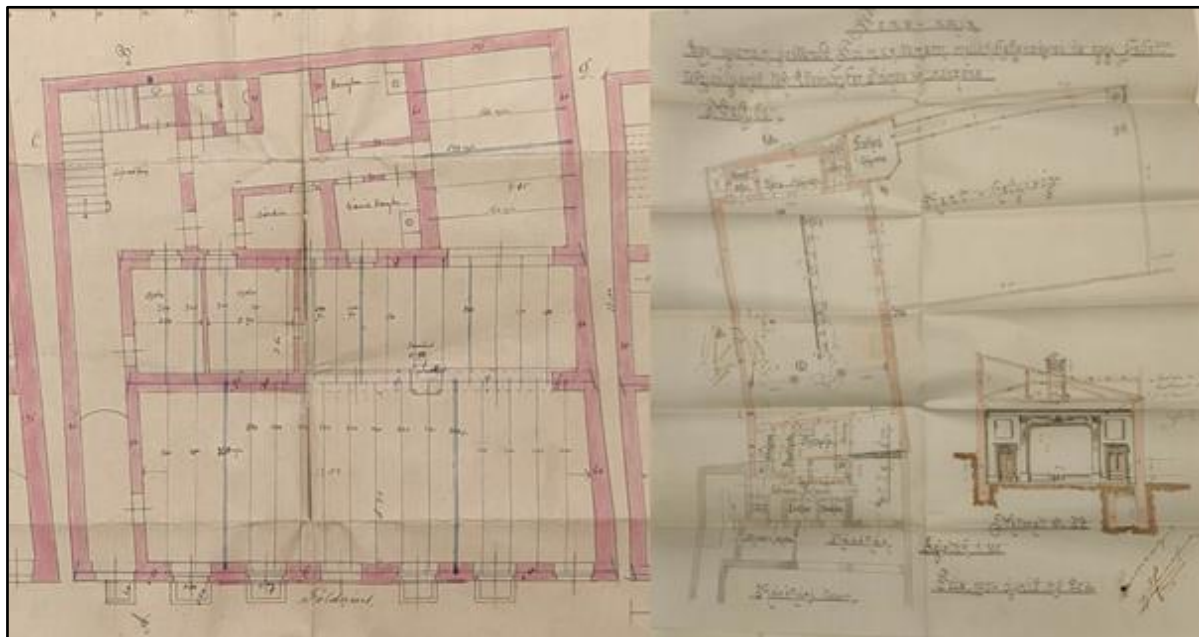
Forrás: MNL BaML IV. 1406. e. „C” 6352/1903; és saját fényképem

A megnyitót Weindorfer így közölte a helyi lapok főoldalán: *„Van szerencsém a helybeli, valamint a vidéki nagyérdemű közönségnek becses tudomására hozni, hogy Pécsett, Deák utca*

3. szám alatt, saját házamat felépítettem, annak helyiségeit minden tekintetben a mai kor igényeinek megfelelően berendeztem és Nemzeti szálloda és kávéházamat f. évi augusztus hó 30-án, szombaton este GARAY FERKÓ újonnan szervezett zenekara közreműködése mellett ünnepélyesen megnyitom. Kitűnő kávéházi és vendéglői italok. Ízletes magyar konyha. Pontos kiszolgálás. Mérsékelt árak. Az igen tisztelt utazó közönségnek csinosan berendezett szobák mérsékelt árak mellett állanak rendelkezésre. Külön terem egyletek és társaságok részére. A nagyérdemű közönség becses pártfogását kérve, maradtam tisztelettel Weindorfer János tulajdonos.”. [PK 1902. 08. 28] Nagyjából hasonló hirdetésekkel hívta fel a város lakosságát a Munkás és egyéb lapokban is. [Munkás 1902. 08. 31]

1904-ben a komplexum egy bálteremmel és fedett tekepályákkal bővült. Ez alkalommal ifj. Himmel Ferencet kérte fel Weindorfer János, hogy tervezzen és valósítsa meg egy olyan zenés-táncos helyszínt, amellyel igazán kiemelkedhet a pécsi szállodák kínálatából. Mivel az utcafronti földszint már használatban volt, csakis az épület udvara felé lehetett bővíteni, így a táncterem és tekehelyiség is itt kapott helyet. Az építkezési munkálatok közben néhány fellebbezés érkezett a szállodával szemben, de végül is az építkezések folytatódtak, és soha nem is történt komolyabb probléma, így az augusztusra elkészült épületrész valóban egyedülállóvá tette a Nemzeti Szállodát vendégei előtt. [MNL BaML IV. 1406. e. „C” 11907/1904]

20. kép: A Nemzeti Szálloda 1903-as alaprajza (bal) és bővítése 1904-ben (jobb)

Forrás: MNL BaML IV. 1406. e. „C” 6352/1903 és
MNL BaML IV. 1406. e. „C” 11907/1904

A kialakított vendégtereknek és az itt tartott eseményeknek köszönhetően szívesen látogatták a pécsiek ezt a vendéglátóhelyet. Garay Ferenc pécsi zenész mindennap élőzenével várta a vendégeket a kávéházban. Színház után hideg és meleg vacsorát ehettek az egész éjjel nyitva tartó szórakozási helyen. [UPU 1903. 02. 07] De tartottak hangversenyt is a vendéglő falai között 1902-ben. [PK 1902. 09. 18] És ne felejtsük el megemlíteni azt a megnyitót, amikor az újonnan elkészült táncteremben tartottak Lassalle-ünnepélyt; az eseményre minden szakmabeli, a munkásréteg tagja meghívást kapott, ahol Lassalle Ferdinánd politikai tevékenységét ünnepelték. [Munkás 1904. 08. 28] S természetesen az összes nevesebb bálók, farsangok és estélyek is helyet kaptak a szállodában.

Az éjjeli nyitvatartási rend a bajt is vonzotta, s 1910-re már a „*Fujtógató*” jelzőt is kiérdemelte a szálloda. 1908-ban kettős gyilkosság (öngyilkosság és gyilkossági kísérlet) történt a szálloda emeleti 5. számú szobájában. A szerelemből elkövetett bűntett mindkettőjük életébe került. [PN 1908. 02. 14] Még egy esetet kiemelve: 1915-ben egy 19 éves parasztfiú kétféle lopásért lett elítélve. Egy özvegytől ellopott pénzét a Nemzetiben költötte el, nagy részét mulatozás közben. Ha ez nem lenne elég, az akkori fizető pincért viszontcsalással vádolták meg, miután az eredeti ár többszöröséért értékesített ennek a fiatalnak, akit aztán az ügy végére 3 éves fogházra ítélték. [PN 1915. 08. 19]

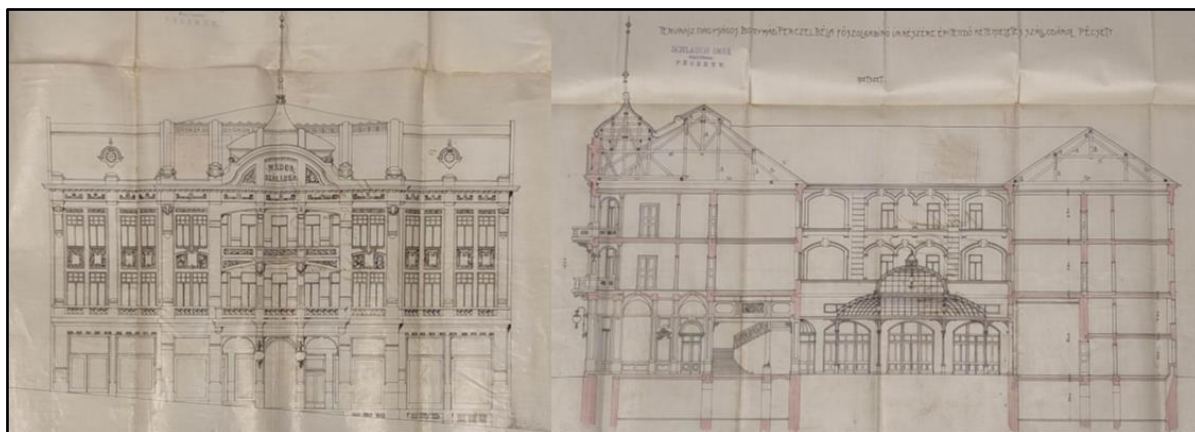
Miután a szálloda hírneve esésnek indult, 1912-ben Winter Adolf vette át igazgatását. Úgy gondolta, hogy kapcsolatai és szerződései révén a mozifilmvetítéssel kiegészített kínálat majd helyreállítja a szálló dicsfényét. Habár a törekvések korszakalkotónak bizonyultak, mégsem vezettek érdemi előre lépéshez, és így a szálloda utóélete is megpecsételődött: azt tudjuk, hogy 1921 után már nem üzemelt. [PL 2010: 21–22; PN 1912. 04. 07] Weisz bérleti szerződése után, a szálló minden helyiségevel együtt Weindorfer örökösei kezébe került. Az 1920-as évek szokásainak megfelelően a Weindorfer-testvérek kérvényezték az utcafronti épületrész emeleti bővítését és a volt szállodai szobák bérházzá való átalakítását; ezt természetesen a város engedélyezte is a lakásínség miatt. Az átalakított épületben 10 lakás kapott helyett, amelyért cserébe a testvérek adómentességet kaptak. [MNL BaML IV. 1406. h. „F” 67/1928]

6.4. A Nádor Szálló megújulása

Ha a modern szállodaiparról, a vendégközpontú gondolkodásról beszélünk, akkor ki kell emelnünk a Nádorhoz átépítését. A régi épületről Schönherr Mihály haláláig tudunk. Ekkorra régi fénye már megkopott, és a korábbi innovatív törekvéseknek nyomát sem látjuk. Miután az

előző tulajdonos tragikus körülmények között életét vesztette, vagyona második feleségére és leányára, Erzsébetre szállt, aki megörökölte a szállodát is. Férje, Perczel Béla bonyhádi főszolgabíró úgy döntött, hogy a szállodát fel kell újítani. Perczel a leendő bérlővel, Schaffer Bélával és Schlauch Imre, pécsi építésszel együtt utazott a fővárosba, hogy az ottani szállodákat tanulmányozzák, és valamivel visszafogottabb, de megvalósítható formát hozzanak Pécsre. Leginkább a budapesti Hotel Pannonia tetszett meg nekik, ami több helyiség alapjául is szolgált a tervezés alatt. A vállalkozói magatartásáról árulkodik, hogy még a tervezési folyamatok előtt információt gyűjtött, mégpedig onnan, ahol a legtöbb innováció történt ezekben az időkben, a fővárosban. Perczel a tervezés alatt figyelt arra, hogy a megvalósítandó épület a kor minden igényének megfeleljen, és a lehető legtöbb innovációt emelte be. [PL 2010: 10; Kovács 2000: 48] És hogy a bérlőről is szót ejtsünk, Schaffer Béla valóban a vidéki turizmus egyik fontos alakja volt. A korabeli lapok így írnak személyéről: „Hogy ezzel a szállodával nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy megszűnt idegenforgalmunk egy nagy akadálya, szállodáink elégtelen volta, ezért hálára kötelezte az egész várost, de hogy azt Schaffer I. Béla bérlő oly pompával rendezte be, hogy most nincs ily szálloda magyar vidéki városban, az már Schaffernek, a pécsi kávéházi élet megteremtőjének érdeme, aki (...) tőkét nem kímélve oly szállodát létesített, mely Pécsnek a jövő évtizedekben várható fejlődésére és az eddigi idegenforgalmat messze fölülmúló idegenjárásra is tekintettel volt.”. [PN 1902. 11. 19] Ebből a leírásból látszik, hogy a bérlő maga is osztotta a tulajdonos nézetét, hogy valami innovatív szolgáltatást kell létrehozni. S bár az utazó közönség még nem ismerte fel ennek minden előnyét, csakis ez az út vezethetett a sikeres szállodaiparhoz.

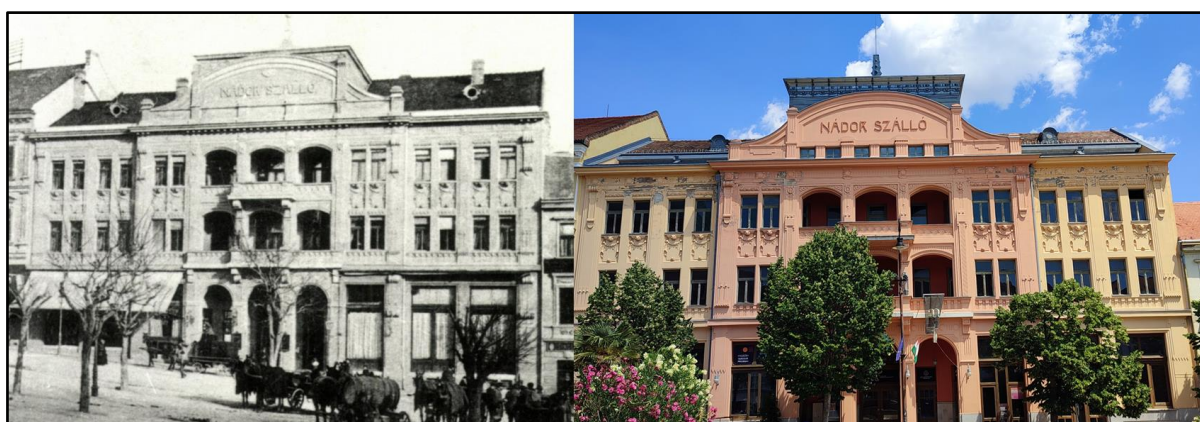
21. kép: A Nádor Szálló 1902-es homlokzati (bal) és hosszmetzeti (jobb) terve

Forrás: MNL BaML IV. 1406. h. „F” 2935/1935

Az újonnan létesítendő szálloda sokkal grandiózusabbra sikeredett, mint elődje. A tervek szerint a földszinten a főbejárat mellett kávéházat, a kapu másik oldalán pedig kéttermes vendéglő-sörözőt nyitottak. Az udvaron építették fel a szálló télikertjét, három nagyobb különszobával. Emeletenként 26 vendégszobát, az udvar felőli félemeletben pedig 5 vendégszobát alakítottak ki, így összesen 57 szobával Pécs legnagyobb szállodája támadt fel hamvaiból. És ha ez még nem lenne elég, a modern életből megszokott lakosztályok elődjei is megtalálhatóak voltak; az udvar felőli középső szobák valóban minden kényelmet kielégíthettek. [Kovács 2000: 48–49]

22. kép: A Nádor Szálló 1910-ben (bal) és napjainkban (jobb)

Forrás: MKVM [2021/d]; és saját fényképem

1902. november 20-án, csütörtökön nyitotta meg kapuit az új Nádor Szálló. A névváltással egyaránt megtartották a régi vendégfogadó nevét, de a hagyományos vendéglátással szakítva a modern szállodaiparra szerettek volna utalni a „Szálló” megnevezéssel. A kivitelezők névsorában neves, pécsi iparosokat találunk: Schlauch Imre építészet, Hoffmann Lajos asztalos, Kindl Ferenc lakatos és vízvezetéki munkálatok, a pécsi villamostelep villanyosítási munkálatok, Auber Gyula konyhafelszerelési tevékenységek, Buday Béla festés, Csukás Zoltán bádigos munkák, Lauber Rezső tetőfedés és még sokan mások szerepelnek a listán. Mintha minden pécsi közösen dolgozott volna egy olyan nagy projekten, amelyet még senki sem látott a városban. De ezen túlmenően a belső szoba-berendezések és a teljes szálló leltárában megtalálható összes terméket pécsi kereskedők bevonásával valósította meg Schaffer, kivéve a szobák bútorzatánál, mert ott horvát és bécsi cégekre támaszkodott, gyorsaságukra hivatkozva. [Kovács 2000: 49–50; PN 1902. 11. 19]

A korabeli sajtó leírása szerint a pécsi, romantikus stílusú épület valóban minden igényt kielégíthetett. A kávéház falain velencei tükrök, gobelinek és vastag, üvegből készült

kalaptartók voltak. A teremben 4 darab Bothe und Ehrmann féle billiárdasztal várta az oda betérőket. Pilseni sört szolgáltak fel, amely nem volt gyakori ekkoriban. A bejárattal átellenben található, valamivel kisebb söröző és vendéglő helyiséget fával burkolták. Itt villásreggelit szolgáltak fel a Nádor kiváló konyhája révén. Ha beljebb megyünk, a bejárattal szemben a fővárosi Hotel Pannonia mintájára létesített télikertbe lépünk, amely felszerelését tekintve üti budapesti rokonát: mozgatható üvegtáblák (amelyek átengedik a napfényt), nyáron teljesen elvihetők a szabad ég útjából, a tér közepén szökőkút állt. Innen olyan különszobák nyílnak, amelyek összekapcsolhatók egymással, akár csak a jelenkori konferenciatermek ösei. A teljes „udvar” -on könnyedén megvendégelhető volt 150 ember. Az épület bal oldalán van az a lépcsősor, amely a szobákba vezetett. Magáról a szállodáról a korábban hivatkozott cikknek is az a véleménye, hogy úttörő volta miatt még nincs meg hozzá a megfelelő kereslet, habár az fel fog zárkózni az egyébként idegenekre nagyban építő Nádorhoz, és Pécsen azok is fel fogják keresni, akik eddig még nem tették. Magán a megnyitón Kórody Gyula zenekara játszott. [PN 1902. 11. 19]

Az itt megtartott társas estélyek, ünnepségek, multságok, hangversenyek és bálók a pécsi vendéglátás legkiemelkedőbb szállodájává tették a Nádort, ahol aztán a keresleti oldal méltányolta is a kínálat sokszínűségét, törekvéseit. A legismertebb és leglátogatottabb szálláshellyé vált a Pécs legnagyobb vendégcseregét befogadni képes szálló. Természetesen, mint nagyforgalmú hely, elkerülhetetlen volt, hogy valamilyen büntett vagy lövöldözés ne fordulhasson elő falai között. Viszont a megfiatalodott ingatlan a tradicionális vendégfogadással köszönőviszonyban sem volt. Az 1845-ös épületből azért néhány elemet megtartottak: *„Az 1902-es átépítéssel a régi főhomlokzat teljesen megsemmisült ugyan, de a klasszicista épületből megmaradtak részletek, melyek az új hotelben a mai napig megtalálhatóak. Ilyen a fölépcsőház tere. Pillérekkel osztott, félköríves záródású nyílások, az oldalsó folyosókhoz kapcsolódó lépcsőházat kísérő falsávok (...)”*. [PL 2010: 10–11]

Schaffer Béla bérlő 1905-ben hunyt el. A haláleseti felvételéből kiderült, hogy mekkora vagyonnal rendelkezett. Mivel a Nádort ő maga rendezte be, a korabeli értékbecslőknek nem volt könnyű dolguk. Teljes hagyatékként 22.547 K-át, míg hátralevő teherként 11.884 K-át és 47 fillért állapítottak meg. A tiszta hagyaték 10.662,53 K volt, amelyet lányai Schaffer Margit és Bella, valamint felesége örökölték. A hagyatéki eljárás után a vagyon a családban maradt. [MNL BaML IV. 1409. b. 5041/1919]

Újból férjezett özv. Schaffer Béláné-Bedő Ferenc 1908-ig volt a bérlő. Őt követi ifjabb Krausz Béni 1911-ig, majd Pain Emil, aki 1918-ig bérelhette a szállodát. A tulajdonos továbbra is Perczel Béláné Schönherr Erzsébet volt, aki férje halála után családi vagyonként tartotta meg a Nádort. Itt jegyezném meg, hogy a Nádor épületét a későbbiekben még többször felújították és egészen az 1990-es évekig szállodaként funkcionált. Az időszerű felújítások elmaradása és a nem létező pénz ellenére az épület még mindig áll a Széchenyi tér 15. szám alatt. Homlokzatát 2010-ben felújították egy európai programsorozat részeként, de belső tere sajnos lényegében semmire sem használható, romos állapotban maradt. Ettől függetlenül korának legelőkelőbb hotelje volt egészen a Pannónia megépültéig, 1915-ig.

6.5. A Pannónia Grand Hotel

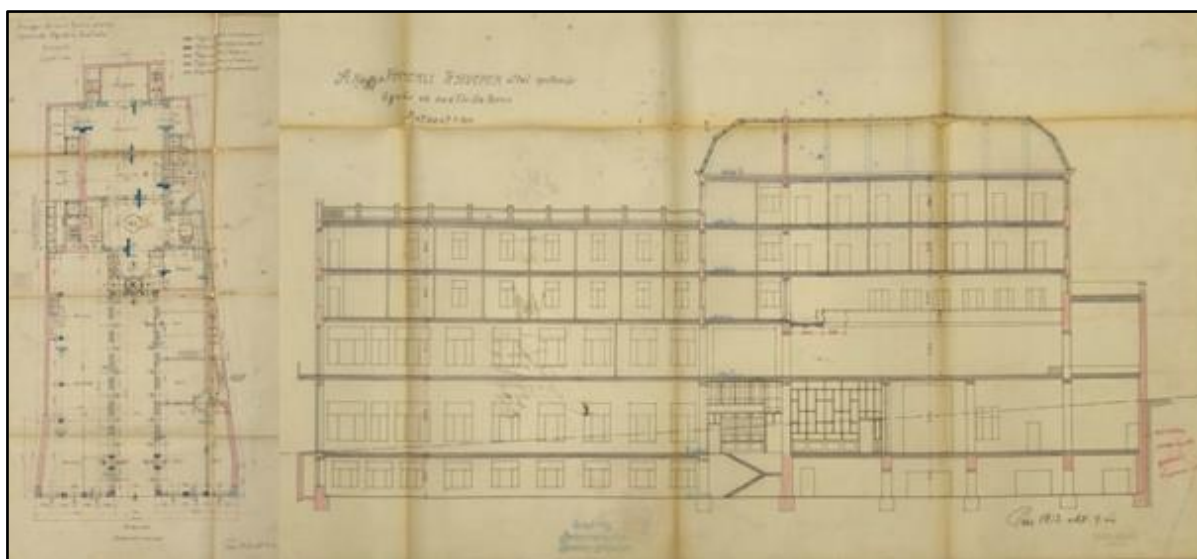
Áttekintésünk végén bemutatjuk az 1915-ben megépült Pannónia Szállót. A Király utca 5. szám [15. kép] alatt levő épület kezdetben a Hamerli kesztyűgyárosok kesztyűs- és tímárműhelye volt, amelyről sok levéltári forrás maradt fenn. Ezekben például faraktár létesítésére kértek engedélyt a testvérek a várostól, vagy éppen az épület alján található helyiséget kívánták átalakítani bolttá. [MNL BaML IV. 1406. b. 5399/1897; MNL BaML IV. 1406. b. 3790/1894]

Miután 1895-ben meghalt Hamerli János, „a kesztyű atyja”, hagyatékát Hamerli Imre és István vitték tovább, majd István halála után 1903-ban Károly lépett a helyére. Az addigra már európai hírnevű család tagjai a pécsi polgárság fontos személyei voltak. A jól jövedelmező üzleti tevékenység megfelelő megélhetést biztosított mindenki számára a családban. Majd 1911-ben a Hamerli testvérek édesanyja, Szalay Flóra is elhunyt. Ennek következtében, az addig osztatlan vagyont a megmaradt örökösök között egyenlő részben felosztották. Ez adott lehetőséget a már akkor jó üzletemberi tulajdonságairól híres Hamerli Imrének arra, hogy megvalósítsa régi álmát, egy olyan szállodát, amely Pécs legimpozánsabb szállodája lehet. [Trebbin 2003]

Hamerli saját tőkével és idegen tőke bevonással kívánta felépíteni a hotelek hoteljét. Az 1900-as évek gazdasági helyzete jó háttérrel adott: a virágzó pénzügyi rendszer, a bőséges kínálat és a részvénytársaságok szaporodása pedig csak tovább erősítette a vállalkozói motivációját. Helyszínül a családi régi telket választotta, amelyet újabb területvásárlások után megfelelőnek ítélt a grandiózus szálloda felépítésére. A Károllyal közösen örökölt családi birtokon található épületet Imre elbonttatta, majd ahogy az új hotel megépült, a vagyonközösséget felbontotta testvérével. [Nagy 2010: 137–138] Terveit Pilch Andorral, Pécs

egyik legismertebb építészével készítette el 1912-ben, majd Jaulus Gyula fővárosi műépítési és építkezési vállalkozóval vágtak bele az álom megvalósításába. Habár 1913-ban már állt az épület váza, az építési munkálatok megtorpantak. Az 1914-ben megkezdődött és elhúzódó háború romló viszonyokat teremtett. Alapanyagellátási gondok alakultak ki, emiatt csúszások keletkeztek az ütemtervben, de végül is 1915-ben sor került a szálloda átadására. Az első világháború eseményeinek hatására a megnyitót szolid, csendes körülmények között tartották. A szálloda bérlője Horthy Balázs szállodai és éttermi szakember volt, akivel már 1911-ben szerződést kötött Hamerli. [Kovács 2000: 54–55]

23. kép: A Pannonia Szálló földszinti alaprajza (bal) és hosszmetseti képe (jobb)
az 1912-es tervekből

Forrás: MNL BaML IV. 1406. h. „F” 3163/1930

Az elkészült 5 emeletes szálloda valóban a pécsi vendéglátás remeke lett. Az U alaprajzú hotel homlokzata historizáló motívumok mellett már a szecesszió nyomait is mutatja. Maga az épületkomplexum annyira újszerű, hogy valóban párját ritkítja. A 74 szobával rendelkező szálloda a város legnagyobb hoteljévé lépett elő. Földszintjén emeletes kávéházat nyitottak Pannonia Kávéház néven, amelynek emeletén és alsó szintjén elkülönítették a szórakozást a kávézástól. A Pécsi Napló így írt az emeletes kávéházról: „A kávéházi helyiségből széles, puha járású lépcső vezet az emeleti billiard és játéktérbe, gondoskodva van itt kellő szellőztetésről és légfűtésről, villamos és gázvilágításról, kényelmesek a mellékhelyiségek, ragyogóan tiszta most is a konyha- helyiség és az is fog maradni.”. [PN 1915. 06. 18] Egy másik cikk így ír a földszintről: „A jobb szárnyat (U alakú épület) földszinten négy üzlethelyiség foglalja el. A balszárny teljesen kávéház. Elkülönített ruhatára van, ahová a kiszolgáló pincérek

külön díjazás nélkül fogják elhelyezni a látogatók felöltőit. A kávéházból, amelynél nagyobb így is alig van Pécsen, fával burkolt lépcsők vezetnek a föleleltre, amelyen ugyanolyan terjedelemben még egy kávéházi helyiség áll a közönség szórakoztatására. A tulajdonos itt fogja 5 amerikai rendszerű billiárdasztalát fölállítani. Úgy ezt a helyiséget, mint az alsót is, az oldalfalakon mahagóni faburkolat védi és disziti.”. [PUL 1915. 05. 02]

Az alsó szinten kapott helyett továbbá a kiváló konyhával felszerelt vendéglő is, amely önmagában is a város legrangosabb éttermei közé lépett elő. Volt az épületben egy 22 m hosszú és 12 m széles díszterem is, amelyet fehér gipsszel ízlésesen burkoltak. Az egész földszinti komplexumot – amely föleleletes megoldása miatt kissé csúsztatott – egy tágas csarnok forrasztotta egésszé egymással. A teljes belső teret a Zsolnay gyár termékei díszítették. És ha ez még nem lenne elég, kissé süllyesztve egy sörccsarnok is helyet kapott az épület lábánál, amellyel ugyan az utcaszint alá került a helyiség, de a megoldott szellőztetésnek köszönhetően mit sem vett el a mahagónival burkolt élvezeti értékéből, ahol az Első Magyar Részvénytársaság sörözőit kizárólag itt mérték a városban. A következő 3 emeleten ügyes térkihasználás mellett lettek kialakítva a vendégszobák, szám szerint 74. Szinte mindegyik ablak valamilyen szabad térre nézett, amely az U alakú alaprajz sajátossága. A szobák felszereltségéről így írtak: *„A szobák valamennyien új, fényezett világos szürkefa bútorokkal vannak felszerelve, a megfelelő tornette és a kényelmi darabokkal. Email mosdatálai fölött állandóan meleg és hideg víz áll a vendégek rendelkezésére. Ezen kívüli minden emeleten 2–2 fürdőszoba.”. [PUL 1915. 05. 02]* És ha ez még nem lett volna elég, a tetőre felvonó vezetett [MNL BaML IV. 1406. e. „C” 16982/1915], ahol az egyik szárnyon egy vendéglő, a másikon pedig egy úgy nevezett *„roof garden”*, tetőterasz kávéház kapott helyet. [PL 2010: 71; Kovács 2000: 54–56; MNL BaML IV. 1406. h. „F” 3163/1930; PN 1915. 06. 18]

Talán ebből is érzékelhető, hogy a Nádor magas szintjét megugorva sikerült egy olyan szállodát építeni Hamerlinek, amilyen minőségileg eddig nem létezett Pécsen. Ezek a látens igények kielégítésére tett próbálkozások különítik el Hamerli Imrét a többi vállalkozótól, és ezáltal egy olyan innovatív és újító szándékról tesznek tanúbizonyságot, amelyet a korban nem sokan birtokoltak. A szállodáról az újságírók is úgy gondolták, hogy valóban meghaladja korát, és még nem igazán értheti a közönség, hogy mi is történt. A tulajdonos elképzelése az volt, hogy amint véget ér a háború, az idegenforgalom fejlődésnek indul és biztos befektetés révén a szálloda szolid megélhetést fog biztosítani, valamint olyan megtérülést, amellyel újabb és újabb vállalkozások finanszírozhatók a jövőben. Valószínűleg az építkezést az is motiválhatta, hogy a felépült szálloda 15 éves állami- és községi házádo mentességet kapott.

24. kép: A Pannónia Szálloda 1930-ban (bal) és 2022-ben (jobb)

Forrás: <https://mandadb.hu/> (Letöltve: 2022. 11. 14); és saját fényképem

Talán említeni is felesleges, hogy a Pannóniát a pécsiek hamar felkarolták; számtalan eseménynek, estélynek, hangversenynek, találkozóknak adott otthont; ami érthető, hiszen a város egyetlen olyan épületéről beszélünk, amely minden helyiségében együttesen akár ezreket tudott fogadni egyszerre. 1915 decemberében Miklós napján összejövetelt tartottak Zsolnay Miklós tiszteletére a Pannónia vendéglőjében. [PN 1915. 12. 07] Ugyanezen év karácsonyán „*Elit-művész hangversenyt*” rendeztek, amelyen számos neves művész is fellépett. [Kovács 2000: 55] Az évet a háború által megcsönkített Pécsi Dalárda zárta, ugyancsak a hangverseny teremben, amelyet szép számú látogató tekintett meg. [PN 1916. 01. 01] És ez csak néhány volt azokból az eseményekből, amelyeket itt tartottak, annak ellenére, hogy maga a szálloda a háború alatt nyitott meg.

Utóéletéről érdemes megemlíteni, hogy a háborús következmények, Pécs szerb megszállása, a trianoni békeszerződés olyan helyzetbe hozta a várost, amely még a legnagyobb vállalkozókat sem kímélte. A fejlődés megtorpanása, a megcsappant forgalom likviditási gondokat okoztak Hamerlinek, aki nem tudta tovább fizetni a kölcsönkért idegen tőkét, így 1921 végén a többségi tulajdonjog a Dunántúli Szállodai és Élelmiszerüzemi Rt. kezébe került. Majd 1924-ben teljesen kivásárolták Hamerli Imrét, aki így elvesztette szállodáját. [Trebbin 2003]

7. Összefoglalás és eredmények

Kutatásom során a 19. századi pécsi idegenforgalom és vendéglátás fejlődését vizsgáltam, kifejezetten a vendégfogadásra és a szállodaiparra koncentrálni. Bemutattam, hogy a vendéglátás gazdasági ágazata milyen gazdasági környezetben milyen lehetőségekkel bírt. A pécsi fogadók, később hotelek áttekintésével igyekeztem minden szálláshelyről hasonló logika alapján írni. Először a megnevezett épületek elhelyezkedéséről és röviden előzményéről írtam, majd magáról az épület külleméről és belső felépítéséről számoltam be, amit azután a vendégekre való utalásokkal, és a velük, valamint az általuk látogatott szállodákkal történt eseményekkel töltöttem meg. Fontosnak tartottam a tulajdonosok és bérlők bemutatását, valamint a szállók utóéletét is megemlíteni.

A 19. század, s főleg a dualizmus korabeli gazdasági fejlődés Magyarország aranykora volt. Az országon belül világosan látszik, hogy Pécs, illetve a térség gazdasági jelentősége a korábbiakhoz képest miként növekedett az 1867-es évre. Ez a változás nemcsak a mezőgazdaságot, az ipart, a kereskedelmet és a pénzügyi életet egyaránt érintette, de nagy hatással volt a pécsi vendéglátásra is.

Kutatásomból kiderül, hogy Pécsnek a 19. században számos tradicionális fogadója volt. Ilyen volt a Magyar Korona, a Fehér Farkas, vagy akár a Mátyás Király. Ezek olyan földszintes vagy egyemeletes épületek, amelyeket kívülről alig különböztetett meg egy-egy részlet; egyszerű, cseréptetős építmények voltak, amelyek általában nagy kapuval rendelkeztek, amellyel a korszak lóvontatású közlekedése hozzáférhetett a szállók udvarában kialakított istállókhöz és kocsiszínekhez. Maguk az épületek alacsony számú, biztonságos és zárható vendégszobákkal, meleg konyhával és csapszékkal, valamilyen egyszerűbb szórakozási móddal elégítették ki a korban megszálló vendégek igényeit. Ahogyan haladunk előre az időben és elérünk a gazdasági fellendülés időszakába, azt látjuk, hogy sorra nyílnak meg azok a modern szállodák, vendéglők, kávéházak és szociális események helyiségei, amelyek már nemcsak alapszükségleteket elégítenek ki. Az 1845-ben emelt Vendégfogadó a Nádorhoz átmenetet képez azon két rendszer között, melyek közül az időben korábbi hordozza a vendégfogadás jegyeit, de már egyértelműen valami új és szokatlan forma volt a városban. A Vadászkiirt és a Vadember voltak ugyanakkor az első mai értelemben vett szállodák. Nemcsak a megnövekedett szobaszám mutatja, hogy már komoly üzleti tevékenység volt a szállodaalapítás, de maguk a tulajdonosok-építetők megváltozott gondolkodásmódja is megfigyelhető esetükben. A felépült, meglehetősen gazdagon díszített hotelek építészeti szempontból is remekműveknek

tekinthetőek. Minél közelebb kerülünk az első világháború éveihez, annál több innovációt figyelünk meg ezekben az épületekben; elég csak a Nádor Szálló feltámadására gondolni, a villanyosításra, kialakított téli kertre és kávéházra, vagy akár a Pannonia hideg-meleg vizes fürdőszobáira, felvonójára, vagy éppen központi fűtésére, amellyel 1915-ben egyedülálló szállodai komplexumnak minősült Pécssett.

Első kutatási kérdésemre válaszolva azt állapítottam meg, hogy a gyors népességnövekedéssel egybekapcsolódó gazdasági fejlődés korszaka egy magasabb városi életszínvonalat eredményezett. A pécsi vendéglátás a mintegy félévszázados konjunktúra időszaka előtt elmaradott volt, ugyanakkor hatalmas fejlődési lehetőségeket rejtett, amit a helyi vendéglátósok nem használtak ki. Kínálatukat a kereslet igényeihez igazították, nem törekedtek semmilyen más szükséglet kialakítására, és nem gondolkodtak annyira előre, hogy mit is lehetne kínálni a szolgáltatásokat igénybe vevőknek. A szállodás és vendéglős szerepkör egy viszonylag stabil megélhetési formának látszódott, amit az is mutat, hogy apránként ugyan, de történtek kísérletek fejlesztésekre, építkezésekre a fogadókban is. Természetesen ezek az építkezések, átépítések vagy felújítások eltörpültek az 1867 után bekövetkezőktől. A Kiegyezés utáni időszak képe radikálisan eltért az addig megszokottaktól. Az új korszakban épült modern szálloda alapítások korában a megerősödött polgárság igényelte a mindennapos kávéházak meglétét, a megbízható meleg konyhát és az olyan eseményeket, amelyeken esténként részt vehettek. A tulajdonosok sok esetben helyi tőkés polgárok és vállalkozók voltak.

Másodszor a modern szállodaépítés hátterében egyértelműen olyan tulajdonosok álltak, akik üzleti céllal fektettek be. Sok esetben a pénzügyileg megerősödött pécsi polgárságból kikerülő vállalkozók más ágazatban szereztek elengedő tőkét, ami lehetővé tette számukra a beruházás kivitelezését. Hirschfeld Sámuel, Weindorfer János, Schönherr Erduárd, Hamerli Imre mind-mind más területeken megszerzett forrásból vagy a végén már kölcsönökből voltak képesek finanszírozni a hotelek megépítését. Vállalkozói attitűdjük belső motivációi a megtérülő biztos pénzszerzésen kívül sok esetben személyes céljaikkal is egybefonódott. Ezek az emberek hamar felismerték, hogy bérleti viszonyal járadékos bevételre tehettek szert viszonylag alacsony kockázat mellett. Folyamatosan keresték az innovatív szolgáltatásokat, kínálatot, az újítást, és olyan látens igényeket igyekeztek kielégíteni, amelyek még nem léteztek ekkor Pécs városában.

Végül arra a következtetésre jutottam, hogy főleg az 1880-as évektől kezdve a háborúig hatalmas változás ment végbe. A modern igényeknek megfelelő szállodák sora nyílt meg, amelyek minőségi és megbízható szolgáltatásokat kínáltak a vendégek számára. A gazdasági

versenyben a szállók igyekeztek újabb és újabb tömegeket bevonni hirdetésekkel, felhívásokkal stb. A vendégfogadók némileg visszaszorultak, hiszen nem voltak képesek lépést tartani a hotelekkel. A fejlődés érdekessége, hogy a hagyományos és modern szemlélet együtt létezett. Ez nem feltétlen volt probléma, hiszen a folyamatosan növekvő látogatószám (ami a 19. század végi országos vásárok alatt a milliós nagyságrendet is elérte) megkövetelte Pécs összes elérhető szálláshelyét.

Saját eredményemnek tekintem, hogy sikerült bemutatnom a maga teljességében egy olyan gazdasági ág fejlődését, amely a jelenben és a jövőben is nagy potenciállal bír. A kutatás során bemutatott régi és új szemlélet és gazdasági környezet adta lehetőségek magukért beszélnek. A hagyományos vendégfogadás elavuló rendszerét a modern szállodaipar váltotta, számos újítással együtt. A „szállodának lenni”, mint üzleti tevékenység a századfordulóra olyan vállalkozói formává alakult át, amely magasabb társadalmi megbecsültséget is hozhatott. A tőkés pécsi vállalkozók – nagyrészt az iparból kikerülve – járadékszerű bevételre tehettek szert, amely nem csak megtérülő volt a korban, de profitábilis is. A kutatásban felsorolt szállodák és fogadók a mai napig a pécsi látkép meghatározó építészeti remekei. Habár az 1920-as években végbement népességnövekedés miatti lakhatási problémák során néhány épület bérlakássá lett alakítva, megtalálható köztük olyan is, amelyben mind a mai napig a vendéglátás a fő gazdasági tevékenység.

Felhasznált irodalom és források jegyzéke

Szakirodalom

- Ágh Timót [1894]: Emléklapok Pécs Szabad Királyi Város Múltjából és Jelenéből. Pécs. Pécs Városa.
- Antalffy Gyula [1982]: Reformkori magyar városrajzok. Budapest. Panoráma Kiadó.
- Babics András [1931]: Adalékok Pécs város küzdelméhez a szabad királyi városi rangért. Pécs és földesura viszonya a XVIII. század első felében. Pécs. Nyomtatott Taizs József könyvnyomdájában.
- Babics András [1952]: A pécsvidéki kőszénbányászat története. Budapest. Közoktatásügyi kiadóvállalat.
- Babics András–Szita László [1985]: A baranyai-pécsi munkásmozgalom története 1. Pécs. Baranya Megyei Levéltár. 409–457.
- Bácskai Vera [1988]: Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Bácskai Vera [1993]: Piackörzetek és piacközpontok a Dél-Dunántúlon a 19. század első felében. In: Kapiller Imre (szerk.): Gazdaságtörténeti tanulmányok. Zalai Gyűjtemény 34. Zalaegerszeg. Zala Megyei Levéltár. 213–250.
- Bácskai Vera–Nagy Lajos [1984]: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Berkeszi István [1887]: Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793–1794-ben. Budapest. Franklin-társulat. 21–48.
- Bezerédy Győző [1977]: Képek Pécs történetéből 1686–1948. Pécs. Baranya Megyei Levéltár.
- Bezerédy Győző [1983]: A városkép és városszerkezet alakulás Pécsen. In: Szita László (szerk.): Baranyai helytörténetírás 1982. Pécs. Baranya Megyei Levéltár. 265–293.
- B. Horváth Csilla [1987]: A pécsi Kossuth Lajos utca a múzeumban lévő képeslevelezőlapokon. In: Bezerédy Győző (szerk.): A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 30–31. (1985–1986). Pécs. Janus Pannonius Múzeum. 271–290.
- B. Horváth Csilla [1994]: A Múzeum helytörténeti gyűjteményében lévő, Pécsen ábrázoló képes levelezőlapok, V.* Irgalmasok utcája, Kossuth (Majláth) tér. In: Uherkovich Ákos (szerk.): A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 38. (1993). Pécs. Janus Pannonius Múzeum. 139–150.
- B. Horváth Csilla [2010]: Az Irányi Dániel (Búza) tér történetéhez. A harangöntőműhely és környéke. In: Márfi Attila (szerk.): Utcák, terek, épületek Pécsen. Pécs. Baranya Megyei Levéltár. 105–120.
- Bright, Richard [1818]: Travels from Vienna through Lower Hungary; with some remarks on the state of Vienna during the congress, in the year 1814. Edinburgh. Printed for Archibald Constable and Company. Elérhetőség: <https://books.google.com/>. 575–592.
- Dankó Imre [1965]: Adalékok a pécsi piacok és vásárok néprajzához. In: Dankó Imre (szerk.): A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1964. Pécs. Janus Pannonius Múzeum. 169–185.
- DGT [1894]: Az I. Cs. K. Szab. Dunagőzhajózási Társulat Pécs Melletti Kőszénbányái. Pécs. A Társulat.

- Eperjessy Géza [1979]: A pécsi kézműipar reformkori történetéhez. In: Szita László (szerk.): Baranyai helytörténetírás 1977. Pécs. Baranya Megyei Levéltár. 253–280.
- Erdősi Ferenc [1986]: Baranya közlekedési hálózatának fejlődése a 19. század második felében. In: Szita László (szerk.): Baranyai helytörténetírás 1985–1986. Pécs. Baranya Megyei Levéltár. 383–416.
- Gál Zoltán [2005]: A pécsi magánbankárok felemelkedése és bukása a 19. század derekától az 1930-as évekig. In: Szirtes Gábor–Vargha Dezső (szerk.): Mozaikok Pécs és Baranya gazdaságtörténetéből. Pécs. Pro Pannónia Kiadó. 35–54.
- Harcos Ottó [1973]: A Pécsi Pannónia sörgyár története. Pécs. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Baranya Megyei Szervezete.
- Hofmannsegg, Johann Centurius [1800]: Reise des Grafen von Hofmannsegg in einige Gegenden von Ungarn bis an die türkische Grenze. Ein Auszug aus einer Sammlung von Originalbriefen. Görlitz. Elérhetőség: <https://books.google.com/>. 48–81.
- Kaposi Zoltán [2006]: Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000. Pécs. Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara.
- Kaposi Zoltán [2009]: Kanizsa gazdasági struktúrájának változásai 1743–1848. Nagykanizsa. Czupi Kiadó.
- Kaposi Zoltán [2012]: Kihívások és modellértékű válaszok. A dél-dunántúli városok átalakulása a 19. században. In: Közép-Európai Közlemények. Történészek, regionalisták és geográfusok folyóirata. 5. évf., 1. szám. 186–198.
- Kaposi Zoltán [2017]: Pécs gazdasági helyzete a 19. század közepén. In: Közép-Európai Közlemények. A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány, és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek folyóirata. 10. évf., 2. szám. 7–22.
- Kaposi Zoltán [2022]: Pécs gazdasági fejlődése 1867–1914. In: Kaposi Zoltán–Vonyó József (szerk.): Pécs története VI. Iparosodás – polgárosodás. Pécs a dualizmus korában (1867–1918). Pécs. Pécs Története Alapítvány – Kronosz Kiadó. 103–192.
- Katus László [1995]: Pécs népessége 1848 és 1920 között. In: Vonyó József (szerk.): Tanulmányok Pécs történetéből 1. Pécs. Pécs Története Alapítvány. 37–94.
- Kiss Géza [1976]: A reformkori Pécs ábrázolása a korabeli irodalomban. In: Szita László (szerk.): Baranyai helytörténetírás 1974–1975. Pécs. Baranya Megyei Levéltár. 233–248.
- Kiss József [1894]: Pécs és környéke vezetőkönyv a városban és annak környékén. Pécs. Mecsek Egyesület tulajdona.
- Kovács Lajos [2000]: Kanyargós utcák, görbe esték. A pécsi bohémvilág a századfordulón. Pécs. Pro Pannónia Kiadó.
- Lengyel György [1989]: Vállalkozók, bankárok, kereskedők. A magyar gazdasági elit a 19. században és a 20. század első felében. Budapest. Magvető Kiadó.
- Lenkei Lajos [1922]: Negyven év Pécs életéből. Pécs. Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság.
- Lukrits Ignácz [1877]: Pécs sz. kir. város utczái-, ház-számai- és háztulajdonosainak névjegyzéke 1877-ik évben. Pécs. Taizs Mihály nyomdája.
- Majdán János [2005]: Pécs, mint közlekedési központ (1846–1946). In: Szirtes Gábor–Vargha Dezső (szerk.): Mozaikok Pécs és Baranya gazdaságtörténetéből. Pécs. Pro Pannónia Kiadó. 55–87.

- Márfi Attila [1996]: Pécs ezer éve. Szemelvények és források a város történetéből (1009–1962). Pécs. Pécs Története Alapítvány.
- Márfi Attila [2008]: A boldog békeidők utolsó évei Pécsen. Arató Jenő visszaemlékezései 1909–1914. I. rész. In: Pécsi Szemle, 11. évf., Tavasz. 62–73.
- Móro Mária [1995]: Pécs város népessége a török alóli felszabadulástól 1848-ig. In: Vonyó József (szerk.): Tanulmányok Pécs történetéből 1. Pécs. Pécs Története Alapítvány. 27–36.
- Múlt-kor [2010]: Márfi Attila: Sörfőzők, sörházak Pécsen a 18–19. században. Elérhetőség: <https://mult-kor.hu/>.
- Nagy Imre Gábor [2010]: Források Pécs város polgárosodásáról (1867–1921). Pécs. Baranya Megyei Levéltár.
- Újkor [2018]: Vámos Eszter: Kinek a kávéház, kinek a kocsmá – A középosztály és az alsóbb osztályok szórakozása Pécsen a 1920-as években. Elérhetőség: <https://ujkor.hu/>.
- PÉT [2022]: Pécs Története VI. Iparosodás – polgárosodás. Pécs a dualizmus korában (1867–1918). Kaposi Zoltán–Vonyó József (szerk.). Pécs. Pécs Története Alapítvány – Kronosz Kiadó.
- Pilkhoffer Mónika [2004]: Pécs építésze a századfordulón (1888–1907). Pécs. Pro Pannónia Kiadó.
- Pilkhoffer Mónika [2021]: A város térbeli bővülése a 19. század közepétől az első világháború végéig. In: Fedeles Tamás (szerk.): Magyar Várostartörténeti Atlasz 8. Pécs. Budapest–Pécs. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar 47–50.
- Pilkhoffer Mónika [2022]: Szellemi élet és művészetek, szabadidő és hétköznapiak. In: Kaposi Zoltán–Vonyó József (szerk.): Pécs története VI. Iparosodás – polgárosodás. Pécs a dualizmus korában (1867–1918). Pécs. Pécs Története Alapítvány – Kronosz Kiadó. 325–376.
- PL [2010]: Pécs Lexikon I.–II. kötet. Romváry Ferenc (szerk.). Pécs. Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft.
- PUN [1864]: Pécs szab. kir. város utcái- házszámai- és háztulajdonosainak névjegyzéke 1864. Pécs. Lyceumi könyvnyomda.
- Puskás Andor [1904]: Jegyzéke a Pécs szab. kir. város és határában lévő épületeknek. Pécs. Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság.
- Rúzsás Lajos [1954]: A pécsi Zsolnay-gyár története. Budapest. Művelt Nép Kiadó.
- Schmelcz-Pohánka Éva [2021]: Pécs topográfiája a város visszafoglalásától a 19. század derekáig. In: Fedeles Tamás (szerk.): Magyar Várostartörténeti Atlasz 8. Pécs. Budapest–Pécs. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. 42–47.
- Tinku–Szathmáry Balázs [2021]: Perspektívák a Mohács–Pécsi Vasút 1914 előtti történetében: A DDSG vasútja a szénbányászat, a vállalati hierarchia és az uradalmak mátrixában. In: Közlekedés- és technikátörténeti szemle. Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum. 129–160.
- Trebbin Ágost [2003]: A pécsi Pannónia Grand Hotel. In: Pécsi Szemle, 6. évf., Nyár. 30–41.
- Várady Ferenc [1896]: Baranya Múltja és jelenje, I.–II. kötet. Pécs.
- Varga Patrik Zsolt [2021]: A ceruzakereskedéstől a komlói szénbányászat megteremtéséig. Engel Adolf vállalkozásai az 1840-es évektől az I. világháborúig. In: Pelles Márton–Jakopánecz Eszter–Kaposi Zoltán (szerk.): Úton a jövőbe: Tanulmányok a 35. OTDK

Közgazdaságtudományi Szekciójának pécsi díjazottjai köréből. Pécs. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar. 56–68.

Levéltári kutatás forrásai

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok (1681–1961), Pécs Város Tanácsának Tanácsi iratai:

MNL BaML IV. 1106. b. 3976/1867 [1867. 07. 01]: Klein Kálmán építkezési kérelme: a „Hajó” -hoz szálloda portálé építésével kapcsolatban. 1–3.

MNL BaML IV. 1106. b. 7179/1863 [1863. 11. 15]: Schönherr Mihály térhasználati engedélye: a Nádor szálló kávéházának, külső terasz építési ügye. 1.

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok (1681–1961), Pécs Város Tanácsának Közigazgatási iratai:

MNL BaML IV. 1406. b. 367/1898 [1897. 10. 23]: A pécsi bérkocsi iparosok építkezési kérelme: közkút állítás ügye Hétfejedelem és Korona postakocsi állomásokhoz. 1–13.

MNL BaML IV. 1406. b. 1421/1898 [1897. 04. 27]: Cserta Vince építkezési kérelme: a Magyar Király udvarán emelendő, emeletes lak felépítésével kapcsolatban. 1–25.

MNL BaML IV. 1406. b. 1423/1898 [1897. 27. 10]: Özv. Dürnbacher Mihályné felszólítása: a Korona mellett lévő mészárszék használatának ügye. 1–19.

MNL BaML IV. 1406. b. 3330/1886 [1886]: A Vadember szálloda tervrajza: tervezte Schlauch Imre pécsi építész.

MNL BaML IV. 1406. b. 3790/1894 [1894. 03. 05]: Hamerli János építkezési kérelme: a Király utca 5. szám alatt lévő birtokon faraktár építésének ügye. 1–5.

MNL BaML IV. 1406. b. 5399/1897 [1897. 02. 22]: Hamerli Gyula építkezési kérelme: a Király utca 5. szám alatt lévő épület fényképészeti kirakat építésének ügye. 1–5.

MNL BaML IV. 1406. b. 11117/1893 [1893. 12. 31]: Klein Jakab építkezési kérelme: az Aranyhajó portáléjának építési ügye. 1–14.

MNL BaML IV. 1406. b. 11118/1876 [1876. 09. 22]: Weidinger Ferdinánd építkezési kérelme: a Magyar Király szállodának átalakítása, felújítása, tatarozása. 1–8.

MNL BaML IV. 1406. b. 12169/1895: Schönherr Mihály építési kérelme: a Nádorhoz szálló cselédlak és mosókonyhával való bővítés, toldalék építési ügye. 1–10.

MNL BaML IV. 1406. b. 12434/1891 [1891]: Weisz Antal tetőjavítási kérelme: az Arany Ló nevezetű épület tetőjavítása a Vásártér 7–9. szám alatt. 1–10.

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok (1681–1961), Pécs Város Tanácsának Gazdasági és Építési iratai:

MNL BaML IV. 1406. e. „C” 1275/1923 [1922. 10. 22]: Löwy Ignác építési ügye: az Aranyhajó szálloda fedett, udvari, nyári színházának és öltözőjének építési ügye. 1–12.

MNL BaML IV. 1406. e. „C” 6352/1903 [1902. 02. 18]: Weindorfer János építési kérelme: újonnan építendő emeletes lakóház és kávéház építésének ügye. 1–28.

MNL BaML IV. 1406. e. „C” 9997/1905 [1905. 04. 13]: özv. Klein Jakabné építési kérelme: az Aranyhajó szálloda bővítése, egy udvari, földszintes étterem építésének ügye. 1–19.

MNL BaML IV. 1406. e. „C” 11907/1904 [1904. 04. 30]: Weindorfer János építkezési kérelme: a Deák utca 3. szám alatt emelendő táncterem és tekepálya építési ügye. A Nemzeti Szálloda bővítése. 1–14.

MNL BaML IV. 1406. e. „C” 12967/1925 [1925. 08. 01]: Pécs-Baranyai Központi Takarékpénztár építési kérvénye: az Aranyhajó szálloda átépítésének, korszerűsítésének építési ügye. 1–15.

MNL BaML IV. 1406. e. „C” 15036/1907 [1906. 11. 03]: Szigethy Ede építkezési kérelme: az Aranyhajó szálloda udvari emeletes mosókonyha és pincérszoba építésének ügye. 1–22.

MNL BaML IV. 1406. e. „C” 16982/1915 [1914. 05. 19]: Hamerli Imre építési kérvénye: a Pannonia Szállóban építendő teher és személy felvonó létesítésének ügye. 1–4.

MNL BaML IV. 1406. e. „C” 18242/1915 [1903. 08. 05]: Hirschfeld Sámuel építési kérvénye: a Vadászkürt emeletes szálloda építésének ügye, valamint az utcafronton létesítendő terasz ügymenetének lefolyása a pécsi villamos hálózat kiépítésekor. 1–13.

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok (1681–1961), Pécs Város Tanácsának Műszaki ügyosztályának iratai:

MNL BaML IV. 1406. h. „F” 14–82376/1942 [1942. 05. 06]: Nádor Sándornak és Nádor Ferencnek kérelme: a Magyar Korona lebontásának ügye. 1–8.

MNL BaML IV. 1406. h. „F” 67/1928 [1927. 05. 25]: Weindorfer testvérek építési kérvénye: a volt Nemzeti Szálloda emeleti bővítésének és átalakításának ügye. 1–32.

MNL BaML IV. 1406. h. „F” 2935/1935 [1844. 12. 30]: A Nádor Szálló teljes építési iratai, tervrajzai, a terület árverezési lajstromai 1844-ből, és a teljes épület építési története 1844–1935. 1–80.

MNL BaML IV. 1406. h. „F” 3163/1930 [1912. 10. 09]: Hamerli Károly és Imre építkezési kérelme: a Pannonia Szálló teljes építési iratai, tervrajzai, a területen lezajlott felújítások, átalakítások és felvonó építésének teljes ügymenete. 1–35.

MNL BaML IV. 1406. h. „F” 9230/1927 [1927. 04. 27]: Karl Lajosnak és Vajda Ferencnek átépítési kérelme: a Magyar Király szállodának bérházzá való alakítása. 1–26.

MNL BaML IV. 1406. h. „F” 27478/1936 [1936. 08. 28]: az Erzsébet Tudományegyetem gazdasági hivatalának renoválási kérelme: a volt Vadember szálloda épületének tatarozási ügye. 1–4.

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok (1681–1961), Pécs Város Árvaszékének, Árvaszéki iratai:

MNL BaML IV. 1409 b. 147/1908 [1907. 09. 04]: Labrencz Gusztáv pécsi vendéglős halálának hagyatéki tárgyalási ügymenete. 1–17.

MNL BaML IV. 1409. b. 5041/1919 [1905. 12. 20]: Schaffer Ignác Béla szállodás, kávéházas és vendéglős halálának hagyatéki tárgyalási ügymenete. 1–29.

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok (1681–1961), Pécs Város Elsőfokú Közigazgatási Hatóságának, Elsőfokú Közigazgatási hatósági iratai:

MNL BaML IV. 1422. b. 2023/1946 [1932. 07. 26]: Nagy János iparendedélyért szóló ügye és az 1917 májusi vendéglős iparendedélyért szóló kérvénye. 1–7.

MNL BaML IV. 1422. b. 3065/1922 [1922. 08. 31]: Sörös Mihály vendéglős iparüzés iránti kérelme. 1–2.

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok (1681–1961), Pécs Város Elsőfokú Közigazgatási Hatóságának iratai: Iparendedélyek:

MNL BaML IV. 1422. c. 1432/1912 [1912. 01. 23]: Földvály István kávéházi iparendedély iránti kérelme. 1–2.

MNL BaML IV. 1422. c. 2332/1901 [1901. 03. 12]: Dollinger András ételleadási iparendedély iránti kérelme. 1–4.

MNL BaML IV. 1422. c. 10241/1901 [1901. 10. 28]: Lakatos Gyula vendéglői iparigazolvány iránti kérelme. 1–2.

Statisztikai források

Gazdacímtár [1897]: A Magyar Korona Országainak mezőgazdasági statisztikája 1895-ben. 2. gazdacímtár. Budapest. A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.

Népszámlálás [1871]: Az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt. Pest. A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.

Népszámlálás [1882]: Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt. 1. kötet. Budapest. A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.

Népszámlálás [1893]: A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. II. rész. A népesség foglalkozása. Budapest. A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.

Népszámlálás [1904]: A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. 2. A népesség foglalkozása községenként. Budapest. A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.

Népszámlálás [1905]: A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. 4. A népesség foglalkozása részletesen. Budapest. A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.

Népszámlálás [1912]: A Magyar Korona országainak 1910. évi népszámlálása. 1. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest. A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.

Népszámlálás [1914]: 1910. évi népszámlálás. 3. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika. Budapest. A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.

SKK [1878]: A Soproni Kereskedelmi és Iparkamarának a Nagym. M. K. Földművelési, Ipar- és Kereskedelmi Ministeriumhoz intézett 1876-ik évi Statistikai jelentése. I.–II. rész. Sopron.

Sajtóanyagok

- Dunántúl [1912. 09. 01]: Hirdetések. Dunántúl. Pécs. 11.
- Dunántúl [1913. 01. 19]: Disznótor a Mátyás Királyban. Dunántúl. Pécs. 8.
- Dunántúl [1913. 03. 04]: Összeszurkálta a feleségét. Dunántúl. Pécs. 4.
- Dunántúl [1915. 09. 05]: Hirdetések. Dunántúl. Pécs. 11.
- Dunántúl [1917. 03. 25]: Hirdetések. Dunántúl. Pécs. 11.
- Dunántúl [1917. 05. 06]: Nyilt-tér. Dunántúl. Pécs. 4.
- Dunántúl [1917. 05. 19]: Nyilt-tér. Dunántúl. Pécs. 4.
- Dunántúl [1919. 08. 19]: Nyilt-tér. Dunántúl. Pécs. 2.
- DN [1955. 02. 27]: Feszter József: Régi pécsi szállodák... Dunántúli Napló. Baranya Megye. 6.
- DN [1979. 04. 08]: Harcos Ottó: Újjászülető városrészek A Fehér Farkas. Dunántúli Napló. Baranya Megye. 4.
- Munkás [1902. 08. 31]: Hirdetések. Munkás. Pécs. 8.
- Munkás [1903. 12. 13]: Hirdetések. Munkás. Pécs. 6.
- Munkás [1904. 08. 28]: Hirdetések. Munkás. Pécs. 8.
- Munkás [1911. 01. 15]: Hirdetések. Munkás. Pécs. 9.
- UPU [1903. 02. 07]: Hirdetések. Uj Pécsi Ujság. Pécs. 1.
- PF [1878. 07. 13]: Haladunk?! Pécsi Figyelő. Pécs. 3.
- PF [1878. 10. 05]: A „Fuchensprung”. Pécsi Figyelő. Pécs. 3.
- PF [1880. 08. 14]: Baranyamegye törvényhatósági bizottságának... Pécsi Figyelő. Pécs. 2.
- PF [1881. 06. 04]: Hirdetések. Pécsi Figyelő. Pécs. 6.
- PF [1883. 11. 03]: Hirdetések. Pécsi Figyelő. Pécs. 4.
- PF [1891. 06. 17]: A vendégek elszállásolása. Pécsi Figyelő. Pécs. 4–5.
- PF [1891. 08. 08]: Hegedű-hangverseny. Pécsi Figyelő. Pécs. 3.
- PF [1891. 10. 17]: Az atletikai klub klub házfölvató ünnepe. Pécsi Figyelő. Pécs. 3.
- PF [1891. 12. 09]: Az atléták bankettje. Pécsi Figyelő. Pécs. 3.
- PF [1892. 01. 06]: A pécsváradi számtartó öngyilkossága. Pécsi Figyelő. Pécs. 4.
- PF [1892. 03. 09]: A szabadelvűpárt értekezlete. Pécsi Figyelő. Pécs. 2.
- PF [1892. 03. 15]: Az ellenzék ellentüntetése. Pécsi Figyelő. Pécs. 2.
- PF [1892. 07. 27]: Darázs Miska visszajött. Pécsi Figyelő. Pécs. 5.
- PF [1892. 09. 28]: Hymen. Pécsi Figyelő. Pécs. 3.
- PF [1893. 02. 01]: Farsang. Pécsi Figyelő. Pécs. 3.
- PF [1893. 06. 07]: Kerékpárosok versenye. Pécsi Figyelő. Pécs. 4.
- PF [1893. 09. 30]: A pécsi polgári daloskör. Pécsi Figyelő. Pécs. 4.
- PF [1894. 10. 16]: Pécs virilistái 1895-ben. Pécsi Figyelő. Pécs. 2.
- PF [1895. 05. 15]: A „Hajó” szálloda bérlője. Pécsi Figyelő. Pécs. 3.
- PF [1895. 09. 12]: Hirdetések. Pécsi Figyelő. Pécs. 4.
- PF [1895. 10. 05]: A kamarák országos értekezlete. Pécsi Figyelő. Pécs. 2.
- PF [1896. 10. 07]: Megvert ember. Pécsi Figyelő. Pécs. 5.
- PF [1896. 11. 03]: A horvát bán neje Pécssett. Pécsi Figyelő. Pécs. 3.
- PF [1896. 12. 08]: Hirdetés. Pécsi Figyelő. Pécs. 1.
- PF [1899. 03. 29]: Nyilt-tér. Pécsi Figyelő. Pécs. 7.
- PF [1899. 06. 28]: Hirdetések. Pécs. Pécsi Figyelő. Pécs. 8.

- PF [1899. 08. 02]: Petőfi-ünnep a budaikülvárosban. Pécsi Figyelő. Pécs. 2.
- PF [1900. 07. 27]: Nászut biciklin a világ körül. Pécsi Figyelő. Pécs. 2–3.
- PF [1901. 07. 23]: Idegenek Pécssett. Pécsi Figyelő. Pécs. 7.
- PF [1901. 07. 24]: Idegenek Pécssett. Pécsi Figyelő. Pécs. 7.
- PF [1901. 07. 25]: Idegenek Pécssett. Pécsi Figyelő. Pécs. 5.
- PF [1901. 07. 26]: Idegenek Pécssett. Pécsi Figyelő. Pécs. 7.
- PF [1901. 07. 30]: Idegenek Pécssett. Pécsi Figyelő. Pécs. 7.
- PF [1901. 08. 03]: Idegenek Pécssett. Pécsi Figyelő. Pécs. 7.
- PF [1901. 08. 22]: Idegenek Pécssett. Pécsi Figyelő. Pécs. 6.
- PF [1901. 09. 28]: Idegenek Pécssett. Pécsi Figyelő. Pécs. 5.
- PF [1901. 10. 12]: Idegenek Pécssett. Pécsi Figyelő. Pécs. 6.
- PF [1901. 10. 15]: Idegenek Pécssett. Pécsi Figyelő. Pécs. 7.
- PF [1901. 10. 20]: Idegenek Pécssett. Pécsi Figyelő. Pécs. 5.
- PF [1901. 10. 24]: Idegenek Pécssett. Pécsi Figyelő. Pécs. 6.
- PF [1901. 11. 05]: Idegenek Pécssett. Pécsi Figyelő. Pécs. 6.
- PF [1902. 03. 18]: Március 15.ike a „Hétfejedelem” szállodában. Pécsi Figyelő. Pécs. 1.
- PK [1895. 05. 14]: Távozó Szállodás. Pécsi Közlöny. Pécs. 3.
- PK [1895. 07. 23]: Az „Aranyhajó” új gazdája. Pécsi Közlöny. Pécs. 3.
- PK [1902. 08. 28]: „Nemzeti-szálloda” és kávéház megnyitás!!! Pécsi közlöny. Pécs. 1.
- PK [1902. 09. 18]: Meghivo. Pécsi Közlöny. Pécs. 1.
- PK [1903. 09. 16]: A város gazdasági bizottsága. Pécsi Közlöny. Pécs. 3.
- PK [1903. 11. 18]: Éjjeli menedékhely. Pécsi Közlöny. Pécs. 6.
- PK [1905. 11. 07]: A hálátlan házastárs. Pécsi Közlöny. Pécs. 4.
- PK [1906. 02. 02]: Bankók helyett ujságpapír. Pécsi Közlöny. Pécs. 4.
- PK [1906. 02. 17]: Hirdetések. Pécsi Közlöny. Pécs. 7.
- PK [1906. 05. 27]: Öt éves találkozó. Pécsi Közlöny. Pécs. 6.
- PK [1906. 08. 03]: A pécsi állami cigaretta-gyár. Pécsi Közlöny. Pécs. 4.
- PK [1909. 08. 15]: Lopás. Pécsi Közlöny. Pécs. 5.
- PK [1909. 11. 18]: A pincéstanonc-szakiskola. Pécsi Közlöny. Pécs. 4.
- PK [1911. 05. 12]: Rendkívüli művész-estély. Pécsi Közlöny. Pécs. 5.
- PL [1867. 06. 09]: Hirdetések. Pécsi Lapok. Pécs. 176.
- PL [1867. 09. 08]: Hirdetések. Pécsi Lapok. Pécs. 188.
- PL [1925. 04. 23]: Hirdetések. Pécsi Lapok. Pécs. 6.
- PMH [1931. 11. 04]: Titokzatos eltűnések egy pécsi szállóból. Prágai Magyar Hírlap. Prága. 3.
- PN [1892. 12. 01]: Tájékoztató. Pécs Napló. Pécs. 4.
- PN [1893. 01. 06]: Pinczerek bálja. Pécsi Napló. Pécs. 3–4.
- PN [1893. 01. 19]: Tájékoztató. Pécs Napló. Pécs. 3.
- PN [1893. 03. 12]: Hirdetések. Pécsi Napló. Pécs. 8.
- PN [1893. 04. 06]: A pécsi technikusok. Pécsi Napló. Pécs. 4.
- PN [1893. 05. 03]: Elveszett gyémántgyűrű. Pécsi Napló. Pécs. 5.
- PN [1893. 05. 14]: A hipnotizmus Pécssett. Pécsi Napló. Pécs. 9.
- PN [1893. 05. 18]: Szobatóz a Vademberben. Pécsi Napló. Pécs. 4–5.
- PN [1893. 06. 07]: Személyi Hírek. Pécsi Napló. Pécs. 4.
- PN [1893. 06. 15]: Banket Sável Kálmán tiszteletére. Pécsi Napló. Pécs. 3–4.

PN [1893. 07. 25]: A Mecsek-Egyesület. Pécsi Napló. Pécs. 4.

PN [1893. 08. 09]: Öngyilkos katona. Pécsi Napló. Pécs.

PN [1893. 09. 27]: Bucsuestély. Pécsi Napló. Pécs. 5.

PN [1893. 10. 03]: „A polgári daloskör” közgyűlése. Pécsi Napló. Pécs. 5.

PN [1893. 10. 29]: Félévszázados orvosi jubileum. Pécsi Napló. Pécs. 4.

PN [1895. 09. 28]: Hirdetések. Pécsi Napló. Pécs. 8.

PN [1899. 02. 15]: Tolvaj a kocsmában. Pécsi Napló. Pécs. 6.

PN [1899. 04. 20]: Elgázolta a kocsi. Pécsi Napló. Pécs. 5.

PN [1900. 02. 27]: Németh Béla: Pécs régi mulató helyeiről. Pécsi Napló. Pécs. 1–2.

PN [1900. 08. 09]: Állat az emberben. Pécsi Napló. Pécs. 5.

PN [1901. 06. 04]: Rablógyilkosság a „Korona-szálló” -ban. Pécsi Napló. Pécs. 4.

PN [1901. 09. 28]: Elhajtott lovak. Pécsi Napló. Pécs. 4.

PN [1901. 11. 08]: Hirdetés. Ünnepélyes megnyitás. Pécsi Napló. Pécs. 7.

PN [1902. 05. 01]: Hirdetés. Pécsi Napló. Pécs. 11.

PN [1902. 06. 20]: Örült-e vagy bűnös? Pécsi Napló. Pécs. 4.

PN [1902. 07. 19]: Megugrott betörő. Pécsi Napló. Pécs. 7–8.

PN [1902. 11. 19]: Szállodáink és az idegenforgalom. Pécsi Napló. Pécs. 5.

PN [1903. 01. 01]: Az öngyilkos szerelmesek. Pécsi Napló. Pécs. 7.

PN [1903. 01. 27]: A „Fehér Farkas” vendéglőben. Pécsi Napló. Pécs. 6.

PN [1903. 02. 05]: Farsangi naptár. Pécsi Napló. Pécs. 5.

PN [1903. 02. 17]: Meghíusult rablás. Pécsi Napló. Pécs. 6.

PN [1903. 05. 10]: A vadászkiirt-szálloda erkélye. Pécsi Napló. Pécs. 8.

PN [1903. 05. 31]: Séta a belvárosban ezelőtt 75 évvel. Pécsi Napló. Pécs. 4–5.

PN [1903. 06. 25]: Húszéves találkozó. Pécsi Napló. Pécs. 4.

PN [1903. 07. 23]: Új nyári helyiség a városban. Pécsi Napló. Pécs. 6.

PN [1903. 08. 07]: Nyílttér. Pécsi Napló. Pécs. 7.

PN [1903. 09. 26]: Vendéglői járda engedélyezése. Pécsi Napló. Pécs. 4.

PN [1903. 10. 11]: Hirdetések. Pécsi Napló. Pécs. 17.

PN [1903. 12. 23]: Karácsonyi képkiallítás az Aranyhajóban. Pécsi Napló. Pécs. 4.

PN [1904. 01. 01]: Hirdetések. Pécsi Napló. Pécs. 10.

PN [1904. 01. 27]: Isten veled András...; és Pécsi vendéglős halála. Pécsi Napló. Pécs. 2–3.

PN [1904. 02. 19]: A búza drágább lett. Pécsi Napló. Pécs. 2.

PN [1904. 03. 03]: Közveszélyes örült. Pécsi Napló. Pécs. 4.

PN [1904. 10. 21]: Hirdetés. Pécsi Napló. Pécs. 10.

PN [1905. 04. 28]: Mese a két varjuról. Pécsi Napló. Pécs. 4.

PN [1905. 08. 03]: Nyílttér. Pécsi Napló. Pécs. 7.

PN [1907. 07. 26]: A Tündérkert tulajdonosának öngyilkossága. Pécsi Napló. Pécs. 2–3.

PN [1908. 01. 05]: Hirdetések. Pécsi Napló. Pécs. 12.

PN [1908. 02. 14]: A pincér tragédiája. Pécsi Napló. 3–4.

PN [1909. 10. 05]: 50 éves találkozó. Pécsi Napló. Pécs. 3.

PN [1910. 05. 20]: Öngyilkos kasszírő. Szerелеmből a halálba. Pécsi Napló. Pécs. 3.

PN [1910. 11. 08]: Végzetes gyermekszerelem. Pécsi Napló. 2–3.

PN [1912. 02. 24]: Hogyan mulattak a pécsi cigányok. Pécsi Napló. Pécs. 2.

PN [1912. 04. 07]: Hirdetések. Pécsi Napló. Pécs. 33.

- PN [1913. 06. 19]: Lopott a takarítónő. Pécsi Napló. Pécs. 5.
- PN [1913. 07. 11]: Ellenzéki pártülés az Aranyhajó-ban. Pécsi Napló. Pécs. 2.
- PN [1914. 05. 16]: A „Mátyás Király” szálloda a mai nappal. Pécsi Napló. Pécs. 5.
- PN [1914. 06. 05]: Dráma a szálló udvarán. A házas ember szerelme. Pécsi Napló. Pécs. 2.
- PN [1915. 06. 18]: Megnyílt a Pannonia kávéház. Pécsi Napló. Pécs. 4–5.
- PN [1915. 08. 19]: Hogy mulatnak a „Nemzeti Mulató” szeparéjában? Pécsi Napló. Pécs. 7.
- PN [1915. 12. 07]: Miklós napja. Pécsi Napló. Pécs. 4–5.
- PN [1916. 01. 01]: Szilveszter-estélyek. Pécsi Napló. Pécs. 9.
- PN [1916. 04. 08]: Elgázolás miatt felelősségre vont villamoskalauz. Pécsi Napló. Pécs. 7–8.
- PN [1916. 05. 25]: Görgei Artur Pécssett. Pécsi Napló. Pécs. 3.
- PN [1917. 05. 01]: Nyílt-tér. Pécsi Napló. Pécs. 7.
- PN [1918. 09. 17]: Hirdetések. Pécsi Napló. Pécs. 8.
- PN [1918. 11. 05]: Volt pécsi szállodás halála. Pécsi Napló. Pécs. 2.
- PN [1919. 04. 30]: Új mozgósínház lesz Pécssett. Pécsi Napló. Pécs. 2.
- PU [1894. 03. 07]: Halálozás. Pécsi Ujság. Pécs. 4.
- PU [1894. 04. 18]: A „Fehér Farkas” más kézen. Pécsi Ujság. Pécs. 3.
- PUL [1907. 12. 07]: Falusi szerelmesek szökése. Pécsi Ujlap. Pécs. 2.
- PUL [1908. 09. 13]: Öngyilkossági kísérlet szerelmi bánatból. Pécsi Ujlap. Pécs. 1.
- PUL [1908. 11. 15]: Hirdetés. Pécsi Ujlap. Pécs. 5.
- PUL [1910. 06. 28]: A szálloda tolvaja. Pécsi Ujlap. Pécs. 2.
- PUL [1910. 07. 29]: Negyvenéves találkozó. Pécsi Ujlap. Pécs. 1–2.
- PUL [1915. 05. 02]: A Pannonia Vendégfogadó, új hotel Pécssett. Pécsi Ujlap. Pécs. 2–3.
- Reakció [1912. 10. 27]: Hirdetések. Reakció. Pécs. 8.
- VL [1905. 08. 20]: Jó szív. Vendéglősök Lapja. Budapest. 4.

Egyéb források

- Hetedhéthatar [2010]: Trebbin Ágost: Azok a régi szép idők... Kalandozások a régi Pécs városában–10. Elérhetőség: <https://hetedhethatar.hu/> (Letöltve: 2022. 10. 13).
- Hungaricana [1895]: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, G. I. h. vár alaprajzok, város és környéktérképek, utikönyvek, G. I. Európa, G. I.–V. Úti térképek (G. I. h. 490/19) darabja: Hochrein Ottó térképe Pécs Szabad Királyi Városról. Pécs. Elérhetőség: <https://maps.hungaricana.hu/> (Letöltve: 2022. 11. 10).
- Jelenkor [2020]: Koncz István: Álmodik a gyomor. Elérhetőség: <https://www.jelenkor.net/> (Letöltve: 2022. 10. 08).
- MKVM [2021/a]: Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Képzőművészeti gyűjteményének (KM_1976.58.1.) darabja: Weber Tarlós Károly ceruzarajza a Mátyás Király Szálló pécsi szállodáról 1930-ban. Elérhetőség: <https://bu.hu.museum-digital.org/> (Letöltve: 2022. 10. 27).
- MKVM [2021/b]: Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Képeslap gyűjteményének (KF_2350) darabja: Pécs irgalmasok utcája. Balra Szálloda Mátyás Királyhoz, jobbra Hungária Kávéház. Elérhetőség: <https://bu.hu.museum-digital.org/> (Letöltve: 2021. 10. 28).

- MKVM [2021/c]: Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Képeslap gyűjteményének (KF_22747) darabja: A bécsi „Anitta” fotográfus készítette, Pécs a Vadember szállóról fennmaradt képeslapja 1910-ből. Elérhetőség: <https://hu.museum-digital.org/> (Letöltve 2022. 11. 12).
- MKVM [2021/d]: Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Képeslap gyűjteményének (KF_37961) darabja: A Nádor Szálló Pécsett az 1910-es évek elején. Elérhetőség: <https://hu.museum-digital.org/> (Letöltve: 2022. 11. 14).
- MKVM [2022]: Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Vendéglátóipar-történeti fotótárának (VF_35367) darabja: Fürst Lipót képeslapja a Hétfejedelem beszálló vendéglőről 1900–1904 között. Elérhetőség: <https://hu.museum-digital.org/> (Letöltve: 2022. 10. 23).
- Régi Pécs [2013]: Régi Pécs: Fehér Farkas vendégfogadó és az 1918-as hatos lázadás. Elérhetőség: <https://regipecs.blog.hu/> (Letöltve: 2022. 10. 22).